

Boverket

Myndigheten för samhällsplanering,
byggande och boende

RAPPORT 2015:8
REGERINGSUPPDRAK

Gör plats för barn och unga!

En vägledning för planering, utformning och
förvaltning av skolans och förskolans utemiljö

Gör plats för barn och unga!

En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö

Titel: Gör plats för barn och unga! En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö

Utgivare: Boverket och Movium februari 2015

Rapport: 2015:8

Upplaga: 1

Antal ex: 50

Tryck: Boverket internt

ISBN tryck: 978-91-7563-221-6

ISBN pdf: 978-91-7563-222-3

Sökord: Barn, unga, ungdomar, utemiljö, lek, lärande, hälsa, friyta, skolgårdar, förskolegårdar, vägledning, planering, utformning, skötsel, förvaltning, mål, lagar, regler

Dnr: 20121-147/2014

Illustrationer: Elin Normann Bjarsell

Publikationen kan beställas från:

Boverket, Publikationsservice, Box 534, 371 23 Karlskrona

Telefon: 0455-35 30 00

Fax: 0455-819 27

E-post: publikationsservice@boverket.se

Webbplats: www.boverket.se

Rapporten finns som pdf på Boverkets webbplats.

Förord

Boverket fick 2014 regeringens uppdrag att tillsammans med Movium ta fram en vägledning för planering, utformning, skötsel och förvaltning av barns och ungas utemiljö med särskilt fokus på förskolegårdar och skolgårdar. Uppdraget har genomförts i samverkan med Folkhälsomyndigheten och Skolverket samt Sveriges Kommuner och Landsting.

Under 2014 har två utfrågningar samt ett möte med en referensgrupp anordnats med företrädare för myndigheter, universitet, organisationer, näringsliv, kommunal planering, skola och förvaltning. Vägledningen har också presenterats och diskuterats i olika forum som Barnsäkerhetsrådet och nätverket Barn och unga i byggd miljö.

Parallellt med arbetet med vägledningen har Boverket tagit fram allmänna råd för tillämpningen av 8 kap. 9 § andra stycket samt 10–11 §§ plan- och bygglagen (SFS 2010:900). De allmänna råden gäller bestämmelserna om tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse vid skolor, förskolor, fritidshem och liknande verksamhet, se BFS 2015:1. De allmänna råden med tillhörande konsekvensutredning remissbehandlades under hösten 2014 tillsammans med vägledningen.

Vägledningen har tagits fram av en arbetsgrupp vid Boverket tillsammans med landskapsarkitekt Petter Åkerblom, Movium. Från Boverket har följande personer medverkat: landskapsarkitekt Elin Normann Bjarsell, planeringsarkitekt Klara Falk och jurist Kajsa Petersson. Projektledare vid Boverket var under våren 2014 regionplanerare Bette Lundh Malmros och under projektets resterande tid landskapsarkitekt Ulrika Åkerlund.

Denna vägledning utgör slutrapporteringen av regeringsuppdraget och manus till den slutliga vägledningen som kommer i maj 2015.

Karlskrona februari 2015

Janna Valik
generaldirektör

Tack!

Många personer har deltagit och bidragit i arbetet. Boverket vill tacka personerna från våra samverkansmyndigheter: Henry Stegmayr, Folkhälsomyndigheten, Lars-Åke Bäckman, Skolverket samt Filippa Myrbäck och Emilie Gullberg, Sveriges Kommuner och Landsting.

Vägledningen har tagits fram i samarbete med den forskning som bedrivs om utemiljöer för barn och unga vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) och det FOMA-finansierade projektet *Lek inom lagens ram* under ledning av universitetslektor Maria Kylin. Stort tack till er!

Flera personer har bidragit med värdefulla texter och kvalitetsgranskning. Stort tack till docent Maria Nordström, Stockholms universitet och SLU, arkitekt Suzanne de Laval, Arkitekturanalys, skolgårdsinspiratör Emma Crawley, Emma Jord – Pedagogisk och hälsofrämjande utemiljö, tidigare lokalplaneringschef i Huddinge Bengt Hammarlund, arkitekt Järda Blix, docent Fredrika Mårtensson, SLU, landskapsarkitekt Lena Jungmark, Jungmark landskapsarkitekt, legitimerade sjukgymnaster Camia Romby och Katarina Forsberg, Hab-o-lek, samt universitetslektor Susan Paget, SLU.

Sist, men inte minst vill Boverket tacka alla engagerade och kunniga personer från skolor och förskolor, representanter för kommunala förvaltningar, universitet och andra myndigheter samt organisationer och näringsliv som har medverkat i möten, utfrågningar, referensgrupp och kommit med kloka inspel, inte minst under remissen. Tack!

Innehåll

Inledning	9
Utmaningar och behov	9
Mål och syfte	10
Vägledningens användare	10
Hitta rätt	10
Centrala begrepp	11
Friyta nödvändig för en god livsmiljö	13
Plats för lek	14
Den viktiga fysiska aktiviteten	14
Hälsovinster av att vara utomhus	15
Barn särskilt känsliga	16
Skol- och förskolegårdar är allt viktigare utemiljöer	17
Äldre barns och ungas behov av utemiljön	18
Utomhuspedagogiken främjar lärandet: bättre resultat och bestående kunskaper	18
Utemiljön för delaktighet och inflytande	19
Nationella mål	21
Regelverk och ansvar	25
Att planera för barnets bästa – Barnkonventionen som rättesnöre ...	27
Plan- och bygglagen skapar förutsättningarna	28
Miljö- och hälsoaspekter prövas enligt miljöbalken	30
Skollagen om lärandets hur och vem, men inte var	30
Skolgården som en del av arbetsmiljön	32
Flera regelverk hanterar säkerhet och tillgänglighet	33
Regelverken om delaktighet och inflytande	35
Planering och prövning enligt PBL	37
Tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse	38
Översiktsplanering – tänk efter före	39
Detaljplanering för friytor med kvalitet	42
Verktyg i detaljplanen som säkrar friytor	44
Friyta går före bilar	49
Bygglov	50
Att involvera barn och unga i den fysiska planeringen	53
Barnkonsekvensanalys – ett viktigt verktyg i planeringen	56
Principer för utformning	59
Platsens förutsättningar styr	59
Plats för lärande och samling	61
Gårdens olika rum	63
Varierade terräng- och vegetationsförhållanden	65
Hälsoaspekter	66
Tillgänglighet och säkerhet	68
Samverkan	71
Förvaltning som utvecklar gårdens kvaliteter	75
Skötsel i barnets ögonhöjd	76
Organisation och samverkan	78
Policydokument och lokala riktlinjer	82
Kvalitetsbedömning och uppföljning	84
Tillsyn och säkerhet	86
Litteratur	91

Inledning

Barn och unga utgör en femtedel av Sveriges befolkning. Enligt FN:s konvention om barns rättigheter har alla barn under arton år rätt till en god uppväxtmiljö. Det finns forskning som visar att den fysiska omgivningen har stor betydelse för barns utveckling och hur miljön på flera sätt kan främja barns och ungas hälsa, utveckling och lärande.

Därför är det viktigt att utveckla bra utemiljöer som bidrar till ökat välmående hos barn och unga. Bra utemiljöer är miljöer där lusten, spänningen och nyfikenheten får spelrum, miljöer som stimulerar till nya utmaningar, lockar till lek och fysisk aktivitet. Miljöer som också tillåter barn och unga att skapa och utforma platser och aktiviteter på egna villkor.

Varje vardag går nästan två miljoner barn och unga till förskola och skola runt om i landet. Skolans och förskolans utemiljö är en central del av vardagen för de flesta barn. Tätare städer, ökande trafik, och stressig vardag för många vuxna har resulterat i en minskad rörelsefrihet och att allt fler barn skjutsas till skolan och fritidsaktiviteter. Många barn vistas inte i andra miljöer än hemmet, skolan, och kanske en tillrättalagd fritidsverksamhet – och i bilen på väg mellan dessa miljöer.

Därför måste skolgårdar och förskolegårdar erbjuda miljöer som främjar barns och ungas allsidiga utveckling. Här måste finnas plats för lek, sport och vilda aktiviteter, men även för samtal, enskildhet, sinnliga upplevelser och stillhet.

Utmaningar och behov

Barns och ungas livsvillkor påverkas av hur vi planerar, utformar och förvaltar den byggda miljön – men också av hur de själva kan påverka utvecklingen. I dag blir bebyggelsen allt tätare, särskilt i de större städerna. I den täta stadsbebyggelsen är det en stor utmaning att avsätta och bibehålla tillräckligt stora friytor för barns och ungas behov. Bostadsbrist och samhällets krav på effektivt utnyttjande av mark gör att konkurrensen om marken ökar.

Samtidigt sker en utveckling där skol- och förskoleverksamheten går mot allt större skolenheter. Förskolor och skolor byggs eller byggs ut för allt fler barn och elever.

Att skapa tillräckligt stora friytor för barn är inte bara en utmaning i växande städer. Även i delar av landet där konkurrensen om marken är låg och goda förutsättningar finns, avsätts inte tillräckligt stora friytor med ett innehåll som svarar mot barns behov av lek och utveckling.

Plan- och bygglagen ställer krav på att det ska finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse vid bostäder, fritidshem, skolor och förskolor. Men lagen definierar varken storlek eller lämplighet. Detta ställer krav på ökad kunskap om vad som kännetecknar en god utemiljö redan i tidiga skeden i planeringen, men också i utformning, byggande och förvaltning av det redan byggda.

Mål och syfte

Det övergripande målet med vägledningen är att förtydliga friytans betydelse för barns och ungas lek, lärande och hälsa. Målet är också att ge vägledning om hur goda utemiljöer vid skola och förskola kan åstadkommas och utvecklas genom fysisk planering, utformning och förvaltning.

Syftet är att förbättra förutsättningarna för att alla barn och unga har tillgång till en god, välfungerande utemiljö och möjlighet att leka och utvecklas utomhus i hälsosamma och inspirerande sammanhang.

Vägledningens användare

Denna vägledning riktar sig till dig som är beslutsfattare, beställare eller yrkesverksam med ansvar för planering, utformning, förvaltning eller skötsel av den fysiska utemiljön vid förskolor och grundskolor.

Vägledningen kan också vara ett stöd för dig med ansvar för pedagogiskt eller socialt utvecklingsarbete för att höja målpuppfyllelsen i skola och förskola.

Hitta rätt

Vägledningen har fem kapitel varav de två första riktar sig till alla målgrupper. De tre sista avsnitten är inriktade mot olika målgrupper och ger mer konkret vägledning.

Det första kapitlet, *Friyta nödvändig för en god livsmiljö*, behandlar varför arbete med barns och ungas utemiljö bör prioriteras och vad som kännetecknar en bra utemiljö för barn och unga.

Det andra kapitlet, *Regelverk och ansvar*, beskriver regelverk och styrdokument och vem som har ansvar på nationell och på kommunal nivå.

Det tredje kapitlet, *Planering och prövning enligt PBL*, riktar sig till dig som arbetar med fysisk planering och bygglovsprövning och visar hur goda utemiljöer för barn kan hanteras i planerings- och bygglovsprocessen.

Kapitlet *Principer för utformning* riktar sig till dig som ska projektera, anlägga eller bygga om utemiljön vid en skola eller förskola. Här tar vi

upp utformningsprinciper och hur man kan tänka för att skapa välfungerande miljöer.

Det sista kapitlet, *Förvaltning som utvecklar gårdens kvaliteter*, riktar sig till dig som är fastighetsägare, förvaltare eller fastighetsskötare och visar hur friytor för barn och unga kan skötas och utvecklas.

Kunskap om planerings- och prövningsprocessen och om hur friytorna på förskolor och skolor ska utformas, utvecklas och förvaltas är också av intresse för dig som planerar förändringar i och ansvarar för förskolans och skolans verksamhet.

Metoder, exempel och betydelsen av barns och ungas delaktighet och inflytande löper som en röd tråd genom hela vägledningen och återkommer i alla avsnitt.

Goda exempel, sammanfattning av vägledning, fakta och lästips ligger insprängda löptexten och är numrerade för hänvisning.

Centrala begrepp

Begrepp som används i vägledningen:

Barn och unga

Barnkonventionens definition av begreppet barn innebär varje människa som inte fyllt 18 år. Men barn är ingen homogen grupp, och behov och förutsättningar skiftar bland annat med hänsyn till barnets ålder. I vägledningen använder vi därför även begreppet barn och unga.

Barnperspektiv och barnets perspektiv

I planering, utformning och förvaltning är det viktigt att den som planerar, gestaltar eller förvaltar har kunskap om barns behov och utgår från ett *barnperspektiv*. För att få mer specifik kunskap om de barn och unga som berörs av verksamheten på den aktuella platsen måste man fråga dem om deras tankar och önskemål. Detta kallas för *barnets perspektiv*.

Detaljplan

Med detaljplan får kommunen reglera användningen av mark- och vattenområden. Kommunen kan använda detaljplanen för att pröva om ett mark- och vattenområde är lämpligt för bebyggelse. Det gäller till exempel både när det ska byggas nytt och när bebyggelse ska förändras eller bevaras. Detaljplanen ska redovisa allmänna platser, kvartersmark och vattenområden och gränserna för dessa. Detaljplanen kan också reglera marknivå, markreservat, krav på skyddsanordningar m.m. Detaljplan regleras i 4 kap. PBL.

Fritidshem

Fritidshem är en verksamhet för barn i åldern 6–12 år. Det är ett komplement till skolan och ska stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda dem en varierad och stimulerande fritid. Fritidshem regleras i 14 kap. skollagen (SFS 2010:800).

Friyta för lek och utevistelse

Friyta för lek och utevistelse som begrepp omfattar den yta som barnen kan använda på egen hand vid sin utevistelse. En friyta är ytan som går att leka på och som är tillgänglig för barnen i huvudsak under skoltid men även i viss mån på fritiden. Förrådsbyggnader, bil- och cykelparkering samt ytor för lastning och lossning är otillgängliga för barnen och ingår därmed inte i friytan för lek och utevistelse.

Förskola

Förskolan omfattar barn från ett till fem år. Alla barn har rätt till förskola oavsett om föräldrarna arbetar eller studerar. Förskola regleras i 8 kap. skollagen.

Förvaltning

Begreppet förvaltning syftar dels på den kommunala organisationen, dels planering och utförande av skötsel och löpande underhåll. I vägledningen används begreppet i båda betydelseerna och det framgår av sammanhanget vilken betydelse som avses.

Planprogram

Detaljplaneringen kan föregås av en planering för ett större område än själva planen för att utreda exempelvis trafik- och dagvattenfrågor eller hur allmänna intressen ska tillgodoses. Detta kallas för planprogram. Det finns inte något lagkrav på att ta fram detaljplaneprogram, men i de fall som kommunen väljer att göra det ska programmet ange planens utgångspunkter och mål (5 kap. 10§ PBL).

Skola

Med skola menas de skolformer för barn och unga från 6 till 19 år, vilket omfattar förskoleklass, grundskola, sameskola, specialskola, grundsärskola och gymnasium.

Tomt

I vägledningen och allmänna råd används PBL:s definition av begreppet tomt. En tomt är ett område som inte är en allmän plats men som omfattar mark avsedd för en eller flera byggnader och mark som ligger i direkt anslutning till byggnaderna och behövs för att byggnaderna ska kunna användas för avsett ändamål (1 kap. 4 § PBL).

Översiktsplan

Översiktsplanen visar grunddragen i mark- och vattenanvändningen och hur den byggda miljön ska användas. Den är inte juridiskt bindande utan vägledande för kommunens beslut, detaljplanering, planbesked, bygglov och andra tillståndsprövningar. I översiktsplanen redovisas bland annat förväntad befolkningsutveckling och var och hur mycket man planerar att bygga. Kommunen kan även ta fram tillägg till och fördjupningar av översiktsplanen. Översiktsplan regleras i 3 kap. PBL.

Friyta nödvändig för en god livsmiljö

Barn och unga tar plats. De behöver utrymme att pröva sina kroppar, sitt mod och sociala förmågor. Barn och unga söker sig till utemiljöer som erbjuder fysiska utmaningar och kompiskontakter, som väcker deras engagemang och nyfikenhet. Den fysiska miljön är deras utvecklingsmiljö och platsen där förutsättningarna grundläggs för deras framtida hälsa, välbefinnande och engagemang för sin sociala och fysiska omvärld.

Det nationella målet för folkhälsan är *att skapa samhällseliga förutsättningar för en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen*. Här är barns och ungas uppväxtvillkor ett särskilt utpekat målområde. Utemiljöer som är bra för barn och unga är också en given del av *en god bebyggd miljö* som begreppet preciseras i det femtonde miljökvalitetsmålet. En miljö som utgår ifrån och tillfredsställer människans behov, ger skönhetsupplevelser och trevnad samt har ett varierat utbud av bostäder, arbetsplatser, service och kultur. Att den byggda miljön är attraktiv och tillgänglig för barn och unga handlar i högsta grad om den sociala dimensionen av hållbar utveckling.

I den nya stadsbebyggelsen har utrymmet för barn och unga utomhus minskat och ibland finns inget utrymme alls. Begränsade möjligheter för barn och unga att dagligen röra sig ute i sin närmiljö påverkar deras välbefinnande negativt och risken ökar för försämrad hälsa. För att säkra goda förutsättningar för barn och unga att leva och utvecklas i städer och tätorter behöver vi tillvarata och utveckla utemiljöerna.

En barnvänlig stad byggs både med ett barnperspektiv och med kunskaper om barnets eget perspektiv på tillvaron. Om barns och ungas kunskap, intressen och önskemål tas på allvar i stadsutvecklingen kan förutsättningarna öka för att skapa en god uppväxtmiljö liksom större möjligheter för barn och unga att grundlägga en sund livsstil och sociala nätverk.

I det här kapitlet presenterar vi viktiga utgångspunkter för arbetet med barns och ungas utemiljö och varför friytan är nödvändig för en god livsmiljö. Särskilt friytan vid skolor och förskolor.

Plats för lek

Lek är viktig för barns utveckling under hela uppväxten, den är lustfylld och självbelönande. Leken i barns vardag utvecklar både deras fysik och tränar deras sociala kompetens, men kan också ge möjlighet till mental återhämtning och ökat välbefinnande där den fysiska miljön tillåter detta.

Det är genom leken barnet utvecklar sin fantasi, kreativitet och får möjlighet att uttrycka och bearbeta känslor och tankar. Leken har en stor och viktig betydelse för barns utveckling under hela uppväxten och skapar goda förutsättningar för att öka självkänsla och självkännedom samt för sociala färdigheter. Lek uppstår där barn möts. Det är viktigt att sörja för behovet av mötesplatser i planering och utformning av de miljöer där barn lever, bor och vistas.

LÄS MER: Olsson, T. och Lenninger, A (2006) *Lek äger rum. En populärvetenskaplig bok om planering för barn och ungdomar*. Formas förlag

FAKTARUTA 1: Det nödvändiga risktagandet

Friytor för barn och unga bör planeras och utformas för att främja barns möjlighet att under trygga former söka spänning i leken även där detta kan innebära ett visst risktagande.

Utomhuslek är en mer öppen och flexibel lek. Leken växlar mellan mer platsbundet socialt samspel och fartfyllda förlopp där hela miljön tas i anspråk (F. Mårtensson 2012). Barn uppfattar om den fysiska omgivningen är "klättringsbar", "krypbar" eller "kanbar" även om de inte provat den tidigare.

Elin Beate Sandseter (Sandseter 2011) har beskrivit hur barn använder sig av möjligheter till kalkylerat risktagande på en förskolegård sammanfattat i sex punkter:

1. utforska höjder (klättra, klänga, hoppa, balansera)
2. uppleva hög fart (springa, gunga, glida, cykla, skejta)
3. utforska sina gränser för vad som är farligt (klätterräddor, eld, is, vatten)
4. testa vanliga verktyg (tälja, hugga, såga)
5. kämpa (tävla, fajtas, brottas)
6. testa vara själv (gömma sig, dra sig undan).

Det handlar om möjligheten till att med skräckblandad förtjusning ta sig an fysiska risker, men också om social dynamik mellan barn och i förhållande till vuxna, där barn som enskilda och grupp får en chans att pröva ut och definiera sina gränser. Även de enklaste formerna av kojbyggande är viktig aktivitet för att barn ska kunna börja ta plats i världen (Kylén 2004).

Den viktiga fysiska aktiviteten

När leken flyttar ut ökar den fysiska aktiviteten. Fysisk aktivitet har stor betydelse för barns kroppsuppfattning, psykosociala och motoriska utveckling samt kognitiva förmåga. Barn och unga behöver minst 60 minuter av måttlig fysisk aktivitet per dag. Mycket tyder på att barnens fysiska aktivitet har minskat och deras stillasittande aktiviteter ökat. Det kan leda till en ökning av kroniska sjukdomar i framtiden.

Barn får mycket av sin fysiska aktivitet som en del av vardagslivet genom att ta sig mellan olika målpunkter eller genom lek.

Tillgängligheten för barn, deras självständighet och förmåga att fatta egna beslut kring resande och fritid samt deras identitetsskapande är starkt förknippat med deras hälsa, välbefinnande och möjligheten att leva ett fysiskt aktivt liv (Faskunger 2009).

FAKTARUTA 2: Vad är fysisk aktivitet?

Fysisk aktivitet används som ett överordnat begrepp och innefattar kroppsrörelser under såväl arbete som fritid och olika former av kroppssövningar, till exempel idrott, lek, gymnastik, dans, motion och friluftsliv. Det omfattar all kroppsrörelse som är ett resultat av skelettmuskulaturens kontraktion och som resulterar i en ökad energiförbrukning.

Rymliga utemiljöer behövs för starka och friska barn

Hälsoeffekterna av fysisk aktivitet handlar om de generellt hälsofrämjande effekterna på organismen som kondition, muskelstyrka, immunförsvar, hjärt-kärlhälsa och mentalt välbefinnande. Särskilt framtida betydelse har förebyggandet av övervikt och av benskorhet. Ett starkt skelett som ska hålla livet ut måste byggas upp före puberteten. För att bilda en stark benstomme måste barnet kunna både accelerera och kunna stanna tvärt, vilket kräver rymliga ytor (Boldemann, o.a. 2011). Senare svensk forskning visar att barn som går in i skolåldern med övervikt och fetma idag riskerar att också ha övervikt när de går in i vuxenlivet. Den fysiska aktivitetsnivån är avgörande för att hålla vikten senare i livet.

Barns möjlighet att röra sig på egen hand har dock minskat drastiskt de senaste decennierna. En undersökning från mitten av 1980-talet, där man studerade barns möjlighet att på egen hand gå till skola, lekplatser och grönområden, idrottsplatser, affärer, bibliotek, badplatser m.m., visade att nästan alla barn mellan sju och nio år fick gå eller cykla själva. Tjugo år senare upprepades studien och då fick två tredjedelar gå själva till sina aktiviteter. År 2012 hade det minskat ytterligare till mindre än hälften av barnen (Trafikverket 2012). Minskningen är starkt kopplad till biltrafiken, brist på säkra cykel- och gångvägar och föräldrarnas oro.

Fysisk aktivitet förbättrar lärandet

Fysisk aktivitet har också stor påverkan på inläring och beslutsfattning. Forskare vid Malmö högskola följde en skola där ett urval klasser hade fysisk aktivitet på schemat varje dag under grundskoleåren. Studien visade att barnen i de mer fysiskt aktiva klasserna klarade grundskolan bättre med högre och fler godkända betyg (Ericsson, 2012). Liknande studier i Göteborg har kommit fram till samma resultat (Käll 2014).

Hälsovinster av att vara utomhus

Utomhusaktiviteters hälsofrämjande effekter är en följd av hur de kombinerar lekfull rörelse med naturkontakt och genererar en aktivitet och ett socialt samspel som också påverkar barnets mentala färdigheter. Det finns samband mellan en gårds kvalitet och utevistelse. Ju högre

kvalitet en gård har, i form av grönska och väl planerade lektytor, desto mer tid spenderar barn utomhus.

Utomhusleken kan också bidra till mentalt välbefinnande genom stressreducering, återhämtning och uppbyggnaden av olika exekutiva funktioner (Naturvårdsverket 2011). På svenska förskolor har utomhuslek på rymliga och gröna gårdar visat sig ha samband med bättre nattsömn, välbefinnande, viktkontroll (Söderström m fl., 2013) och koncentrationsförmåga hos barnen (Mårtensson m fl., 2009).

LÄS MER 1: OM HÄLSOVINSTER AV NATUR OCH UTEVISTELSE

Naturvårdsverket har tillsammans med ett antal forskare tagit fram en kunskapssammanställning om utevistelsens betydelse för hälsa och välbefinnande.

Naturvårdsverket. (2011). Den nyttiga utevistelsen. Naturvårdsverket. Stockholm

Barn särskilt känsliga

Många platser för barn och unga i den byggda miljön präglas av dålig luft och höga bullernivåer.

Jämfört med vuxna är barn på grund av sin kroppsstorlek mer exponerade för kemiska miljöföroreningar. Under barns tillväxtår kan miljöföroreningar försämra den fysiska utvecklingen, exempelvis immunförsvaret. Barn med astma och allergisjukdomar är en särskilt känslig grupp för luftföroreningar (Region Skåne 2014). Beräkningar visar att exponering för luftföroreningar medför att ca 600 unga per årskull växer upp med påtagligt sänkt lungfunktion (Institutet för miljömedicin 2013). Det är därför angeläget att luftkvaliteten vid barns och ungas inomhus- och utomhusmiljöer är så god som möjligt.

Barns behov av sol och skugga

Solljuset behövs för att D-vitamin ska kunna bildas i huden, men för mycket och för stark sol kan vara skadligt. Ju oftare man bränner sig, desto större är risken att få hudcancer. Särskilt allvarligt är det att bränna sig som barn. Små barn har mycket solkänslig hud och kan inte bilda ett lika bra pigmentskydd som vuxna. Det är också viktigt att poängtera att det tar lång tid att utveckla hudcancer och allt för mycket sol i unga år kan leda till hudförändringar och hudcancer först i vuxen ålder.

Förekomsten av hudcancer och malignt melanom (den allvarligaste formen av hudcancer) ökar dramatiskt. Den årliga ökningen för malignt melanom ligger på cirka 6 procent för både män och kvinnor. Ingen annan cancerform ökar så snabbt i Sverige. Allvarligt är att ökningen för malignt melanom också verkar följas av en ökad mortalitet. Det är också alltför många unga personer som drabbas.

Förutom att det är viktigt att redan i tidig ålder skapa bra solvanor behöver utomhusmiljöer för barns lek och utevistelse ha solskydd. Ur ett hälsoperspektiv bidrar säkerställandet av solskyddade utemiljöer för barn och unga till att minska risken för ohälsosam exponering av ultraviolett strålning (Strålsäkerhetsmyndigheten 2009).

Skol- och förskolegårdar är allt viktigare utemiljöer

Eftersom rörelsefriheten för barn och unga drastiskt minskat de senaste decennierna och platser för barn försvinner när lekplatser tas bort, friytor bebyggs och barns transport till fots och per cykel minskar, får skolgården och förskolegården en större betydelse. Det blir de utemiljöer som barn har störst chans att utnyttja i vardagen.

Bostadsgårdar, lekplatser, parker, naturområden och skolvägar bildar tillsammans med skolans och förskolans utemiljö en infrastruktur för barns och ungas kontakt med natur och vardagsrörlighet. Skolgården och förskolegården är miljöer som ska tillfredsställa många olika behov och fylla komplexa funktioner som är centrala för barns och ungas utveckling. Det är viktigt att det finns utrymme för självstyrd lek och rörelse och möjlighet att utforska, skapa och kunna sätta spår i sin omgivning. Samtidigt behöver skolverksamheterna utrymme för att genomföra sina uppdrag inom idrott och hälsa liksom övrig pedagogisk verksamhet.

Allt fler barn i förskola och fritidshem

De flesta barn går i förskolan. År 2013 var 84 procent av alla barn i åldern 1–5 år inskrivna i förskola. Tio år tidigare var andelen 75 procent (Skolverket 2014). Andelen barn som vistas i fritidsverksamheten efter skoltid ökar också. År 2013 var 82 procent av barnen i åldern 6–9 år inskrivna i fritidshemmens verksamhet, (Skolverket 2013) varav tre fjärdedelar var inrymda i skolans lokaler (Boström 2014). För dessa barn är förskolegården respektive skolgården ofta den enda utemiljö de använder under vardagarna.

Vikten av en egen gård

En skolgård eller förskolegård i direkt anslutning till verksamheten som barnen fritt kan förfoga över är avgörande. Studier visar att skolbarn som har en egen gård leker på ett mer aktivt och fantasifullt sätt än barn som hänvisas till en närliggande park (Nordström, 2014). Där barnen har tillgång till en rejäl utemiljö i direkt anslutning till verksamheten har den visat sig kunna ge en tredjedel av deras dagliga behov av fysiska aktivitet. Om barnen är beroende av vuxna för att ta sig till sin lekmiljö, riskerar detta att dra ned aktivitetsnivån kraftigt (Mårtensson 2012, Raustorp 2012).

Där det finns många ambitioner med utemiljön blir det viktigt att bevaka så att de många fysiskt aktiva lekar som är typiska för en skolgård fortsatt får plats. Även utomhuspedagogiska lektioner bidrar till aktivitetsnivån.

Rymliga gröna miljöer för samspel tvärs ålder och kön

Gröna partier på gårdarna fungerar som platser för socialt umgänge, fantasilek och utforskande och tillhör ofta barnens favoritplatser. Med gott om vegetation i en rymlig och varierad miljö uppstår det en dynamik som gör att leken lätt kan växla mellan mer fartfyllda och mer lugna sekvenser och platsbundna lekar. Vistelse i gårdens kantzoner tillför leken spänning genom att bidra till barnens föreställningar om omvärlden.

Lek i grön miljö har en tendens att få en öppen och flexibel struktur som underlättar barnens förmåga till självreglering och möjligheter att tillgodose sina egna behov. Studier av gröna utemiljöer visar hur detta underlättar samspelet mellan barn på tvärs av ålder, kön och eventuell funktionsnedsättning (Dyment och Bell 2009, Engdahl, 2014).

FAKTARUTA 3: Landskapets betydelse för barns lek

Friytor som skolgårdar och förskolegårdar bör planeras och utformas för att stötta lek med en vidlyftig karaktär. Det är lek som växer fram i barnens konkreta görande och grejande. Deras infall och idéer möts och prövas mot varandra och mot den fysiska miljön. Det leder till komplexa leksammanhang med en inbördes dynamik mellan olika platser. Även om inget barn riktigt greppar helheten så kan det enskilda barnet ganska lätt hitta sätt komma med i leken. Det som börjar bland några få barn kan snabbt växa till en aktivitet som involverar flertalet barn. På gården. Snabba och intensiva förlopp varvas med lugna stunder av utforskande och social samvaro. I en tillräckligt stor och varierad miljö får leken en vidlyftig karaktär där det kan framstå som om "landskapet leker med barnen", likväl som tvärtom. (Mårtensson, 2004). Studier av barns lek och hälsa visar hur rymliga och varierade utemiljöer med mycket naturmark gynnar denna typ lek (F. Mårtensson 2013).

LÄS MER 2: Plats för lek och rörelse

Fredrika Mårtensson (2009): *Lek i verklighetens utmarker*. I Mikael Jensen och Åsa Harvard (red.) *Leka för att lära. Utveckling, kognition och kultur*. Lund: Studentlitteratur, s. 163–188.

Äldre barns och ungas behov av utemiljön

Skolbarns lek formas liksom förskolebarns lek i samspel med den fysiska miljön, men tar i högre grad sin utgångspunkt också i det sociala livets förlopp med sina uppsättningar av kulturellt och socialt kodade aktiviteter, platser och umgängesformer. Olika sporter och rörelselekar med mycket spring dominerar den traditionella skolgården men alla deltar inte i dem.

De äldre barns utevistelse bygger på att det finns attraktiva mötesplatser i utemiljön som de kan skapa hemhörighet till. Platser i närheten av klassrummet där chansen till utblick, skydd och rörelse kombineras, har visat sig fungera särskilt väl. Här fyller grönskan en viktig funktion för att bidra till social och lekfull samvaro under trygga och avslappnade former. I litteraturen om gröna skolgårdar finns det studier som närmare beskriver vegetationens roll i barns lek och samvaro (Dyment and Bell 2009, Mårtensson m.fl., 2014).

Utomhuspedagogiken främjar lärandet: bättre resultat och bestående kunskaper

Skolgården och förskolegården är viktig för barns fria lek, men också som plats för undervisning. Historiskt har skolgården spelat viktiga roller i undervisningen (Paget 2004) (, Åkerblom 2005). Såväl forskning som

beprövad erfarenhet visar att utemiljön än idag går att använda för skapa mening i skolarbetet och för att främja social kompetens, entreprenörskap och färdighetsträning i hållbar utveckling (Szcepanski 2007)(Gamson Danks 2010). Lärandeforskningen visar också positiva effekter och mer bestående kunskaper av undervisning som växlar mellan inomhus- och utomhusaktiviteter (Fägerstam, 2012).

Alla som arbetar i skolan ska enligt grundskolans läroplan samverka för att göra skolan till en god miljö för utveckling och lärande, där planering och utformning av den fysiska miljön kan bidra till detta. Skolan har också en viktig uppgift ge överblick och sammanhang. Förskolegårdar, skolgårdar och deras omgivningar har förutsättningar att förverkliga läroplanernas intentioner och kan därmed bidra till ökad målluppfyllelse.

Om pedagogerna vill förlägga delar av undervisningen på gården kan gården vara utformad så att det finns möjligheter till det. Exempel på pedagogiska miljöer är odling, vattenanläggningar, miljöer för djur och växter och energiproduktion. Med sådana funktioner kan undervisningen visa samband mellan teori och praktik. Även andra ämnen som svenska, samhällsorienterande ämnen, språk, bild, idrott och hälsa har förutsättningar att använda utemiljön som pedagogiskt rum. Den utomhusbaserade pedagogiken kan samtidigt utgöra en friskfaktor i skolans arbetsmiljö, genom att man växlar mellan olika platser inomhus och utomhus som bidrar till frisk luft och ökad fysisk aktivitet.

LÄS MER 3: OM UTMOHUSPEDAGOGIK OCH GÅRDEN SOM ETT PEDAGOGISKT RUM

Paget, S. och Åkerblom, P. (2003): *Från rastyta till pedagogiskt rum*, i Selander, S. (red): Kobran, nallen och majjen. Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning, s. 245-262.

Gamson Danks, S. (2010). *Asphalt to Ecosystems. Design ideas for Schoolyard Transformation*. New Village press

Szcepanski, A, Dahlgren, L-O, Sjölander, S, Strid, J-P. (2007).

Utomhuspedagogik som kunskapskälla. Närmiljö blir lärmiljö. Studentlitteratur
<https://www.studentlitteratur.se/#9789144045597/Utomhuspedagogik+som+kunskapskälla>

Vid Linköpings Universitet finns Nationellt Centrum för Utomhuspedagogik, NCU, som är en resurs och kompetenspool för forskar- och magisterutbildningen i utomhuspedagogik, grundläggande lärarutbildningar och kompetensutveckling för verksamma inom fritid, rekreation och turism (FRT-sektorn) samt fortbildning inom skola och barnomsorg.

Läs mer på: www.liu.se/ikk/ncu

Utemiljön för delaktighet och inflytande

Utemiljön kan ge barn och unga ett värdefullt frirum där de själva styr och ställer. Det är viktigt för barn att kunna påverka sin egen och kamraternas situation. Detta kan både leda till ett ökat personligt

välbefinnande och tillit till samhället i stort. Det är viktigt att bli sedd och respekterad, att tillåtas sätta avtryck och att känna mening i tillvaron. Att släppa fram engagemanget för den egna miljön kan stimulera ungdomar som mår psykiskt dåligt eller som av andra skäl har svårt att prestera i skolarbetet. Att engagera sig för sin fysiska omgivning och sitt sociala sammanhang kan leda ge en ökad lust att lära sig, att ta ansvar och respektera mänskliga rättigheter.

En generell utmaning är därför att utveckla rutiner för att erbjuda barn och unga att uttrycka sina åsikter om den fysiska och sociala miljön. I en miljö som redan används skall man noggrant kartlägga barnens favoritplatser och försöka förstå hur man kan bygga vidare på redan etablerade former för lek, samvaro och platsskapande på den specifika platsen.

Alla barn är kompetenta på att vara barn och att berätta om sina erfarenheter på sitt sätt. De är experter på sin egen miljö. Det är lämpligt att vuxna anpassar planeringsprocessen så att det är möjligt att lyfta fram och ta vara på barns och ungas kunskap.

Inflytande och delaktighet i beslut som rör den egna närmiljön är i sig en hälsofrämjande faktor både bland barn och vuxna (Folkhälsomyndigheten, 2014).

Skillnad mellan information och dialog

Delaktighet och inflytande kan bedrivas på många olika sätt vilket också kan innebära olika grad av inflytande. Den ena ytterligheten är att barnen bjuds in till informationsmöten utan möjlighet att påverka de beslut som tas. Den andra ytterligheten är att det på förhand står klart att det är barnens egna idéer som ska genomföras i en beslutsprocess tillsammans med barnen.

Graden av barns inflytande i planeringen kan graderas i fem steg (se figur nedan) med en tydlig skillnad kring när barnen får uttrycka åsikter respektive när barnen får vara med och fatta besluten (Shier 2001).

Många gånger kan det vara gott nog med barn som informanter, medan andra gånger renodlade dialogmodeller är att föredra. I vägledningen finns genomgående exempel på olika sätt att involvera barn och unga delaktighet i planering, utformning och förvaltning av skolgårdar och förskolegårdar, se figur 1.

Figur 1 Barns delaktighet

Grad av delaktighet		Projekt och metoder (sidhänvisning till urval av de exempel som förekommer i vägledningen)
5	Barn delar makt och beslutande med vuxna	REBUS – Resan till en bättre skolmiljö (s. 77)
4	Barn är delaktiga i beslutsprocessen	Att involvera barn i detaljplanearbetet i Östersund (sid 51) Gröna skolgårdar i Malmö (sid 70)
3	Barns åsikter ska tas under övervägande	Arkitekturpedagogik i Göteborg (sid 52) Gåtur (sid 85)
2	Barn får stöd i att uttrycka sina åsikter	Barnkartor i GIS (sid 51)
1	Barn blir lyssnade på	Barnkonsekvensanalys (sid 53)

Barns delaktighet, nivåer enligt Harry Shier och de exempel på metoder för delaktighet och inflytande som tas upp i vägledningen.

Nationella mål

Flera nationella mål har bäring på barns och ungas utemiljöer och kan fungera som ledstjärnor i detta arbete.

God bebyggd miljö

Det nationella miljö kvalitetsmålet God bebyggd miljö handlar om att städer, tätorter och annan bebyggd miljö ska utgöra en god och hälsosam livsmiljö samt medverka till en god regional och global miljö. Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Byggnader och anläggningar ska lokaliseras och utformas på ett miljöanpassat sätt och så att en långsiktigt god hushållning med mark, vatten och andra resurser främjas. Utformning av bra utemiljöer för barn är en förutsättning för en god livsmiljö för barn och unga och bidrar till kommunens attraktivitet.

Folkhälsomålet – en god hälsa på lika villkor

Det nationella målet för folkhälsan är att skapa samhälleliga förutsättningar för en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen. Målet med tillhörande elva målområden (se faktaruta 4) är en kompassriktning för att nå social hållbarhet (Prop. 2002/03:35 2002) (Prop. 2007/08:110 2007). För att vi ska kunna nå målet är det viktigt att genom tidiga och förebyggande åtgärder skapa goda livsvillkor, livsmiljöer och levnadsvanor.

Då utemiljön är viktig för barns hälsa och fysiska aktivitet är det angeläget att samhället också planerar, utformar och förvaltar goda utemiljöer för barn och unga. Detta påverkar också den goda jämlika hälsan och planering av utemiljöer utifrån ett socioekonomiskt perspektiv kan förstärka eller försvaga förutsättningar för detta.

Det mest grundläggande för människans hälsa är möjligheten att vara delaktig och ha inflytande i samhället. Barn och unga bör därför ges

möjlighet att kunna delta i och påverka hur deras miljö utformas. Vid planering, utformning och skötsel av urbana miljöer bör barn tillåtas vara delaktiga i processen och hänsyn tas till deras behov och användning av miljön.

FAKTARUTA 4: Sveriges folkhälsopolitik och nationella mål för folkhälsa

Det övergripande målet för folkhälsopolitiken är att:

Skapa samhälleliga förutsättningar för en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen.

Elva målområden är vägledande för folkhälsoarbetet på alla nivåer i samhället – nationellt, regionalt och lokalt. Målområdena är inriktade på de faktorer som påverkar hur befolkningens hälsotillstånd utvecklas. Målområden 1, 3, 5 och 9 har särskilt stor betydelse för barns och ungas utemiljö.

1. Delaktighet och inflytande i samhället
2. Ekonomiska och sociala förutsättningar
3. Barns och ungas uppväxtvillkor
4. Hälsa i arbetslivet
5. Miljöer och produkter
6. Hälsöfrämjande hälso- och sjukvård
7. Skydd mot smittspridning
8. Sexualitet och reproduktiv hälsa
9. Fysisk aktivitet
10. Matvanor och livsmedel
11. Tobak, alkohol, narkotika, dopning och spel

Läs mer på Folkhälsomyndighetens webbplats www.folkhalsomyndigheten.se

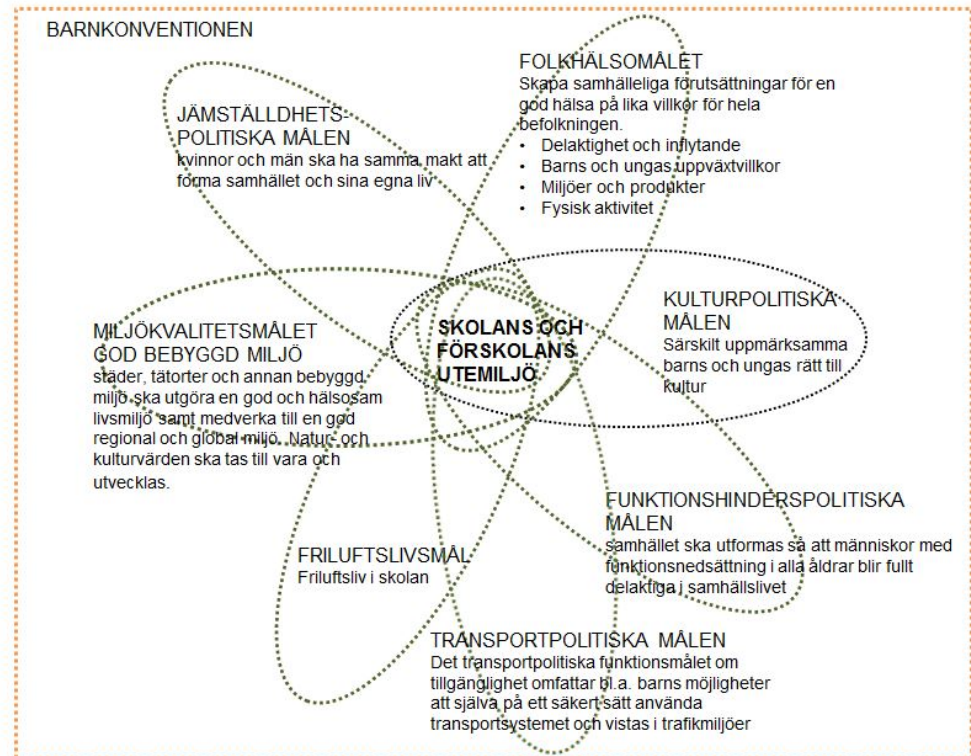
Andra relevanta mål

Utöver folkhälsomålet och det femtonde miljö kvalitetsmålet har också de *transportpolitiska, kulturpolitiska* och *friluftslivspolitiska* målen betydelse för arbetet med barns och ungas utemiljö. Då tillgänglighet och jämställdhet är viktiga aspekter för barns och ungas utemiljö har även målen för funktionshinderspolitiken och jämställdhet viktiga.

Inom *funktionshinderspolitiken* är ett mål att samhället ska utformas så att människor med funktionsnedsättning i alla åldrar blir fullt delaktiga i samhällslivet. Arbetet mot målen är inriktat på att identifiera och undanröja hinder för full delaktighet i samhället. Utifrån dessa mål kan man konstatera att alla utemiljöer för barn och unga bör utformas och skötas på så sätt att alla, barn och vuxna oavsett deras funktionsgrad ska kunna vara delaktiga i samhällslivet. För skol- och förskolegårdar innebär det att deras utformning möjliggör vistelse för alla oavsett funktionsgrad, deltagande i skol- och fritidsaktiviteter och socialt samspel på lika villkor för alla.

Det *nationella målet för jämställdhet* är att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv. Detta innebär att det måste finnas en jämn fördelning av makt och inflytande. Kvinnor och män ska ha samma rätt och möjlighet att vara aktiva medborgare och att forma villkoren för beslutsfattandet. Målet syftar, i likhet med målen för funktionshinderspolitiken, till att människor, och även barn, inte är någon enhetlig grupp utan att det är kvinnor och män, flickor och pojkar, med

olika behov och förutsättningar. Det är därför viktigt vid planering, utformning och förvaltning av barns och ungas miljöer att beakta deras behov och perspektiv oavsett könstillhörighet samt se till att de har lika möjlighet att delta i de processer där medborgare involveras.

Figur 2 Barns och ungas utemiljöer och nationella mål

Barns och ungas utemiljö kan användas som en arena för att spegla och förverkliga nationella målsättningar. Barnkonventionen utgör ramen. Utemiljön är en given del av *en god bebyggd miljö*. Utemiljön är viktig för att arbeta med *folkhälsomålet* som en samhällelig förutsättning för en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen. Barns och ungas utemiljö är också viktiga arenor för att nå de *jämställdhetspolitiska målen* och *funktionshinderspolitiska målen*. Barn har också rätt till kultur enligt Barnkonventionen vilket återspeglas i de *kulturpolitiska målen* som särskilt uppmärksammar barns och ungas rätt till kultur. Inom *friluftslivspolitik* lyfts friluftsliv i skolan och attraktiv tätortsnära natur som särskilda mål som har bäring på barns och ungas utemiljöer. Det *transportpolitiska funktionsmålet* om tillgänglighet omfattar bl.a. barns möjligheter att själva på ett säkert sätt använda transportsystemet, och vistas i trafikmiljöer, ökar samt att förutsättningarna för att välja kollektivtrafik, gång och cykel förbättras.

Utemiljön är också en resurs för att motivera elever i skolarbete, ge sinnliga erfarenheter och utveckla sunda levnadsvanor, få inflytande över sin egen miljö och ge erfarenhet av demokratiska spelregler.

LÄS MER 4: ANTOLOGI OM SKOLANS OCH FÖRSKOLANS UTEMILJÖER

Skolhusgruppen är en ideell förening och har som syfte att främja och sprida information om bra skolhusplaneringen. Gruppen har tillsammans med Movium sammanställt en antologi med resultat från forskning och praktik.

Skolhusgruppen. 2014. *Skolans och förskolans utemiljöer. Kunskap och inspiration till stöd vid planering av barns utemiljö.*

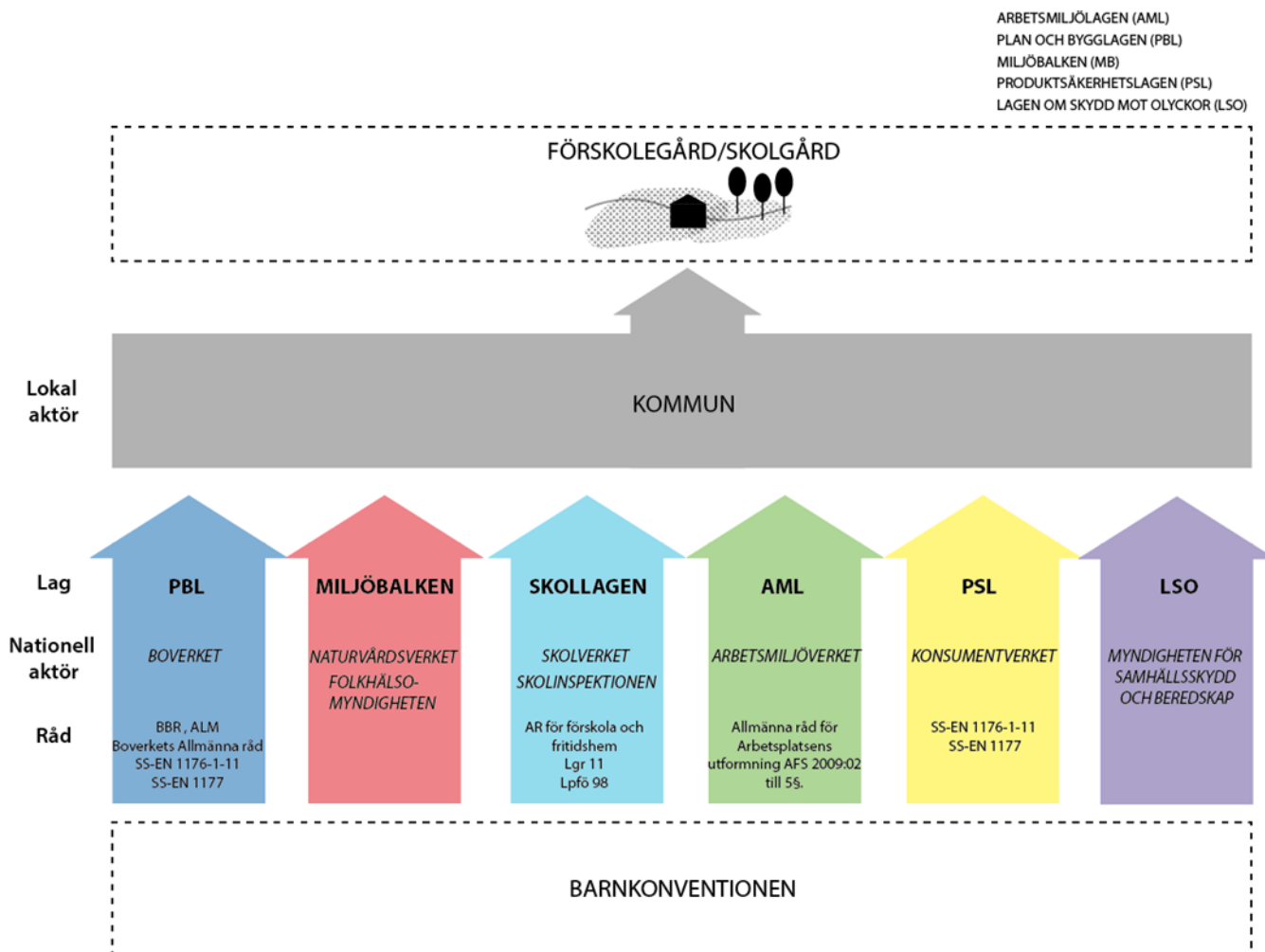
Antologin är nedladdningsbar på Skolhusgruppens webbplats www.skolhusgruppen.se

Regelverk och ansvar

Det finns flera olika nationella styrdokument som påverkar barns och ungas utemiljö generellt och särskilt skolgårdar och förskolegårdar. Men plan- och bygglagen är den enda lagstiftning som ställer ett uttalat krav på att det ska finnas tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse vid bostäder, skolor, förskolor, fritidshem och liknande.

Flera myndigheter på nationell nivå har ansvar, men det är kommunens nämnder och förvaltningar som bär det samlande ansvaret. Även om den kommunala organisationen kan se olika ut så har alla kommuner i grunden samma myndighetsansvar i förhållande till plan- och bygglagen, miljöbalken, skollagen och arbetsmiljölagen. Lagarna ställer också krav på verksamhetsutövaren oavsett om det är offentlig eller enskild huvudman.

I detta kapitel redovisas de viktigaste regelverken för planering, utformning och förvaltning av utemiljöer för barn och unga med fokus på skolgårdar, förskolegårdar och skolans närmiljö. Här beskrivs även vem som har ansvar för olika delar på nationell och kommunal nivå.

Figur 3 Regelverk och ansvar för barns och ungas utemiljö

Figuren visar de viktigaste lagar, föreskrifter, allmänna råd och planer som påverkar barns och ungas utemiljö, särskilt skolgårdar och förskolegårdar. Barnkonventionen ska beaktas när man tillämpar reglerna. Det är bara plan- och bygglagen som ställer krav på att det ska finnas friytor vid skolor, förskolor och fritidshem. Kommunens förvaltningar ska använda styrmedlen i planeringen, utformningen och förvaltningen av utemiljön.

Olika aktörer på nationell nivå har ansvar för olika regelverk, tar fram föreskrifter, allmänna råd och vägledning samt bedriver tillsyn.

Kommunen är den aktör som har det samlande ansvaret för att tillämpa regelverken. PBL ger kommunen rätt att planera för mark och vatten och bestämma vad som ska byggas. Kommunen har också ett tillsynsansvar för den byggda miljön och ställer krav på fastighetsägaren för underhåll, tillgänglighet och säkerhet.

Enligt miljöbalken har kommunen ett stort ansvar för miljö- och hälsoskyddsfrågorna och bevaka att barns och ungas utemiljöer är hälsosamma.

Skollagen ställer krav på kommunen att tillhandahålla plats för alla barn i pedagogisk verksamhet och kommunen är i de flesta fall huvudman för skol- och förskoleverksamhet.

I egenskap av arbetsgivare ska kommunen bedriva ett systematiskt arbetsmiljöarbete och se till att arbetsmiljön i förskola och skola stämmer överens med kraven i arbetsmiljölagen, föreskrifter och allmänna råd.

Kommunen har också i egenskap av fastighetsägare ansvar för att fast lekutrustning och fallmaterial på lekplatser uppfyller säkerhetskraven i svensk standard enligt produktsäkerhetslagen. Detta ansvar gäller även enskilda fastighetsägare.

Kommunen är också skyldig att förebygga bränder och inrätta skydd mot andra olyckor enligt lagen om skydd mot olyckor.

Att planera för barnets bästa – Barnkonventionen som rättesnöre

Sverige var ett av de första länder att ratificera Barnkonventionen (FN:s konvention om barns rättigheter) som slår fast att alla barn har samma rättigheter och lika värde. Huvudprincipen är att barnets bästa alltid ska komma i första rummet (artikel 3). För att detta ska kunna uppfyllas måste samtidigt barnets rättigheter enligt artikel 2, 6 och 12 vara säkerställda (se faktaruta 5).

Alla stater som ratificerar Barnkonventionen förbinder sig att till det yttersta av sina resurser tillgodose barnets sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter (artikel 4). Barn med funktionsnedsättning har rätt att delta aktivt i samhället på lika villkor för att främja självförtroende och kunna leva ett fullvärdigt liv (artikel 23).

Ett stadsbyggande för att främja barns och ungas rörelsefrihet och tillgång till attraktiva och trygga platser i det offentliga rummet är i linje med samhällets åtagande gentemot Barnkonventionen. Detta handlar om att säkerställa och utveckla miljöer i tätorten och staden som barn och unga finner trygga, trivsamma och tillgängliga och där de kan mötas och vara på egna villkor.

FAKTARUTA 5: Barnkonventionens ställningstagande för grundläggande mänskliga rättigheter

Barnkonventionen är en del av den internationella folkrätten och innehåller fyra huvudprinciper; artiklarna 2, 3, 6 och 12.

Artikel 2 slår fast att alla barn har samma rättigheter och lika värde, ingen får diskrimineras.

Artikel 3 anger att det är barnets bästa som ska styra alla beslut om barnet.

Artikel 4 Barnkonventionens dignitet i samhällsutvecklingen förtydligas genom artikel 4 som slår fast statens skyldighet att till det yttersta av sina resurser tillgodose barnets sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter.

Artikel 6 slår fast alla barns rätt till överlevnad, liv och utveckling.

Artikel 12 handlar om barns och ungas rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör dem. Barn och unga har stor kunskap om platserna där de brukar vistas och vet vad det är som gör att dessa platser fungerar.

Artikel 23 berör barn med funktionsnedsättning och rätten att aktivt kunna delta i samhället för att främja självförtroende och kunna leva ett fullvärdigt liv.

Artikel 31 handlar om barnets rätt till lek, vila, fritid samt att delta i det kulturella och konstnärliga livet

Barns rätt till lek, vila, fritid samt det kulturella och konstnärliga livet

Barnkonventionens artikel 31 handlar om barns rätt till lek, vila och fritid. Lek är barns och ungas naturliga sätt att förhålla sig till omvärlden. Oavsett hur man väljer att definiera lek bidrar lek till barnets fysiska och psykiska utveckling, till hälsa och välbefinnande.

I den allmänna kommentaren (nr 17) till artikel 31 betonas det nära sambandet mellan barnets rättigheter i artikel 31 och Barnkonventionens huvudprinciper (artikel 2,3,6 och 12) och konventionsstaternas skyldigheter att stärka det sambandet förtydligas. Här betonas kommunal planering och skola som viktiga åtgärder för att förverkliga artikelns intentioner. Bland annat bör kommunen bedöma beståndet av lek- och rekreationsanläggningar för att garantera samma tillgänglighet för alla grupper av barn, bland annat genom barnkonsekvensanalyser.

I överensstämmelse med skyldigheterna enligt artikel 31 bör den offentliga planeringen prioritera att skapa miljöer som främjar barnets välbefinnande. Skolan bör därför utrustas med lämpliga inom- och utomhusutrymmen för lek, idrott, spel och drama, både under skoldagen och i anslutning till den (Barnombudsmannen 2014).

Barnkonsekvensanalys – från ord till handling

Barnkonsekvensanalys är ett användbart verktyg för att omsätta Barnkonventionen i handling och synliggöra barnets bästa.

Barnkonsekvensanalys resulterar i underlag för att arbeta systematiskt och för att försäkra beslutsfattare om att ett barnperspektiv finns med i besluten. Syftet är att både på kort och lång sikt förbättra barns och ungas levnadsvillkor. Läs mer om barnkonsekvensanalys i avsnittet *Planering och prövning enligt PBL*.

Plan- och bygglagen skapar förutsättningarna

PBL sätter ramarna för hur kommunen får agera för att planera och bebygga inom kommunen. I planläggningen och i efterföljande lovgivning prövas markens lämplighet för ändamålet.

Plats för lek och utevistelse som allmänt intresse

Behovet av lämpliga platser för lek och utevistelse, liksom möjligheter att anordna en rimlig samhällsservice och kommersiell service, i områden med sammanhållen bebyggelse är allmänna intressen enligt 2 kap. 7 § PBL (se faktaruta 6).

Kommunen ska i översiktsplaneringen redogöra för hur man tänker tillgodose detta och hur man väger plats för lek och utevistelse gentemot andra allmänna intressen. I detaljplaneringen ska behovet av friyta vägas gentemot andra allmänna intressen och enskilda intressen. Vid bygglovsprövningen preciseras det allmänna intresset i 8 kap. 9 § andra stycket PBL, i avsnittet om anordnande av tomt:

”Om tomten ska bebyggas med byggnadsverk som innehåller en eller flera bostäder eller lokaler för fritidshem, förskola, skola eller annan jämförig verksamhet, ska det på tomten eller i närheten av den finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse. Om det inte finns tillräckliga utrymmen för att ordna både friyta och parkering enligt första stycket 4, ska man i första hand ordna friyta.”

Kommunen har ansvar för planläggning och bygglovsprövning enligt PBL och bestämmer vad som är tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse. Men Boverket har tagit fram allmänna råd för att förtydliga paragrafens innebörd vid skolor, förskolor och fritidshem (BFS 2015:1), se även faktaruta 9.

Kommunens byggnadsnämnd har även tillsyn över att den som bedriver en verksamhet eller vidtar en åtgärd följer plan- och bygglagstiftningen. Saknas friyta för lek och utevistelse kan det bli ett ärende för tillsynsmyndigheten utifrån att anläggningen inte passar det ändamål man avsett vid beslutet. Det man angett som lekbar friyta vid bygglovsprövningen och som är väsentlig för verksamhetens ändamål ska också finnas när verksamheten startar. Byggnadsnämnden är också tillsynsmyndighet för underhåll, säkerhet och tillgänglighet på lekplatser inom kommunen. Detta gäller alla lekplatser på kvartersmark, skolgårdar, förskolegårdar och allmän plats.

Länsstyrelsen granskar kommunens planer och kan i vissa fall pröva och upphäva kommunens beslut om detaljplan eller bygglov. Länsstyrelsen ska ge kommunen underlag och råd om allmänna intressen inför beslut om användningen av mark- och vattenområden.

Boverket är ansvarig förvaltningsmyndighet för plan- och bygglagen och tar fram föreskrifter som exempelvis Boverkets byggregler, allmänna råd och vägledning för tillämpning av lagen.

FAKTARUTA 6: Allmänna intressen enligt 2 kap. PBL

I 2 kap. PBL anges viktiga samhällsintressen, allmänna intressen, som ska påverka beslut om mark- och vattenanvändning. I kapitlet redovisas

- utgångspunkterna för bedömningar av vad som är en lämplig mark- och vattenanvändning
- vilka hänsyn man ska ta och vilka kvaliteter man ska främja vid lokalisering av bebyggelse
- bestämmelser om de enskilda byggnadsverkens placering och utformning
- särskilda krav som ska beaktas vid planläggningen och prövningen av lov i sammanhållen bebyggelse.

Kommunen har huvudansvaret för att de allmänna intressena beaktas, när beslutsfattarna väger styrkan i olika intressen och anspråk mot varandra. De allmänna intressena är allmänt formulerade och kommunen ska i det enskilda fallet avgöra vilka intressen som är relevanta att ha med i bedömningen. Utöver dessa övergripande regler uttrycks allmänintresset i preciserade särskilda krav på bebyggelsens och tomters utformning. Flera allmänna intressen är viktiga för behovet av friyta för lek och utevistelse, exempelvis lämpliga platser för lek och utevistelse, möjligheter att anordna en rimlig samhällsservice och kommersiell service samt parker och andra grönområden (2 kap. 7§ PBL).

LÄS MER 5: Tillsyn enligt PBL

Läs mer om tillsyn enligt plan- och bygglagen på PBL Kunskapsbank, boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/.

Miljö- och hälsoaspekter prövas enligt miljöbalken

Miljöbalken (SFS 1998:808) riktar sig till den som bedriver verksamhet och har fokus på de miljömässiga och hälsomässiga effekterna av verksamheten. Detta gäller alla verksamheter oavsett vem som utövar dem.

Verksamhetsutövaren måste skaffa sig den kunskap som är nödvändig för att skydda miljön och människors hälsa mot skada eller olägenhet (2 kap. 2 § MB). Man ska välja plats med hänsyn till verksamhetens ändamål, och för att orsaka minsta möjliga olägenhet för människors hälsa och miljö (2 kap. 6 § MB).

Skola, förskola och fritidshem har anmälningsplikt enligt miljöbalken och ska därför leva upp till kraven i förordningen om verksamhetsutövares egenkontroll. En anmälan för verksamheten görs oftast till miljöförvaltningen eller motsvarande och anmälan ska innehålla information om buller både inom- och utomhus samt luftkvalitet.

Rättspraxis har på senare år pekat på vikten av att förskolor ger möjlighet till daglig utevistelse med god kvalitet för barnens hälsa. Domar tydliggör att förskolor ska lokaliseras där barnen kan vara ute (se Läs mer 6).

Kommunens miljönämnd eller motsvarande ska utöva tillsyn enligt miljöbalken. Skolor och förskolor är verksamheter som kommunens miljönämnd eller motsvarande ska ägna särskild uppmärksamhet åt enligt 45 § förordningen (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd.

Vägledande tillsynsmyndighet för inomhusmiljö är *Folkhälsomyndigheten* och för utomhusmiljö *Naturvårdsverket*. Naturvårdsverket vägleder andra myndigheter och deltar ibland som part i mål och ärenden som avgörs i domstol. Läs mer om tillsyn i avsnittet Förvaltning som utvecklar gårdens kvaliteter.

LÄS MER 6: Rättsfall om utemiljö vid förskola

Det finns två rättsfall som gäller förskolegårdar. Mark- och miljödomstolen (2011 MD Mål nr 4740-10) och Mark- och miljööverdomstolen (MÖD 2011:26 <https://lagen.nu/dom/mod/2011:26>) slår båda fast i två olika fall att förskolor ska byggas där det går att vara ute varje dag utan risk för hälsan.

Skollagen om lärandets hur och vem, men inte var

Skollagen innehåller bestämmelser om skolväsendet och beskriver målet med utbildningen, ansvar och roller. Skolans huvuduppdrag är att främja alla barns utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Det är därför viktigt att åstadkomma fysiska, sociala och pedagogiska förutsättningar för detta.

Skollagen lyfter också fram vikten av jämlikhet och säger att all utbildning ska vara likvärdig inom varje skolform och inom fritidshemmet oavsett var i landet den anordnas (1 kap. 9 § skollagen). Däremot står det inget i skollagen om var skolverksamheten ska ske.

Kommunen ska enligt skollagen erbjuda alla barn över ett år plats i förskola och annan pedagogisk verksamhet inom fyra månader. Detta ställer krav på kommunens lokalförsörjning och fysiska planering.

En skola kan ha *enskilt eller kommunalt huvudmannaskap*.

Huvudmannen ansvarar för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna skollagen, föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen och de bestämmelser för utbildningen som kan finnas i andra författningar (2 kap. 8 § skollagen).

Skolverket är förvaltningsmyndighet för skolan, förskolan, vissa särskilda utbildningsformer och annan pedagogisk verksamhet. Myndigheten ska främja att alla barn och elever får tillgång till en utbildning och verksamhet som är likvärdig och av god kvalitet i en trygg miljö. Skolverket ska bidra till goda förutsättningar för barns utveckling och lärande samt förbättrade kunskapsresultat för elever.

Skolinspektionen granskar skolor och prövar ansökningar om att driva fristående skolor från enskilda huvudmän. För fristående förskolor prövar kommunen ansökan från enskilda huvudmän. Skolinspektionen har tillsynsansvar för skola, vuxenutbildning, fritidshem, förskola och annan pedagogisk verksamhet.

FAKTARUTA 7: Syftet med utbildningen inom skolväsendet enligt skollagen

”Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.

I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.

Utbildningen syftar också till att i samarbete med hemmen främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare.” (1 kap. 4 § skollagen)

Läroplanerna om skolans och förskolans utemiljöer

Läroplanerna för grundskolan och förskolan, Lgr11 respektive Lpfö98, är målstyrningsinstrument. Hur och var verksamheten bedrivs är ett ansvar för skolhuvudmannen och rektorn respektive förskolechefen under medverkan av lärare och elever (4 kap. 3 § skollagen).

Men vikten av en ändamålsenlig utemiljö i skolan och framför allt förskolan lyfts fram i läroplanerna. Barnen i förskolan ska till exempel kunna växla mellan olika aktiviteter under dagen och verksamheten ska ge utrymme för barnens egna planer, fantasi och kreativitet i lek och lärande såväl inomhus som utomhus. Utomhusvistelsen bör ge möjlighet till lek och andra aktiviteter i både planerad miljö och naturmiljö (Skolverket 2010).

För elever i grundskolan nämner läroplanen utemiljön som viktig i arbetet med idrott och hälsa. Eleverna ska genom undervisning utveckla förmågan att vistas i utemiljöer och naturen under olika årstider och förstå värdet av ett aktivt friluftsliv. Eleverna ska även utveckla kunskaper om risker och säkerhetsfaktorer i samband med fysiska aktiviteter och hur man agerar i nödsituationer (Skolverket 2011).

Skolverkets allmänna råd om förskolan och fritidshemmet

Utöver läroplanerna har Skolverket tagit fram allmänna råd för förskolan respektive fritidshemmet.

I råden för förskolan anges att det behövs en utemiljö som ger utrymme för såväl platsbundna lekar som utforskande aktiviteter. (Skolverket 2013).

Skolverkets allmänna råd för fritidshem anger att eleverna behöver tillgång till en utemiljö som ger utrymme för olika aktiviteter, lek och rörelse. Råden rekommenderar att barnen och eleverna får en utemiljö och en friyta att vistas på (Skolverket 2014).

Fritidshem för elever i åldern 6–9 år ligger oftast i skolbyggnaden och det ökar behovet av stor friyta av god kvalitet (Boström 2014).

Skolgården som en del av arbetsmiljön

Arbetsmiljölagen (SFS 1977:1160) gäller för både elever och skolpersonal i grund- och gymnasieskolan, från och med förskoleklass. Den gäller också för den personal som arbetar i förskolan och på fritidshemmet, däremot omfattas inte barnen av arbetsmiljölagen.

Arbetsmiljölagen ställer inga krav på skolgården, men Arbetsmiljöverket tar i föreskrifterna Arbetsplatsens utformning AFS 2009:02 upp gården som ett viktigt pausrum för barnen. Den bör ligga i nära anslutning till skolan (Arbetsmiljöverket 2013).

Arbetsmiljöverket är ansvarig förvaltningsmyndighet och både utfärdar föreskrifter och bedriver tillsyn (Arbetsmiljöverket 2014).

Arbetsgivaren, det vill säga kommunen eller en enskild huvudman, har huvudansvaret för arbetsmiljön. Men Arbetsmiljöverket kan förbjuda en fastighetsägare att upplåta en lokal för en verksamhet om lokalen inte är lämplig. Om en skolgårds utformning på något sätt innebär risker kan Arbetsmiljöverket vid en inspektion kräva att riskerna åtgärdas.

Arbetsmiljölagen kräver att arbetsgivaren bedriver ett systematiskt arbetsmiljöarbete. Detta arbete bör ske i samverkan med arbetstagare som i skolans fall omfattar både skolpersonal och elever.

FAKTARUTA 8: Arbetsmiljöverkets föreskrifter och allmänna råd, Arbetsplatsens utformning AFS 2009:02

Arbetsmiljöverkets föreskrifter och allmänna råd Arbetsplatsens utformning AFS 2009:02 gällande tolkning av arbetsmiljölagens bestämmelser av arbetsplatsens utformning, anger att "arbetsplatser, arbetslokaler och personalutrymmen ska vara lätt och säkert tillgängliga och ha lämpliga samband med varandra." (5 § AFS 2009:02)

Skolgården räknas som både ett pausutrymme för eleverna och en arbetsplats för både elever och personal. I kommentaren till föreskriften står det att det är viktigt att samband mellan arbetsplatser och mellan och inom arbetslokaler är säkra, bekväma och överskådliga. Det är viktigt att det är nära mellan arbetslokaler och personalrum, särskilt pausrum och toaletter. Detta gäller i hög grad för yngre skolbarn. En "skolgård" i en park i omgivningen eller toaletter i ett särskilt hus längst bort på skolgården motsvarar oftast inte kravet i paragrafen. (Arbetsmiljöverket, 2013)

Flera regelverk hanterar säkerhet och tillgänglighet

Boverkets byggregler om tillgänglighet, brand och säkerhet

I Boverkets byggregler (BFS 2011:6), BBR, regleras främst hur byggnader ska utformas, men det finns även viss reglering om tomter. Denna reglering gäller tillgänglighet (avsnitt 3:12 BBR), brandskydd (avsnitt 5 BBR) samt skydd mot olyckor (avsnitt 8:9 BBR).

Det ska enligt avsnitt 3:122 BBR finnas minst en tillgänglig och användbar gångväg mellan entrén till byggnaden och friytorna. I det allmänna rådet som hör till byggreglerna finns vägledande mått på sådana gångvägar. De ska utformas så att personer med nedsatt rörelseförmåga kan förflytta sig utan hjälp. Utöver BBR finns även Boverkets föreskrifter och allmänna råd om tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga på allmänna platser och inom områden för andra anläggningar än byggnader (BFS 2011:5), ALM. ALM gäller vid nyanläggning av allmänna platser. I ALM ställs motsvarande krav på tillgänglighet och användbarhet på allmänna platser och områden för andra anläggningar, som för byggnader i BBR.

Sedan 1 januari 2015 är bristande tillgänglighet en diskrimineringsgrund enligt diskrimineringslagen (SFS 2008:567). Om utemiljön inte uppfyller kraven i bygglovet eller startbeskedet på tomters tillgänglighet är det diskriminering mot personer med funktionsnedsättning (Prop. 2013/14:198).

Krav på brandskydd finns i avsnitt 5 BBR. Om kompletterande friyta placeras ovanpå en byggnad finns det olika brandskyddskrav att uppfylla. Dels ska taktäckningen (avsnitt 5:62 BBR) inte vara lättantändlig så att brandspridning begränsas, dels är det krav på gångavstånd och antalet utrymningsvägar. Möjlighet till säker utrymning vid brand kan även behövas på exempelvis en innegård i ett slutet kvarter.

Avsnitt 8:9 BBR gäller säkerhet vid användning och då i synnerhet skydd mot olyckor på tomter. För kompletterande friytor på tak är det särskilt viktigt med räcken m.m. I de allmänna råden i avsnittet hänvisas till Svensk standard för lekredskap SS-EN 1176-1-11 respektive Stötdämpande underlag SS-EN 1177.

Svenska standarder för lekredskap och stötdämpande underlag

Många utemiljöer för barn har fasta lekredskap med stötdämpande underlag. Dessa utformas och besiktigas enligt Europastandarderna för lekredskap och stötdämpande underlag SS-EN 1176 och SS-EN 1177. Dessa standarder innehåller minimikrav för säkerhet och används vid bedömning av om en produkt är säker enligt kraven i PBL (BBR) och produktsäkerhetslagen (PSL, SFS 2004:541). Om en *näringsidkare* inte använder standarderna måste producenten med teknisk dokumentation kunna visa för tillsynsmyndigheter att produkten är säker.

En standard är formellt frivillig att följa, men både BBR och PSL hänvisar till standarden och då ingår den som underlag vid upphandling. (Konsumentverket 2013).

LÄS MER 7: Regler i Sverige för lekplatser och lekredskap

Konsumentverket tog 2013 fram en kortschrift om regler i Sverige för lekplatser och lekredskap. Se www.konsumentverket.se, sök på: Regler i Sverige för lekplatser och lekredskap.

Produktsäkerhetslagen

PSL kräver att varor och tjänster som näringsidkare säljer till konsumenterna ska vara säkra. PSL gäller även för varor som tillhandahålls i offentlig verksamhet som exempelvis lekredskap på lekplatser.

Konsumentverket är tillsynsmyndighet över PSL och kontrollerar att produkterna uppfyller säkerhetskraven.

Det är *fastighetsägaren* som ansvarar för lekplatsen och utrustningens säkerhet. Ansvaret för att lekutrustningen är säker gäller oavsett tillverkningsår (PSL). När en ny lekplats har uppförts bör en kompetent person besikta installationerna för att bedöma om de överensstämmer med SS-EN 1176 och SS-EN 1177. Kontinuerliga besiktningar och underhåll bör sedan enligt standarden SS-EN 1176:2008 utföras av ”en kompetent person” och dokumenteras så att det vid behov kan verifieras. Det bör också finnas planer för besiktning, kontroll, drift och underhåll för varje lekplats (Konsumentverket 2013).

Lagen om skydd mot olyckor

Enligt lagen om skydd mot olyckor (LSO, SFS 2003:778) är kommunen skyldig att förebygga bränder och inrätta skydd mot andra olyckor. *Kommunen* är också skyldig att ta fram ett handlingsprogram för detta arbete där man beskriver risker i kommunen och hur den förebyggande verksamheten är organiserad. Skolan är en del av en kommun, oavsett om verksamheten bedrivs i kommunal eller fristående regi, och bör därmed beaktas i de kommunala handlingsprogrammen.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) är ansvarig förvaltningsmyndighet för lagen om skydd mot olyckor.

Ordningslagen

Ordningslagen (OL, SFS 1993:1617) innehåller bland annat föreskrifter om säkerhet vid vissa anläggningar och verksamheter. Av 3 kap. 5§ OL framgår att brunnar, bassänger och liknande anläggningar skall vara försedda med de säkerhetsanordningar som behövs med hänsyn till anläggningarnas belägenhet och beskaffenhet. Behovet av att säkerhetsanordningen ger ett tillräckligt skydd mot olyckor med barn ska särskilt beaktas. Avsnitt 8:95 i BBR handlar om skydd mot drunkning på tomter.

Anläggningens ägare eller den som till följd av nyttjanderättsavtal eller på någon annan grund är i ägarens ställe ansvarar för att anläggningen är försedd med nödvändiga säkerhetsanordningar.

Polismyndigheten får i fråga om en särskild anläggning besluta om de säkerhetsåtgärder som ska vidtas.

Regelverken om delaktighet och inflytande

Flera nationella styrdokument lyfter fram barns och ungas rätt till delaktighet och inflytande. Ytterst är det Barnkonventionen som slår fast att barnets bästa ska vara i främsta rummet (artikel 3) samt barns rätt att bli tillfrågade om och respekterade för sin åsikt (artikel 12). Vuxna kan ha god generell kunskap om vad som är bra för barn och unga – ett barnperspektiv. Men vuxna behöver också lyssna på barnen för att ha möjlighet att förstå barnets eget perspektiv på vad som är bra för deras utveckling.

Barnets bästa är också utgångspunkten i skollagen, som även fastställer att barnets inställning ska klarläggas så långt det är möjligt. Barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (1 kap. 10 § skollagen).

Delaktighet och inflytande är också viktigt för barn ska få erfarenhet av demokratiska processer. I Lgr11 framgår att det inte är tillräckligt att i undervisningen förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värderingar. Undervisningen ska även bedrivas i demokratiska arbetsformer och förbereda eleverna för att aktivt delta i samhällslivet (Skolverket 2011).

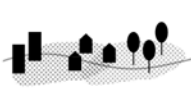

Planering enligt PBL har en tydlig demokratisk aspekt och ska baseras på god kunskap om förhållanden på platsen. Konsekvenserna av planeringen ska också alltid tydligt framgå av planförslaget. Om planeringen gäller barns miljöer så är det rimligt att också fråga barnen och ta del av deras kunskap som ett av beslutsunderlagen. Utan kunskap om barns behov är det svårt att planera med ett barnperspektiv och bedöma konsekvenserna av planeringen för barn och unga.

Planering och prövning enligt PBL

För att säkra barns tillgång till goda utemiljöer är det viktigt att frågorna finns med i den fysiska planeringen på alla nivåer – från översiktsplaneringens mer strategiska ställningstaganden ner till detaljplaneringen, bygglovet och själva genomförandet.

Kunskap i tidiga skeden om servicebehovet och om kvaliteter för barn som naturmark, skapar förutsättningar att avsätta tillräckligt stora friytor lämpliga för lek och utevistelse.

Detta avsnitt riktar sig främst till dig som beslutsfattare, tjänsteman eller konsult inom fysisk planering och bygglovsprövning, men även till dig som utformar barns och ungas utemiljöer.

BARNS PLATSER OLIKA SKALNIVÅER		STAD/LANDSKAP	STADSDEL	NÄRMILJÖ	GÅRD
KVALITETER					
		<ul style="list-style-type: none"> -landskapskarakteristik -grönskastruktur -blåstruktur -naturområden -större lekplatser -idrottsplatser -infrastruktur för gång-, cykel- och kollektivtrafik -utflyktsområden 	<ul style="list-style-type: none"> -grönområden -park -allmänna lekplatser -idrottsplatser -goda sol- och skuggförhållanden -god luft och ljudkvalitet -säkerhet -trygghet -tillgänglighet -infrastruktur för gång-, cykel- och kollektivtrafik -utflyktsområden 	<ul style="list-style-type: none"> -grönområden -park -allmänna lekplatser -idrottsplatser -goda sol- och skuggförhållanden -god luft och ljudkvalitet -säkerhet -trygghet -tillgänglighet -infrastruktur för gång-, cykel- och kollektivtrafik 	<ul style="list-style-type: none"> -vegetation -terräng -lekbar friyta -träd -samlingsplatser -reträttplatser -goda sol- och skuggförhållanden -lekredskap -variation -god luft och ljudkvalitet -säkerhet -trygghet -tillgänglighet
PLANERING, BYGGANDE OCH FÖRVALTNING		Översiktsplan	Program	Detaljplan	Bygglov
				Planbestämmelser	Byggande
		Fördjupning av översiktsplan		Krav på lovhandlingar	Tillsyn

Figur 4 Kvaliteter i barns utemiljö på olika skalor

Matrisen redovisar olika kvaliteter i den fysiska miljön på olika skalor, det vill säga geografiska sammanhang och strukturer i staden, och hur de hänger samman med de olika nivåerna i PBL:s planerings- och prövningsprocess. Värdena i naturmarkens förutsättningar, topografi och vegetation behöver tas tillvara redan i översiktsplaneringen och synen på var skolor och förskolor ska lokaliseras och vilka kvaliteter de ska ha. I detaljplaneringen och den efterföljande projekteringen och bygglovprövningen handlar det om att säkerställa och skapa förutsättningar för en god detaljutformning som också håller över tid.

Tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse

Enligt PBL ska det finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse både i bostadsområden och på tomter med lokaler för fritidshem, förskola, skola (8 kap. 9–11 §§ PBL). Bestämmelserna gäller både för nyanläggning och för bebyggda tomter, till och med utan att bygglov krävs, men i de senare fallen i skälig utsträckning.

Kommunens ska bedöma vad som ska anses som tillräcklig friyta, och hur behoven ska tillgodoses i planering och prövning. Som stöd för kommunernas arbete har Boverket tagit fram allmänna råd som förtydligar innebörden i bestämmelserna, BFS 2015:1 (se faktaruta 9).

FAKTARUTA 9: Boverkets allmänna råd om friyta för lek och utevistelse vid fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet

De allmänna råden innehåller generella rekommendationer om tillämpningen av 8 kap. 9 § andra stycket, 10 § och 11 § PBL och anger hur man kan eller bör göra för att uppfylla föreskrifterna.

Placering och anordnande av friyta på obebyggd tomt 8 kap. 9 § andra stycket

När friyta för lek och utevistelse ska placeras och anordnas bör man särskilt beakta friytans storlek, utformning, tillgänglighet och säkerhet samt förutsättningarna för att bedriva ändamålsenlig verksamhet.

Friytan bör

- vara så rymlig att det utan svårighet eller risk för omfattande slitage går att ordna varierande terräng- och vegetationsförhållanden
- kännetecknas av goda sol- och skuggförhållanden, god luftkvalitet samt god ljudkvalitet.

Friytan bör placeras

- i direkt anslutning till vid byggnader som innehåller lokaler för förskola, förskoleklass, skolor åskurs ett till sex och tillhörande fritidshem så att eleverna själva kan ta sig mellan byggnaden och friytan.
- i direkt eller i nära anslutning till byggnader som innehåller lokaler för skola åskurs sju till nio så att eleverna själva kan ta sig mellan byggnaden och friytan.
- på det sätt som är skäligt med hänsyn till elevernas och verksamhetens behov för gymnasieskolor.

Bör tillämpas vid prövning av lov och efterföljande tillsyn till nya förskolor, skolor och fritidshem och kan tillämpas vid planering av ovanstående.

Friytan bör inte senare kunna tas i anspråk för annat ändamål utan att ersättas med friyta med likvärdiga möjligheter till varierande lek och utevistelse.

Placering och anordnande av friyta på bebyggd tomt 8 kap. 10 och 11 §§

Vid placering och anordnande av friyta på en bebyggd tomt bör det allmänna rådet till 8 kap. 9 § andra stycket tillämpas i skälig utsträckning. Vid skälighetsbedömningen bör särskilt beaktas

- förutsättningarna att bedriva ändamålsenlig verksamhet på friytan
- och att friytan är placerad så att barnen och eleverna självständigt kan ta sig mellan byggnadsverket som innehåller lokaler för förskola, förskoleklass, skola eller fritidshem och friytan.

Bör tillämpas vid

- prövning av lov till förskolor, skolor, och fritidshem i befintlig bebyggelse (ändrad användning)
 - planering och prövning av lov till utökning av befintliga förskole- skol- och fritidshemsanläggningar
 - tillsyn enligt PBL
-

Översiktsplanering – tänk efter före

I översiktsplanen ska kommunen redogöra för hur man tänker tillgodose allmänna intressen enligt 2 kap. PBL, exempelvis tillgång till samhällsservice och tillgång till parker, grönområden samt lämpliga platser för lek motion och annan utevistelse (se faktaruta 6).

De allmänna intressena får en särställning i planläggningen genom att de behandlas i hela kedjan av planering enligt PBL från översiktsplan till detaljplan. Kommunen kan genom ställningstaganden i översiktsplanen tydliggöra hur de allmänna intressena ska tolkas och hanteras i detaljplanering och bygglovgivning (3 kap. 2 och 4 §§ PBL).

Det allmänna intresset av lämpliga platser för lek och utevistelse preciseras för tomter där det ställs särskilda krav på tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse (8 kap. 9 § andra stycket PBL). Boverkets allmänna råd BFS 2015:1 förtydligar paragrafens innebörd (faktaruta 9). För att kunna tillgodose kraven i de allmänna råden är det viktigt att frågorna hanteras tidigt i planeringsprocessen.

I översiktsplanen kan kommunen redovisa sina planer för bebyggelseutveckling där det behövs förskolor och skolor. Översiktsplanen kan till exempel ange riktlinjer och rekommendationer för barns tillgång till lekparkar, grönområden samt storlek och krav på kvalitet och tillgänglighet på skolgårdar och förskolegårdar.

Översiktsplanen ska ta hänsyn till och samordnas med de nationella och regionala mål som är relevanta för en hållbar utveckling i kommunen (3 kap. 5 § PBL). Det finns många nationella mål och därmed aktörer som har koppling till förskole- och skolgårdar, exempelvis folkhälsomål, miljökvalitetsmålet god bebyggd miljö samt Barnkonventionen.

Det finns också möjlighet att arbeta med fördjupning av översiktsplanen för ett geografiskt avgränsat område. Frågor som rör barns och ungas utemiljö kan här behandlas mer i detalj, exempelvis lokalisering, vegetation och topografi.

Hantera framtida behov av utemiljö vid skola, förskola och fritidshem

För att kommunen ska kunna uppfylla skollagens krav och erbjuda alla barn över ett år plats i förskola och annan pedagogisk verksamhet krävs en långsiktig och noggrann planering med fleråriga lokalförsörjningsplaner. Dessa planer måste förhålla sig till kommunens planerade bostadsbyggande och prognoser för antalet barn och elever.

Det är viktigt att tidigt i planeringen ha kunskap om det totala servicebehovet i planeringsområdet och dess omnejd eftersom det i efterhand kan bli svårt att på kort sikt hitta bra lösningar för utbildningslokaler och utemiljöer för barn och unga. När frågorna lyfts för sent i planeringsprocessen blir det ofta sämre lösningar med paviljongbyggnader och både små och otillfredsställande friytor med olämpliga placeringar.

Ett komplicerande moment inom grundskoleplaneringen är att varje elev har rätt att välja skola, kommunal eller fristående. En relativt stor andel av eleverna väljer en annan grundskola än den närmaste, vilket innebär att kommunens skolor blir olika belastade. Det får konsekvensen att det blivit allt svårare för kommunerna att planera för behovet av friyta vid en skola eller förskola då det är svårt att uppskatta antalet elever.

Det är lättare för kommunen att få till tillräckliga ytor för barn och unga i nybyggnadsområden om kommunen äger marken. I områden med stora ekonomiska mark- och fastighetsvärden kan det annars vara svårt att förhandla fram ytor för barn och unga. Med egen mark bestämmer kommunen över hela processen från idé till färdigställande liksom över till- och ombyggnad för förändrade behov.

ATT TÄNKA PÅ: I ÖVERSIKTSPLANERINGEN

Underlag

- Befolkningsprognoser – hur ser befolkningsutvecklingen för olika åldrar ut i kommunen, delar av kommunen och i olika stadsdelar? Elevprognoser och lokalförsörjning.
- Landskapskaraktär, grönstruktur, infrastruktur för gång-, cykel- och kollektivtrafik.
- Områden som är viktiga för barn och unga som parker, skogar, grönområden, större lekplatser, utflyktsområden och idrottsplatser.
- Behov och nytta av mångfunktionella ytor.

Process

- Ta hänsyn till barnets bästa i planeringen – använd barnperspektivet och barnens egna perspektiv genom dialog med barn i planeringsprocessen och barnkonsekvensanalys (BKA).
- Samverkan i tidiga skeden – använd översiktsplaneringen för att samarbeta mellan förvaltningarna i tidiga skeden. Hur kan kommunen samarbeta mellan förvaltningar som ansvarar för stadsbyggnad, exploatering, miljö, trafik, utbildning, sociala frågor och kommunens fastigheter?

Ställningstaganden

- Förhållningssätt till exempelvis folkhälsomål och miljökvalitetsmålet god bebyggd miljö.
 - Lokaliseringsprinciper för skolor, fritidshem, förskolor eller liknande verksamhet vid planläggning av sammanhållen bebyggelse samt anpassning till olika slags bebyggelse.
 - Strategier för att tillgodose de allmänna intressena som tillräcklig friyta för lek och utevistelse, service, parker och grönområden samt goda färdvägar med gång-, cykel- och kollektivtrafik.
 - Planens konsekvenser för barn och unga som en del av de sociala konsekvenserna.
-

Kommunala riktlinjer för utemiljö

Som stöd för sina bedömningar i enskilda plan- eller bygglovsärenden kan kommunen anta riktlinjer. Här kan man sammanställa principer för hur kommunen ska tillgodose friytebehoven i olika typer av bebyggelse, lösa samutnyttjande av friytor, behov av tredimensionell fastighetsbildning och faktamaterial. Detta för att underlätta vid detaljplanering och bygglovsprövning.

Dokument av denna typ kan knytas till översiktsplaneringsprocessen och därmed diskuteras och belysas i ett bredare sammanhang av

kommunens utveckling samt förtydligas genom ställningstaganden i översiktsplanen. Dokumentet kan också definiera ansvarsförhållandet mellan förvaltningar i kommunen och strategier för förvaltningsövergripande samverkan (se exempel 9).

FAKTARUTA 10: Hur stor friyta behövs?

Utifrån beprövad praxis och aktuell forskning har flera kommuner tagit fram egna riktlinjer med dimensionerande mått för friyta som stöd i de konkreta ärendena. Bedömningen av tillräckligt stor friyta bör ta hänsyn till både friytan per barn och till den totala storleken på friytan.

Ett rimligt dimensionerande mått utifrån antalet barn kan vara 40 m² friyta per barn i förskolan och 30 m² friyta per barn i grundskolan.

Forskning visar att den totala storleken på friytan helst bör överstiga 3000 m². På en gård som är mindre, oavsett antal barn, kan en barngrupp få svårt att utveckla lek och socialt samspel på ett sätt som tillgodoser deras behov (Mårtensson, Boldemann, o.a. 2009).

EXEMPEL 1: Riktlinjer för förskolans utemiljöer i Malmö

I Malmös miljöprogram för 2009–2020 är ett av målen att alla barn ska ha möjlighet att leka utomhus i hälsosamma och inspirerande miljöer. I arbetet med att uppnå målet har Malmö tagit fram ett program med egna riktlinjer: *Utemiljö vid förskolor i Malmö – ett verktyg för planering, utformning och bygglovgranskning*. Programmet, som utvecklades 2011, är ett verktyg för detaljplaneringen. I programmet anges rekommendation på vilken yta som ska avsättas till förskoletomter, 30 m² per barn, och det ska ge inspiration till vad som är en god lekmiljö. I samband med programmet tog man fram en *lekvärdesfaktor* som är tänkt att vara ett stöd vid bygglovgranskning för att bedöma om tomterna är lämpliga för lek och utevistelse (Malmö Stad 2011). (Se mer om Lekvärdesfaktorn i avsnittet Förvaltning som utvecklar gårdens kvaliteter)

Läs mer om programmet och lekvärdesfaktorn på Malmö Stads webbplats www.malmo.se. Sök: lekvärdesfaktor

Detaljplanering för friytor med kvalitet

Detaljplaneringen och framför allt de tidiga planskedena kan ge goda förutsättningar för tillräckliga friytor för skola och förskola. Liksom fördjupning av översiktsplanen omfattar planprogrammet ofta ett geografiskt mindre vidsträckt område, men går mer på djupet.

Exempelvis behövs ordentligt underlag som lyfter fram viktiga kvaliteter som vegetation och topografi så att de tas tillvara i planen. Bedömning kan då göras av vilken naturmark som har förutsättningar att klara sig efter exploatering, viktiga höjdförhållanden att uppmärksamma, behov av marklovplikt med mera.

Tidiga planskeden och planprogram

I planprogrammet anges utgångspunkter och mål för framtida detaljplanearbete och syftet med det är just att i tidiga skeden samla in synpunkter från berörda förvaltningar. I programmet tar man fram syftet med planen och avgör lokalisering av funktioner och hur stora områden och ytor som ska avsättas för skolor och förskolor med tillhörande gårdar och

närmiljöer. Man tar fram underlag som landskapsanalyser och vegetationsinventeringar, och programmet stäms av mot rekommendationerna i översiktsplanen.

Ska man bygga ett stort område med bostäder kan planeringen inriktas på gemensamma byggnader för förskola och skola förutsatt att friytan är anpassad därefter. Sådana byggnader och lokaler kan utformas flexibelt så att de kan användas av både förskole- och skolbarn när ålderskullarna och verksamhetsbehoven förändras. Därmed skapas också verksamhetsmässiga fördelar mellan förskola och skola. Även utemiljön kan få flera användningsmöjligheter samtidigt som förskolebarnen bör ha en egen inhägnad friyta.

Det är viktigt att tidigt i planeringen av stadsdelar och kvarter ta höjd för det framtida behovet av skolor och förskolor med tillhörande gårdar och avsätta tillräckliga ytor för verksamheten. Lämplig storlek på verksamheten måste också bedömas utifrån omgivningens karaktär.

Om förskolorna ska ligga i bottenplanen på flerbostadshus är det viktigt att bostadsgårdarna är tillräckligt stora så att konflikter med de boende inte uppstår.

Platsens förutsättningar, lokalisering och färdvägsmiljöer

Det är lämpligt att skolor och förskolor lokaliseras och planeras med tillräckligt stor friyta med goda förutsättningar för ändamålsenlig verksamhet, varierade terräng- och vegetationsförhållanden, samt goda luft-, ljud- och ljusförhållanden. Det är lämpligt att ta vara på befintliga kvaliteter som stora träd och naturmark i de områden där nya skolor och förskolor planeras. Om barn redan vistas i området så är det angeläget att utreda vilka favoritplatser barnen har i området och utgå från den lek och det sociala samspel som redan finns etablerat i en miljö. Det handlar både om respekt för barnen och om att ta tillvara den lekkultur och aktivitet som redan fungerar.

Det är önskvärt att lokalisera skolor och förskolor nära parker och naturmark som kan komplettera dem med kvaliteter som inte behöver eller ryms på den egna gården.

Vid lokaliseringen är det också viktigt att planera för goda och säkra färdvägar för gång och cykel så att barnen på ett enkelt och självständigt sätt kan ta sig mellan bostaden och skolan.

Både buller och luft bör ha så goda värden som möjligt och det är viktigt att tidigt i planeringen beakta trafikmängder samt avstånd till vägar och industrier.

FAKTARUTA 11: Ljud- och luftkvalitet på gården

På skolgårdar eller förskolegårdar är det önskvärt med högst 50 dBA ekvivalentnivå dagvärde på de delar av gården som är avsedda för lek, rekreation och pedagogisk verksamhet. En målsättning kan vara att resten av ytor ska ha högst 55 dBA.

Buller från vägar kan minskas genom att man begränsar trafiken och hastigheten samt genom tystare vägbeläggningar. För höga bullernivåer kan till viss del styras genom gestaltning av den fysiska miljön (Region Skåne, 2014). Vegetation har begränsad inverkan på ljudnivån, men skolbyggnaden kan användas som bullerskärm.

På skolgårdar och förskolegårdar är det lämpligt att eftersträva så låga halter av PM10 och kvävedioxid som möjligt. De främsta källorna för luftföroreningar är utsläpp från fordon, vägslitage och energiproduktion. Den viktigaste åtgärden är att minska vägtrafiken och att inte placera förskolor och skolor nära stora vägar eller i täta trafikmiljöer (Region Skåne, 2014).

Miljökvalitetsnormerna för luft baseras huvudsakligen på EU-direktiv men det är påvisat att exponering för kväveoxid och partiklar ger upphov till en rad hälsoeffekter vid halter som ligger under miljökvalitetsnormerna. WHO rekommenderar, med hänsyn till befolkningens hälsa, lågrisknivåer och riktvärden för kvävedioxid (40 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ halvårsmedelvärde) och PM10 (30 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ dygnsmedelvärde) (WHO 2013).

Placering av friytan

För att friytan ska kunna användas av barn, elever och skolpersonal utan hinder behöver den ligga i direkt anslutning till byggnaden.

För förskola, förskoleklass, skola upp till årskurs sex samt fritidshem bör friytan ligga vid byggnaden. För årskurs sju till nio bör den ligga i direkt eller nära anslutning till byggnaden och eleverna bör själva kunna ta sig till dit. Barnen bör till exempel inte behöva passera en trafikerad gata, väg eller större cykelstråk för att ta sig till friytan eller vara beroende av att personal leder dem till deras skolgård. För gymnasieskolor bör friytan placeras och ordnas på det sätt som är skäligt med hänsyn till elevernas och verksamhetens behov (BFS 2015:1).

Friytor på tak kan ha en begränsad tillgänglighet och betraktas därför som kompletterande friyta.

Verktyg i detaljplanen som säkrar friytor

Tydliggör detaljplanens syfte!

En detaljplan innebär att både rättigheter och skyldigheter knyts till fastigheten och kan medföra juridiska och ekonomiska konsekvenser för både fastighetsägaren och kommunen. Därför får detaljplanen inte vara mer detaljerad än som behövs med hänsyn till planens syfte (4 kap. 32 § PBL).

För att skydda vegetation och marknivåer och säkerställa att mark inte bebyggs eller görs till parkeringsplatser behövs egenskapsbestämmelser (se faktaruta 12). Sådan detaljerad reglering måste motiveras genom att man i planen anger ett tydligt syfte som exempelvis pedagogisk verksamhet, gärna med förtydligande om utemiljöns betydelse för barns lek, lärande och utveckling, alltså verksamhetens ändamål.

Läs mer i Boverkets allmänna råd om planbestämmelser, BFS 2014:5 DPB1.

FAKTARUTA 12: Säkra friytornas kvaliteter i mark och vegetation genom detaljplanen

I en detaljplan får kommunen med egenskapsbestämmelser bestämma om hur marken ska användas:

- Vilken mark som får bebyggas (4 kap. 11 § PBL).
 - Utformningen av vegetation och markytans höjdläge samt förbud mot parkering (4 kap. 10 §, 13 § 3 PBL).
 - Skyddsåtgärder för att motverka störningar från omgivningen, och om det finns särskilda skäl för det, högsta tillåtna värden för störningar genom luftförorening, buller, skakning, ljus eller andra olägenheter som omfattas av 9 kap. MB. Bestämmelserna om högsta tillåtna nivåer på störning bör endast tillämpas om nivåerna inte är reglerade i annan lagstiftning (4 kap. 12 § PBL och AR 2014:5, 7.13).
 - Krav på marklov för schaktning eller fyllning som avsevärt ändrar höjdläget inom en tomt (4 kap. 15 § 3 och 9 kap. 11 § PBL).
 - Krav på marklov för trädfällning och skogsplantering (4 kap. 15 § 3 och 9 kap. 11 § PBL).
-

Säkra friytan långsiktigt

Friytan för lek och utevistelse bör inte senare kunna tas i anspråk för annat ändamål utan att ersättas med friyta med likvärdiga möjligheter till varierande lek och utevistelse för alla barn och unga (BFS 2015:1).

Ett sätt att bevara friytan är bestämmelser i detaljplanen. En förutsättning är att friytan finns i samma detaljplaneområde som skolan eller förskolan.

För att säkra en friyta på någon annans mark är det lämpligt med avtal redan i bygglovsskedet mellan verksamhetsutövaren och den som upplåter marken. Observera att civilrättsliga avtal inte har samma juridiska räckvidd som fastighetsrättsliga regleringar som detaljplanebestämmelser eller servitut.

Om man behöver bygga ut skolan på friytan, så behöver den kvarvarande friytan utvecklas och förbättras för att kunna vara en fullgod utemiljö för fler barn eller elever.

Bestämmelser i detaljplanen

Eftersom förskolegården och skolgården inte är allmänt tillgängliga under dagtid när barnen vistas på skolan bör gården vara kvartersmark. Användningen skola bör tillämpas för områden för fritidshem, förskola, skola eller annan jämförlig verksamhet. Användningen skola bör betecknas S och ges vid färgläggning röd färg (se Boverkets allmänna råd för detaljplanebestämmelser BFS 2014:5 DPB1).

Markens disposition kan behöva klargöras med mer detaljerade bestämmelser, till exempel byggnadernas placering eller var det är förbjudet eller tillåtet med parkering, lastning och lossning, och var det ska vara friytor.

För att säkerställa en tillräckligt stor friyta är det lämpligt att ange högsta bruttoarea. Det tar oftast 3–5 år från utarbetande av detaljplan till färdig byggnad och prognosen för barn- och elevantal och organisation kan under den tiden komma att förändras. Det är då bra om planen medger utökad byggrätt samt att friytan är väl tilltagen.

Gestaltningssprogram som komplement till planbestämmelserna

I detaljplanen kan ramarna för tomtens användning och utformning anges med egenskapsbestämmelser. Vill kommunen tydliggöra vissa principer för utformningen kan ett gestaltningssprogram användas som en bilaga till detaljplanen. Men gestaltningssprogrammet har inte samma rättsverkan som planbestämmelserna. Äger kommunen marken kan den bestämma att en enskild exploatör ska följa gestaltningssprogrammet. I komplicerade fall med många aktörer inblandade kan även gestaltningssprogrammet via genomförandeavtal länkas till planens förverkligande.

Kommunala riktlinjer om utformning av friytorna och deras storlek kan också ha en roll som stöd vid sidan om detaljplanen för att åstadkomma de önskade kvaliteterna.

Om kommunen gör detaljplanen mer flexibel, till exempel om den omfattar ett större område än själva tomten för verksamheten, kan kompletterande dokument enligt ovan behövas för att så långt möjligt garantera att det blir friytor med god kvalitet.

Tredimensionell fastighetsbildning för att säkra tillgång till service

En utmaning i stadsbyggandet kan vara att få tillgång till lokaler för förskola och skola i nybyggnadsområden. Även om kommunen planerar för förskolor i bottenvåningen på flerfamiljshus så finns det inga garantier för att förskolan får vara kvar som hyresgäst när huset väl är byggt. Då kan tredimensionell fastighetsbildning vara ett sätt för kommunen att säkerställa lokaler för skolor och förskolor på sikt.

Tredimensionell fastighetsbildning innebär att fastigheter kan avgränsas i höjd och djupled så att olika våningsplan inom samma byggnad kan ligga på egna fastigheter och därmed ha olika ägare. På så sätt kan samma byggnad innehålla en fastighet för skoländamål i bottenplan med tillhörande friyta medan våningarna ovanför är en annan fastighet för exempelvis bostäder.

Förutsättningarna för tredimensionell fastighetsbildning skapas i detaljplanen genom att planen medger olika användningar av byggnaden.

LÄS MER 8: Om tredimensionell fastighetsbildning

På Lantmäteriets webbplats www.lantmateriet.se.

Samutnyttjande av skolgården

Grundskolor kräver relativt stora ytor men står samtidigt ofta tomma under en stor del av året och dygnet. Det svenska skolar året har 178 skoldagar. Under resterande 187 dagar samt kvällstid finns i skolan en ofta outnyttjad kapacitet av både lediga lokaler, idrottsplaner och övriga ytor. Ibland är skolgårdar dessutom en av de få ytor som finns tillgängliga för allmän aktivitet som exempelvis i täta stadsmiljöer av innerstadskaraktär.

Skolgården är i första hand till för barnen, eleverna och den verksamhet som ska bedrivas här. Men gården kan också vara en viktig plats för barn och unga efter skoltid som mötesplats och lekplats. Det finns stora möjligheter att utveckla skolan till en lokal mötesplats där lokaler och skolgårdar utnyttjas över hela dygnet och året. Att utveckla skolan till en plats för möten och social aktivitet i närområdet kan också göra den viktigare i planeringen.

Samutnyttjande av mark skapar mervärden för stadsdelen eller tätorten som helhet och möter samtidigt samhällets krav på en effektiv användning av mark och vatten. Men en utmaning är frågor om finansiering, drift och skötsel. Ökad användning innebär ökat slitage och skolan behöver i någon mån finansiellt kompenseras för detta.

Om kommunen är huvudman för skolan eller förskolan kan man ofta låta gården vara tillgänglig för barn och unga på kvällar och helger för olika aktiviteter. Är skolan fristående och har enskilt huvudmannaskap kan kommunen teckna avtal om att skolgården får nyttjas av allmänheten efter skoltid på kvällar och helger. Kommunen kan då bidra till kostnaden för skötsel och förvaltning.

Allmän plats som kompletterande friyta

Allmän plats ska vara tillgänglig för allmänheten och kan vara viktiga komplement för skolor, förskolor och fritidshem. Om skolor och förskolor använder parker och grönområden innebär det ofta ett ökat slitage på dessa områden.

Om kommunen är huvudman för den allmänna platsen ska drift och förvaltning av platsen finansieras genom skattemedel. Detta innebär att kommunen inte kan sluta avtal med exempelvis en fristående skola som ska nyttja parken som friyta för lek och utevistelse på raster under skoltid. Den ökade kostnaden för skötsel, som en följd av ökat slitage, får kommunens parkförvaltning eller motsvarande stå för. Om platsen är allmän har kommunen heller inte möjlighet att ge skolan mer rätt än andra medborgare att nyttja platsen.

Ett sätt att reglera samutnyttjande av en park kan vara att beteckna en del av parken som kvartersmark för allmänt ändamål. Då kan kommunen, i egenskap av huvudman, teckna avtal med exempelvis en skola eller förskola att dessa under dagtid har företräde på området.

EXEMPEL 2: Kvartersmark i park

I Kalmar ska gamla stadionområdet bebyggas med bostäder. Delar av de gamla idrottsanläggningarna ska göras om till spontanidrottsplatser som en del av parken. Målet var att en skola i närheten skulle kunna använda idrottsplatsen för idrottsundervisning och att allmänheten skulle använda den för spontanidrott. Om anläggningen är allmän plats kan inte skolan garanteras någon nyttjanderätt framför allmänheten. Kommunen valde då att göra idrottsanläggningen som kvartersmark med beteckningen R för att på så sätt kunna garantera både skolans tillgång till anläggningen under skoltid och allmänhetens tillgång under övrig tid.

ATT TÄNKA PÅ: I detaljplaneringen av friytor för lek och utevistelse

Underlag

- Kommunala strategier som omfattar skolplaner, befolkningsprognoser, bostadsförsörjningsprogram och lokalförsörjningsprogram. Statistiken och prognoserna måste vara aktuella och realistiska, för att ge nödvändigt stöd för planering och program.
- Grönstrukturprogram och kunskap om mark och vegetation och dess förutsättningar.
- Ställningstaganden om friytor vid skolor och förskola och hur befintlig vegetation ska tas tillvara i översiktsplanen eller andra kommunala styrdokument? Andra viktiga styrdokument: beslut om BKA, riktlinjer för Barnkonventionen eller barns och ungas inflytande, exempelvis ungdomspolitiska handlingsprogram m.m.
- Behov av samutnyttjande av mark.
- Beakta markägandet och vilken flexibilitet det ger i planeringen.

Process

- Samarbeta mellan förvaltningarna för att klargöra mål, behov, och hur man ska samarbeta. Vilka verksamheter bör involveras och när? Exempelvis stadsbyggnadskontoret, exploateringskontoret, socialkontoret, fastighetskontoret, miljökontoret, gatukontoret, trafikkontoret, tekniska förvaltningen, utbildningsförvaltningen, kommunledningen, säkerhetssamordnare i kommunen med flera?
- Kontakta en jurist för att reda ut eventuella oklarheter vid avtal om lokaler, mark för kommunal service, exploateringskostnader och upphandling samt kostnader för förvaltning vid samutnyttjande.
- Bestäm vilken typ av samråd som behövs, till exempel en riktad medborgardialog till barn? Samråd med skolläningen och personer med funktionsnedsättning? Sträva efter att involvera pedagogisk expertis och personal i planeringen.
- Klargör hur bygg- och fastighetsbolag kommer in i processen.
- Fastighetsbildning och behov av tredimensionell fastighetsbildning.

Utformning och reglering

- Höjd på byggnader, sol och skugga, marknivå, skyddsanordningar.
 - Lovplikt för fällning av träd.
 - Möjligheterna för samutnyttjande av lokaler och friytor, exempelvis spontanidrott eller park på skolgården, föreningslokaler på grundskolan på kvällstid, allmänna lekplatser på förskolan efter skoltid.
 - För att säkerställa tillräcklig friyta, är det lämpligt att ange byggnadernas bruttoarea.
 - Placering av friytan.
 - Vid tredimensionell fastighetsbildning måste planen medge flera ändamål för byggnaden.
-

Friyta går före bilar

De båda allmänna intressena av tillräcklig yta för lek och utevistelse samt parkering kommer ofta i konflikt med varandra liksom parkeringen med det allmänna intresset av en attraktiv stadsmiljö. På skol- förskole- och fritidshemstomter ska friytan ha företräde. (se faktaruta 13). Frågan påverkar rekommendationer i översiktsplaneringen, överväganden i detaljplaneringen (exempelvis förbud mot parkering på vissa ytor) och bygglovgranskningen.

Enligt förarbeten till PBL är ”lämpligt utrymme för parkering” att det ska vara lämpligt beläget och tillräckligt stort. Kommunen bör besluta om allmänna riktlinjer för parkering och grunder för hur man ska beräkna parkeringsbehovet i plan- och bygglovsärenden. Kommentartexten till bestämmelserna om friyta respektive parkering är också tydlig med att när det är ont om plats på tomten, så måste bilplatserna ligga längre bort än friytan för utevistelse. Bland annat anges att uppställning på gatumark måste godtas.

Kommunen prövar och beslutar om bygglov men skyldigheten att anordna parkering ligger första hand på fastighetsägaren, som kan bli skyldig att ordna parkeringsplatser på annat håll men inte alltför långt bort. Kommunen kan redovisa sitt förhållningssätt i en parkeringspolicy och i riktlinjer för bedömning vid bygglovsprövning för olika verksamheter. Dessa dokument kan tillsammans med den översiktliga planeringen, trafikstrategi med mera användas som verktyg för att minska biltrafiken och skapa mer attraktiva stadsrum.

Vid skolor och förskolor behövs bilparkering för anställda och korttidsparkering för föräldrar som ska lämna sina barn. Det behövs också cykelparkering för båda dessa kategorier, men också för cykelkärror som tar större plats.

Men friytan för barnen är viktigast för verksamhetens ändamål så andra funktioner får anpassas till den. Gatumarken kan till exempel genom trafikregleringar göras mer tillgänglig för just verksamhetens behov av exempelvis parkering, angöring och lastning och lossning. På så sätt kan man säkra friytor för lek och utevistelse.

FAKTARUTA 13: Friyta före parkering

Tillräckligt med plats för parkering är ett allmänt intresse precis som "lämplig plats för lek och utevistelse". Just parkering finns inte lika specifikt uttryckt i 2 kap. PBL utan det står "möjligheterna att ordna trafik" (2 kap. 5 § PBL) och "trafikförsörjning och behovet av en god trafikmiljö". I 2 kap. 7 § PBL (samma paragraf som särskilt pekar ut friyor) talas om gator, vägar och torg.

Enligt 8 kap. 9 § PBL ska man ordna lämpligt utrymme för parkering, lastning och lossning av fordon på tomten eller i närheten av den i skälig utsträckning. Om det inte finns tillräckliga utrymmen för både parkering och friyta, ska man prioritera friytan. Observera att friyta ska anordnas, medan parkering m.m. ska ordnas i skälig utsträckning.

4 kap. 13 § PBL anger att en detaljplan får reglera det utrymme som behövs med hänsyn till 8 kap. 9 § PBL. Detaljplanen får reglera placering och utformning av parkeringsplatser och att viss mark eller vissa byggnader inte får användas för parkering.

På bebyggda tomter gäller 8 kap. 9 § PBL i skälig utsträckning vid bygglovsprövning, men även här har friytan företräde, liksom vid tillsyn av bebyggda tomter utan något aktuellt bygglovsärende.

Bygglov

I bestämmelserna för en tomt där det ska byggas bostäder eller lokaler för förskola, skola eller liknande är tillräckligt stor friyta lämplig för lek och utevistelse på tomten eller i närheten ett villkor för bygglov (8 kap. 9 § andra stycket PBL).

Bygglovet prövas gentemot detaljplanen om det finns en sådan, om inte är översiktsplanen vägledande. Därför är det viktigt att kommunen har tagit fram riktlinjer redan i översiktsplanen. För att bygglovet ska beviljas måste ansökningshandlingarna visa att kraven i PBL uppfylls. Kraven på friyta gäller när en ny skola eller förskola ska byggas på en obebyggd tomt.

Det är viktigt att parkeringsplatser för personal och föräldrars hämtning och lämning samt ytor för transporter och angöring, så långt som möjligt separeras från barnens färdväg till skolan och deras lektytor och skolgård.

Byggnadsnämnden prövar bygglov och utövar tillsyn enligt PBL.

FAKTARUTA 14: PBL:s bestämmelser om tomter

8 kap. 9 § PBL

En obebyggd tomt som ska bebyggas ska ordnas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Tomten ska ordnas så att

1. naturförutsättningarna så långt möjligt tas till vara,
2. betydande olägenheter för omgivningen eller trafiken inte uppkommer,
3. det finns en lämpligt belägen utfart eller annan utgång från tomten samt anordningar som medger nödvändiga transporter och tillgodoser kravet på framkomlighet för utryckningsfordon,
4. det på tomten eller i närheten av den i skälig utsträckning finns lämpligt utrymme för parkering, lastning och lossning av fordon,

5. personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga ska kunna komma fram till byggnadsverk och på annat sätt använda tomten, om det med hänsyn till terrängen och förhållandena i övrigt inte är orimligt, och

6. risken för olycksfall begränsas.

Om tomten ska bebyggas med byggnadsverk som innehåller en eller flera bostäder eller lokaler för fritidshem, förskola, skola eller annan jämförlig verksamhet, ska det på tomten eller i närheten av den finnas tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse. Om det inte finns tillräckliga utrymmen för att ordna både friyta och parkering enligt första stycket 4, ska man i första hand ordna friyta.

8 kap.10 § PBL

Det som gäller i fråga om utrymme för parkering, lastning och lossning och om friyta i 9 § första stycket 4 och andra stycket ska i skälig utsträckning också tillämpas om tomten är bebyggd.

8 kap. 11 § PBL

I fråga om att på en bebyggd tomt vidta sådana ändringar av en byggnad som kräver lov enligt denna lag eller föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7 § eller åtgärder som kräver anmälan enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 8 § ska 9 § tillämpas i den utsträckning som är skälig med hänsyn till kostnaderna för arbetet och tomtens särskilda egenskaper.

Kraven på friyta på bebyggda tomter

Om tomten är bebyggd med ett eller flera byggnadsverk ska kraven på friyta vid bygglov tillgodoses i skälig utsträckning. Det kan vara att en skola ska etableras i en befintlig byggnad och byggnaden behöver byggas om för att passa verksamheten. Ändring för skolverksamhet är bygglovspliktigt så bestämmelserna gäller också när en ny skola eller förskola ska etableras i en byggnad utan att den behöver byggas om.

Vid skälighetsbedömningen bör man särskilt ta hänsyn till förutsättningarna för ändamålsenlig verksamhet på friytan och att den är placerad så att barnen och eleverna själva kan ta sig dit. (BFS 2015:1)

Tidsbegränsade bygglov

Byggnadsnämnden får besluta om tidsbegränsat bygglov om åtgärden ska pågå under en begränsad tid och om den sökande begär det. En viktig förutsättning för tidsbegränsat bygglov är att behovet av åtgärden är tillfälligt. Detta ska byggherren visa i sin ansökan (se rättsfall Mål nr P 3558-14).

Vid tidsbegränsat bygglov behöver inte åtgärden uppfylla alla förutsättningar som annars krävs för bygglov. Lagstiftaren framhäver att syftet med åtgärden snarare än varaktigheten bör styra vilka krav som ska ställas (Prop.2006/07:122). Eftersom friytan är viktig för skolor och förskolor kan det vara rimligt att ställa sådana krav även vid tidsbegränsade bygglov.

Tidsbegränsat bygglov kan ges för sammanlagt högst 15 år, vilket motsvarar ett barns hela skolgång och år i förskola. Därför bör tidsbegränsade bygglov för skol- och förskoleverksamheter vara en tillfällig lösning. I bedömningen är det viktigt att ta hänsyn till att barn och unga är särskilt utsatta i sin närmiljö och så långt möjligt eftersträva att tillgodose behovet av friyta.

Friyta i direkt anslutning

Friytan bör placeras i direkt anslutning till förskolan, skolan eller fritidshemmet och barnen och eleverna bör själva kunna ta sig mellan byggnaden och friytan. Friytan bör placeras i direkt eller i nära anslutning till byggnadsverk som innehåller lokaler för skola årskurs sju till nio och eleverna bör självständigt kunna ta sig mellan byggnadsverket och friytan. För gymnasieskolor bör friyta placeras och ordnas på det sätt som är skäligt med hänsyn till elevernas och verksamhetens behov (BFS 2015:1).

Om barnen måste passera en trafikerad gata, väg eller större cykelstråk för att ta sig till sin skolgård ökar beroendet av personal som följer med ut, vilket kan göra att de är ute mer sällan. Det blir också svårare för personalen att fullgöra sitt ansvar för barnen i förskolan och skolan om gården inte ligger i vid verksamheten.

ATT TÄNKA PÅ: Bygglovsprövningen av friytor vid skolor*Storlek och utformning av friytan*

- Typ av bebyggelse, innerstad, villabebyggelse, mindre tätort etc.
- Tillgång på och tillgänglighet till lekområden, parker och grönområden, bollplaner, idrottsplaner, bad och naturområden för orientering, skidåkning och exkursioner.
- Antalet barn som ska befinna sig på gården samtidigt och den totala storleken på friytan.
- Typ av skola och fritidsverksamhet.
- Varierande terräng och vegetation, befintlig och framtida.
- Möjlighet till varierande lek och utevistelse oavsett ålder, könstillhörighet, intressen och behov.

Luft och ljudkvalitet

- Avstånd och påverkan från stora vägar, miljöstörande verksamhet m.m.

Sol och skugga

- Höjd på kringliggande hus och slagskugga eller avsaknad av skuggande objekt.
- Behov av träd, skärmtak eller solsegel (läs mer i utformningsavsnittet).

Tillgänglighet

- Tillgänglig för alla barn och skolpersonal oavsett funktionsnedsättning (avsnitt 3:12 BBR om tillgänglighet och användbarhet på tomter).

Säkerhet

- Grundläggande förutsättningar för att klara kraven på brandskydd i avsnitt 5 BBR och skydd mot olyckor i avsnitt 8:9 BBR.

Placering av friytan för lek och utevistelse

Friytan bör ligga i direkt anslutning till byggnaden om den innehåller förskola, förskoleklass, skolor årskurs ett till sex eller fritidshem och barnen och eleverna bör själva kunna ta sig mellan byggnadsverket och friytan. För årskurs sju till nio bör friytan placeras i direkt eller i nära anslutning till byggnaden. För gymnasieskolor bör friytan placeras och ordnas som det passar eleverna och verksamheten.

Eventuella framtida behov av utbyggnad på friytan och ökat behov av friyta.

Friyta prioriteras före parkering och parkering kan ligga på gatumark eller ordnas på något annat sätt.

Att involvera barn och unga i den fysiska planeringen

När befintliga skolgårdsmiljöer, intilliggande friytor som fotbollsplaner, naturområden eller lekplatser planeras att användas för ny bebyggelse kommer dessa förändringar att påverka barns och ungas vardagsmiljö. Det är därför lämpligt att involvera dem i planeringsprocessen genom medborgardialog och samråd. Barn är inte sakägare, men är experter på sin egen närmiljö och har viktig kunskap som bör tas tillvara i planeringen.

Det finns olika beprövade metoder för samverkan med barn och unga i planering, utformning respektive förvaltning av utemiljöer som berör dem. Det är relativt vanligt med dialogmetoder. Men det finns också användbara metoder som bygger på att barn och unga är informanter, det vill säga får hjälp att uttrycka sina åsikter och lämna information utan att det för den skull handlar om renodlad dialog.

Oavsett vilken metod man väljer så är det viktigt att barnen får överblick och förstår varför de involveras i planeringen.

Det betyder mycket för barn och unga när de får träffa politiker och kommunala tjänstemän, och får respons när de tar kontakt. Att elever får besök av, eller besöker kommunens tjänstemän, förstå att politiker behandlar frågor som berör dem, eller att få svar när man ställer frågor är betydelsefullt för barnen (Bjørka Hodneland 2007).

LÄS MER 9: Medborgardialog och boendeinflytande

Boverket har tagit fram en webbaserad vägledning om medborgardialog och en om boendeinflytande. Vägledningen om medborgardialog vid fysisk planering ska vara ett stöd för kommunala tjänstemän och politiker. Den innehåller tips och exempel på hur man kan göra, samt information om vad lagen säger.

Vägledningen om boendeinflytande vid ombyggnad är ett stöd för fastighetsägare med hyreshus som behöver byggas om.

Läs mer på www.boverket.se. Sök på medborgardialog eller boendeinflytande.

Skolan som en arena för samverkan

Det är i många fall lämpligt att samarbeta med skolan eftersom man här når de flesta barn och unga. Planerare och arkitekter behöver skapa kontakt med verksamheten, det vill säga skolans ledning, berörda lärare, barn och elever. Det är viktigt att vara ute i god tid så att samrådsprojektet kan förankras hos skolledning och ges möjlighet att vävas in i den pedagogiska verksamheten.

Ibland kan det också vara skolan som av eget intresse tar kontakt med planerare på berörda kommunala förvaltningar, till exempel gatu-, fastighets-, stadsmiljö-, skol- och parkförvaltningar eller motsvarande. I vissa kommuner finns upparbetade rutiner mellan skolan och olika kommunala förvaltningar.

Det är angeläget att klarlägga ansvarsförhållandena för den fysiska miljöns utformning, förvaltning och skötsel innan berörda aktörer involveras.

EXEMPEL 3: Samverkan med skolan om detaljplanen i Östersund

I Östersund involverades barn och unga tidigt i planeringsprocessen genom samarbete med skolan och förskolan. Det gav en väl utformad plan som tog hand om barnens utemiljö och planprocessen gick snabbare.

Stadsdelen Torvalla i Östersund skulle byggas ut med bostäder. Marken var en stor del av skolans och förskolans närmiljö som användes för undervisning, lek och rekreation. Kommunens planerare beslöt då att involvera barnen i planeringsarbetet och kontaktade skolan och förskolan. Barnen arbetade fram egna bilder, kartor och modeller över hur de såg att området skulle kunna bebyggas och deras närmiljö utvecklas. Arbetet blev som ett projekt i skolan och flera ämnen involverades. Med detta underlag kunde kommunens planerare göra en barnkonsekvensanalys och därefter planlägga delar av området för bostäder och delar av det som naturmark för skolans och de boende. Barnen tog också upp säkerhetsrisker i trafikmiljön som trafikförvaltningen kunde ta bort.

Läs mer på <http://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/kommunal-planering/medborgardialog1/hur-har-andra-gjort-i-ostersund-paverkar-barn-och-ungdomar-kommunens-detaljplaner/>

Barnkartor i GIS – planeringsunderlag med barnens perspektiv

Planerarens främsta verktyg är kartan och det som syns på kartan kommer också med i planeringen. Forskare vid Sveriges lantbruksuniversitet i Uppsala har utvecklat en metod för att ta tillvara barns och ungas kunskap om sin miljö med hjälp av en GIS-applikation som används för att visa barns och ungas landskap på kartor.

Barnen får svara på frågor om sin utemiljö genom att direkt vid datorn rita in och skriva kommentarer kring var de bor, vilka vägar de använder sig av till skolan och på fritiden, vilka platser de brukar vara på utomhus, favoritplatser, farliga platser, otrevliga platser samt om de har konkreta förslag på förbättringar i utemiljön. Lärarna får också frågor om hur de använder utemiljön i undervisningen.

Metoden bygger på att en handledare är med på plats och stöttar barnen om det behövs. Handledaren kan vara en stadsplanerare, trafikplanerare, folkhälsostrateg, lärare eller fritidspedagog. Mötet med barnen och den information de lämnar leder till kompetenshöjning hos handledaren. På längre sikt ger detta en mer självklar roll för barnens åsikter i stadsplaneringsprojekt.

Det är viktigt att all information som samlats in sprids till berörda förvaltningar – det är många tjänstemannakategorier som kan ha nytta av den kunskap barnen lämnar vidare i sitt dagliga arbete. Det är likaså viktigt att återkoppla till de barn och unga som deltagit i processen om hur deras information tagits till vara. Det har stor betydelse för barnens och skolans tilltro till att deras medverkan är på allvar.

Barnkartor i GIS kan leda till kunskapsunderlag för att utveckla och förvalta stadens utemiljö på sätt som är positivt för barns utveckling och ansvarstagande (Berglund och Nordin 2010).

Barnkartor i GIS förvaltas av SLU, som kan bistå kommuner som vill använda metoden med utbildning av projektledare och handledare. Metoden har bland annat prövats i Örebro, Hällefors, Täby och Falun kommun. En ny version av GIS-applikationen förbereds för surfplattor vilket kommer att underlätta genomförandet.

LÄS MER 10: Guide till barnkartor i GIS

Berglund et al. 2010. Guide till barnkartor i GIS. SLU Ultuna. Se även <http://barngis.slu.se/>

EXEMPEL 4: Barnkartor i GIS i Hällefors

När två av fyra skolor i Hällefors kommun skulle läggas ned fick många barn en annan skolväg. Kommunen tog därför initiativ till att kartlägga hur barnen rör sig och hur de upplevde sin utemiljö genom metoden Barnkartor i GIS. Totalt deltog över 200 barn i studien och resultatet visar tydligt att barn rör sig i hela samhället. Barnen går och cyklar till och från skolan såväl som på fritiden till aktiviteter och kompisar. Många elever tyckte också att bilarna kör för fort, pekade ut sikhinder och platser där de gärna är på fritiden. Kartorna och materialet tas nu omhand i förvaltningarna för stadsplanering, skola respektive gata och park, och ligger som grund för det kommande arbetet. Första åtgärd blev att i samråd med Trafikverket sänka hastigheten på de stora vägarna där barnen rör sig (Trafikverket 2013).

Arkitekturpedagogik som verktyg för dialog

Arkitekturpedagogik är en metod som hjälper barn och unga att tolka sina intryck och erfarenheter av att vistas i staden, iakttä och förändra – och att ge uttryck för vad de menar att stadsmiljön handlar om där man bor, lever och utvecklas. På så sätt kan arkitekturpedagogik ses som en metod att involvera barn och unga i planeringen, engagera dem i konkret förändring och i slutändan för att främja demokratin.

Metoden har utvecklats i Göteborg, där man satsar på ungas deltagande i fysisk planering sedan år 2000 med flera anställda arkitekturkonsulenter på kulturförvaltningen och i Västra Götalandsregionen. De håller i ett nätverk med arkitekturpedagoger som är arkitekter och formgivare med kunskap om att involvera barn och unga i stadsutvecklingsprocesser, som ofta görs i samarbete med skolan. De

samverkar med barn och lärare och bidrar med idéer, arbetsmetoder och tekniker för att arbeta med arkitektur och planering.

Arkitekturpedagogerna medverkar i flera projekt på skolor och förskolor, där skolans och förskolans fysiska miljö ska förbättras. De medverkar också i stadsplaneringsprojekt som Södra Älvstranden 2005 och Centrala Älvstaden 2012. Där handlar det i hög grad om hur barn och unga vill att staden ska utformas ur deras perspektiv.

LÄS MER 11: Om arkitekturpedagogik som demokratisk metod i Göteborg

I boken *Barns rätt till staden – Om arkitekturpedagogik som demokratisk metod i Göteborg*, (Svennberg, Teimouri 2010) presenteras en flera metoder och dialogprojekt för att skapa delaktighet för barn och unga i planeringen.

ATT TÄNKA PÅ: När barn och unga ska involveras i en process

- Varför ska barn och unga bidra i en process och hur ska deras bidrag användas? Börja med att berätta det för barnen.
- På vilket sätt ska barn och unga involveras? Ska barnen informeras eller ska deras kunskap hämtas in i dialog? På vilket sätt ska deras synpunkter få påverka besluten?
- Hur ska återkopplingen till barn och unga se ut om hur deras åsikter eller idéer har använts?
- I vilken utsträckning kan barnens delaktighet resultera i en konkret förändring i miljön? Barn ser inte ritningar eller text som ett godtagbart resultat av att ha varit delaktig, utan vill se en konkret förändring.
- Hur ska uppgiften avgränsas och anpassas till åldersgruppen? Val av metod och arbetssätt.
- Processledaren ska ha tillräckligt med tid för att planera och genomföra samverkan med utgångspunkt i deltagarnas möjligheter att påverka planeringen. Tid ska också finnas att återkoppla till deltagarna.
- Om delaktighetsprocessen ska integreras i skolan ordinarie verksamhet bör man börja planera ett år i förväg.

Barnkonsekvensanalys – ett viktigt verktyg i planeringen

Barnkonsekvensanalysen (BKA) är ett verktyg för att tidigt synliggöra vilka konsekvenser planering, utformning eller förvaltning får för barn och unga. Det handlar om att anlägga ett barnperspektiv på förändringen, men också om att fånga barnets perspektiv på sin fysiska och sociala miljö.

Om det är barnen som ställer frågan, eller om det är någon som företräder barnen som formulerar perspektivet. Inför en barnkonsekvensanalys är det viktigt att själv ha klart för sig denna skillnad i perspektiv. En dialog med barn och unga i planeringen bör självklart utgå från barnens perspektiv. Men det är viktigt att resultatet framförs på ett professionellt sätt till beslutsfattare i ett dokument som kan vara en barnkonsekvensanalys inför planering och beslutsfattande. Allra bäst är det ifall barn, unga och beslutsfattare kan föra en dialog innan dokumentet upprättas och beslut fattas.

Andra som kan bidra till att öka kunskapen om barns och ungas behov och skolans arbetsmiljö är folkhälsoplanerare och skyddsombud, fritidsförvaltning och utbildningsförvaltning eller motsvarande.

ATT TÄNKA PÅ: Frågor att ställa sig i en BKA

Följande frågor kan vara bra att ställa sig i arbetet med barnkonsekvensanalysen.

- Vilka barn berörs av beslutet?
 - Vilka konsekvenser är mest relevanta att belysa?
 - Vilken kunskap om frågorna finns eller bör tas fram?
 - Vilken kunskap kommer från barnen och företrädare för barnen?
 - Finns det särskilda problem eller intressekonflikter med att beakta barnets bästa i förslaget? Motivera varför ett eventuellt annat intresse väger tyngre än barnets bästa.
 - Hur får barn och deras företrädare komma till tals? Hur bereder vi barn möjlighet att komma med synpunkter utifrån sina förutsättningar?
 - Vilka konsekvenser fick beslutet/åtgärden?
-

EXEMPEL 5: Social konsekvensanalys och barnkonsekvensanalys i Göteborg

I arbetet med den sociala dimensionen av hållbar utveckling har Göteborgs Stad tagit fram modeller för att bedöma sociala konsekvenser (SKA) och konsekvenser för barn (BKA) i den fysiska planeringen. De bygger på samma principer och ska göra det lättare att föra in sociala aspekter och barnperspektiv i planeringen. Syftet med BKA är att tidigt i planeringen ta fram det som påverkar barn och ungdomar i den fysiska miljön. Det blir ett stöd för att lyfta det generella barnperspektivet och barnens egna perspektiv genom hela planprocessen. Verktöget har fem områden – samspel, lekande och lärande; vardagsliv; hälsa och säkerhet.

Analysen kan göras i olika skalor:

- byggnad och plats
- närmiljö
- stadsdel
- staden
- regionen.

Tanken är att all planering ska inledas med en inventering av hur staden fungerar i dag för barn och unga. Därefter går steget vidare till målformulering, vilka brister som ska åtgärdas och vilka kvaliteter som ska uppnås. Därefter tar man fram förslag på hur målen kan uppnås och konsekvenserna bedöms – både positiva och negativa. Återkopplingen och utvärderingen är särskilt viktig när barn har varit med i processen.

Både social konsekvensanalys och barnkonsekvensanalys är nyligen utvecklade och de behöver utvecklas i samverkan. Målet är att det ska bli naturligt för alla handläggare att hävda barnperspektivet i sitt arbete med fysisk planering (Göteborg, 2011).

Läs mer på Göteborg Stads webbplats www.goteborg.se. Sök: barnkonsekvensanalys, social konsekvensanalys och kunskapsmatris S2020.

Principer för utformning

I utformning av skolgårdar och förskolegårdar är det viktigt att veta vem utemiljön är till för och vilka krav verksamheten ställer på den. Det är viktigt att utemiljön stimulerar lek och fantasi, aktivitet och återhämtning, nyfikenhet och lärandet. En bra utemiljö ska fungera för alla barn.

I all utformning av utemiljö behöver man lösa funktionella, tekniska, biologiska, estetiska och sociala problem. Det är lämpligt att utgå ifrån platsens förutsättningar och ta vara på kvaliteter som redan finns på den plats där en skola ska uppföras, byggas om eller byggas till. Gårdens utformning sätter ramarna för var på gården barnen kan hitta och skapa egna platser och aktiviteter.

Utformningsprocesser kan utgå ifrån kommunens strategiska och lokala riktlinjer för planering och utformning av utemiljöer för barn och unga, som även kan inbegripa förvaltningstekniska överväganden.

Vid utformning av skolgårdar och förskolegårdar är det lämpligt att arbeta med ett barnperspektiv, och till exempel formulera övergripande mål utifrån barnets perspektiv på vad en bra utemiljö är. Det behövs också kunskap om hur byggnader och utemiljö samspelar.

Kapitlet vänder sig främst till projektörer och beställare av utemiljöer på förskola och skola, men också till planerare och förvaltare av utemiljö.

En annan målgrupp är skolans verksamhetsledare, lokalplanerare, miljösamordnare, rektorer, förskolechefer och pedagoger som planerar för skolverksamhet och konkret använder gården tillsammans med barn.

Platsens förutsättningar styr

God gestaltning av utemiljö tar avstamp i platsens inneboende kvaliteter och får den att samspela med såväl omgivning som med byggnadsverk. Nedan beskrivs vad man bör tänka på att bevara i den befintliga utemiljön för att skapa en bra utgångspunkt för senare utformning.

Befintlig terräng och vegetation

Finns det befintlig vegetation och terräng på tomten är det oftast värt både extra ansträngning och kostnader att spara den och säkerställa dess fortsatta utveckling. Anledningen är att det kan vara svårt att etablera

växter på förskolegårdar och skolgårdar på grund av det höga slitaget (läs mer i att tänka på-rutan på s.67). Det tar också många år innan nyplanterad vegetation blir användbar för lek. För en god utformning måste då gårdens höjdsättning, och ibland även byggnadens golvhöjd anpassas till marknivåerna vid det vegetationsområde som ska sparas.

För klättring rekommenderas att spara flerstammiga träd och träd med lågt sittande grenar, liksom buskträd och större buskar med sega grenar. Tåta buskage som är tillräckligt breda för att skapa rumsupplevelse är värdefulla, liksom naturliknande blandbestånd med bryn. Här kan barn organisera egna platser och använda sig av det lösa material som finns på platsen.

Skogspartier ger en alldeles speciell karaktär genom den variation och naturkaraktär som ett etablerat fältskikt, flora och fauna ger. Ängsmark ger också naturkaraktär som det tar lång tid innan planteringsytor får. För den pedagogiska verksamheten är ytor med natur viktiga och kan användas i många sammanhang.

Kontakt med omgivningen

Utblickar och kontakt med den omgivande naturen eller staden kan förstärkas eller döljas med hjälp av vegetation, höjdskillnader eller andra konstruktioner.

Gårdens kontakt med naturområden och parker bör beaktas i utformningen, skolgårdar och förskolegårdar kan bli en del av grönstrukturen.

Samspel mellan byggnaderna och utemiljön

Ett bra samspel mellan utemiljön med lokalerna inomhus underlättar för barn och pedagoger att nyttja hela skolmiljön. Ett tidigt samarbete mellan arkitekterna för byggnaden och utemiljön är därför viktigt. Vissa grundläggande beslut fattas tidigt i processen och är svåra att ändra senare.

Det är viktigt att tänka på byggnadens placering och höjd. Det avgör vilka delar av gården som hamnar i slagskugga, och därmed blir mindre använda. Barnens och pedagogernas nyttjande och kontakt med utemiljön påverkas av möjligheten att ta sig ut direkt från de rum verksamheten bedrivs i. Utblickar mot grönska från rummen påverkar barns och pedagogers återhämtning inomhus, men också möjligheten att studera natur inifrån rummen. Uppvuxen vegetation kan också dämpa solinstrålningen genom att fönsterrutorna skärmas av.

Små byggnader på gården är viktiga för rumsbildningen och för att skapa vrår och hörnor med goda klimatförhållanden. Klok placerade förråd och hus för återvinning kan till exempel avskärma trafik och angöringsytor, och bidra till gårdens ändamålsenlighet och funktion. I tidiga programfrågor som dessa är det således avgörande att arkitekterna för byggnad och utemiljö arbetar parallellt.

EXEMPEL 6: Glömstaskolan i Huddinge

Glömstaskolan är ett bra exempel på en utformningsprocess som tagit tillvara platsens befintliga förutsättningar. I området Glömsta i Flemingsberg utanför Stockholm pågår en omfattande planering och utbyggnad av bostäder som kommer att fortsätta succesivt fram mot 2030. I projektet ingår en grundskola för 700 elever från förskoleklass upp till skolår 9. Skolan ska vara färdig hösten 2016 och har en total tomtyta på 20 000 kvm varav 14 000 kvm planeras för elevernas skolgård. Planarbetet startade 2010 i samverkan mellan kommunens olika förvaltningar och 2013 förelåg en godkänd detaljplan. Till sommaren 2014 kunde produktionsarbetet påbörjas (se illustration).

Skolan ligger intill en naturskog med fornminnesområde som är en värdefull pedagogisk tillgång för elevernas egen forskning, lärande och lek.

Skolbyggnaden och skolgården har planerats parallellt så att frågor kring transportvägar till byggnaden, markåtgärder med sprängning, dagvattensystem med mera, har blivit samordnade med själva utformningen av skolgården.

Ambitionen från utbildningsförvaltningens och landskapsarkitektens sida har varit att ta till vara tidigare erfarenheter av skolbyggnaders och skolgårdars utformning i kommunen, elevsynpunkter samt resultat av forskning och erfarenheter från projekt i andra kommuner i landet. Skolgården ska stimulera till utevistelse, rörelse, lek och lärande och tillsammans med naturskogen vara synlig för eleverna när de vistas inne skolbyggnaden. Fysisk aktivitet och en miljö för spontanlek och planerade idrottsaktiviteter ska möta alla elevers behov oavsett ålder, kön och funktioner. Man sparar så mycket naturmark och skog som möjligt, men många träd planteras för att skärma av ytor där barnen kan få skugga.

För yngre elever finns gungor och snurrlek, rutschkana, klätterställning, bollplan och naturmark. För de något äldre eleverna planeras en parkouranläggning där eleverna kan klättra och klänga i olika redskap och förflytta sig mellan olika terrasserade nivåer via ramper, murar och rep. En multisportarena på 20x40 kvm har medvetet valts framför en större traditionell bollplan och där flera och olika aktiviteter kan äga rum som tilltalar både pojkar och flickor. Anläggningen och skolgården i sin helhet kan bli en arena för samutnyttjande mellan skolan och de närliggande bostadsområdena som i stort saknar platser för spontana aktiviteter utanför skoltid.

Arbets sättet i detta projekt med samverkan mellan alla konsulter och kommunens olika förvaltningar planering och genomförande, med samtidig utformning av byggnad och skolgård, har gjort att man kunnat undvika många problem och frågor som annars lätt uppkommer mot slutet projekt. Det är effektivt ur ekonomisk synvinkel och skapar förutsättningar för ett bra slutresultat.

Plats för lärande och samling

Utemiljön kan utformas för att passa in i den pedagogiska verksamheten. Utomhusbaserad undervisning handlar inte primärt om att bygga särskild plats för undervisning på gården utan är ett förhållningssätt till lärande där elever och lärare uppsöker den plats som passar bäst för det man ska göra.

Att bygga ett uteklassrum är inte en patentrösning för att stimulera fler pedagogiska aktiviteter i utemiljön. Men det kan fungera som en klassrumsliknande samlingsplats utomhus. Både större samlingsplatser, som rymmer en helklass, och mindre samlingsplatser för små elevgrupper behövs.

Samlingsplatser kan vara av olika karaktär. Mera påkostade platser med väderskydd kan kompletteras med en cirkel av stenar eller stubbar på en naturyta. Båda platserna kan fungera som grupprum under en lektion för att sedan bli lek och vistelseyta.

Skärmtak efterfrågas ofta, och kan ett sådant ordnas förlänger man utesäsongen. I den trygga zonen nära byggnaden är ett skärmtak till stor nytta. Uteverkstäder, uteateljéer och utesovplatser blir mer användbara och lättarbetade om de är skyddade för regn.

Ytans disponering

Väl genomtänkt disponering av gårdsytans funktioner och kvaliteter är viktigt för att skapa goda förutsättningar för flera elevgrupper plats att umgås, studera eller arbeta utomhus samtidigt. God rumslighet och kombinationer av öppna och slutna ytor gynnar leken och kan samtidigt göra det också lättare att hitta en lugn vrå för lärande eller återhämtning. Stora öppna ytor är också viktiga för att ge plats för spring, gruppövningar, idrott och hälsa.

Löst material

Både lek och pedagogiskt arbete gynnas av tillgång till löst material på gården. Varierad vegetation och natur ger material till lektioner i bild, matematik, svenska, slöjd, samhällskunskap och naturkunskap. Biotoper och naturmiljöer på skolgården bidrar med flora och fauna att studera, och är i sig ett studieobjekt. En permanent eller tillfällig scen för framträdanden kan användas även spontant av eleverna själva. Teknik för alternativ energiproduktion och ekosystemtjänster är andra exempel på hur lärande kan flytta ut på gården och ta plats.

Odling

Odlingsmöjligheter på gården kan anordnas i pedagogiskt syfte, men också för att ge barn möjlighet att påverka och smycka sin egen gård. Barnen kan följa växternas utveckling på nära håll och smaka på skörden. Såväl odlingen i sig, jord, kompost och vatten kan användas i undervisningen på många olika sätt. Odlingen bör placeras i närheten av en vattenutkastare. Det är lämpligt att föreskriva en ogräsfri odlingsjord av hög kvalitet för att det ska växa bra av det man sår och sätter. Att fuska med jordens kvalitet kan leda till dåligt odlingsresultat och ökar risken för att odlingsprojekt inte lever vidare.

Upphöjda bäddar och odlingslådor skyddar odlingarna från spring och bollar. Olika höjd på odlingarna ökar också tillgängligheten för exempelvis rullstolsburna. Det är viktigt att planera för att odlingsintresset hos personalen varierar. Permanenta odlingslådor bör kunna användas även på annat sätt, till exempel som sand eller experimentlådor. Växthus bör placeras på skyddad plats för bollar och springlekar. Odlingsytor och växthus kan med fördel placeras med insyn från omgivningen, vilket kan minska risken för förstörelse.

Det är lämpligt att bistå verksamheten med att organisera tillsynen av trädgårdsland och odlingslådor under sommaren.

Dagvattenhantering

Gården är också en del i stadens grönstruktur som kan bidra med ekosystemtjänster som exempelvis öppen dagvattenhantering. Lokalt omhändertagande av dagvatten kan ordnas på ett sådant sätt att det kan användas i undervisningen. Öppna stensatta rännor blir spännande när det regnar. Recipienten för dagvattnet bör utformas på ett slitagetåligt och samtidigt säkert sätt, med tanke på vilket intresse barn har för vatten. Tillsammans med vegetation kan dagvatten ge de byggstenar som behövs för en biotop.

Fördröjning av vattnet på vägen eller innan det infiltreras kan ge tillfälle till lek och experiment. Slussar, pumpar, kopplingar och brunnar som kan öppnas och stängas ger barnen möjlighet att undersöka och göra erfarenheter av vatten i många former. Vid utformning av en gård där dagvattnet tas omhand lokalt krävs samordning tidigt i processen. Såväl arkitekt som va-konsult är direkt berörda eftersom vattenmängd, höjdsättningen av byggnaden, befintlig sparad vegetation, markens beskaffenhet och förmåga att ta emot vatten och utemiljöns höjdsättning hänger intimt samman. Kan dessa förutsättningar och aspekter klargöras i ett tidigt skede är chansen större att lyckas med intentionen att dagvattnet blir till nytta och glädje i barnens miljö.

Gårdens olika rum

Den privata, halvoffentliga och offentliga zonen är begrepp som kan användas för att analysera utemiljön vid bostäder och gator. Trygghet, skötselnivå och småskalighet avtar ju längre från bostaden vi rör oss. På liknande sätt kan utemiljön på förskolor och skolor betraktas.

Barn behöver känna sig trygga närmast huset, vid entréer och uteplatser. Ofta finns här pedagogisk personal och tillsammans med inomhusmiljön är de en social trygghet, ett hemma. Den trygga zonen är lämplig för aktiviteter som behöver vuxenstöd, till exempel odling, experiment och snickrande. Vattenutkastare, odlingsredskap och andra verktyg för skapande verksamhet, uppsamlingstunnor för regnvatten, utomhusarbetsplatser och utesovplatser är bra att placera i den trygga zonen. Skärmtak över valda delar förlänger utomhussäsongen. Låg bröstning på fönster i rum för yngre barn är ett rimligt krav, liksom att omsorg läggs på utsikten. Planera om möjligt utemiljön så att grönska, djurliv och årstidsväxlingar går att se inifrån rummen.

Utanför det trygga närområdet är det lämpligt ytor som kan domineras av rörelse och dynamik. Med hjälp av rumssammanhang, vegetation, höjdskillnader och lekredskap som integreras i öppna och slutna ytor kan man skapa ett attraktivt lekområde med många möjligheter. Många platser är flexibla i barnets perspektiv; samlingsplatser och iordningsställda platser för undervisning kan fungera i en pedagogisk situation under lektionstid för att sedan bli platser för lek och samvaro på rasterna. Multiarenor, bollplaner och andra ytor för idrott och bollspel är viktiga kvaliteter för att främja barns och ungas fysiska aktivitet, men är svåra att placera i den här mellanzonen då de på grund av sin storlek och karaktär kan bromsa lekflödet.

Längst bort från byggnaden, eller på gårdens ytterområden, kan förutsättningar för lekområden ordnas där barn får skapa egna platser och vistas ”långt bort” från byggnaden. Genom större sammanhängande naturlika vegetationsytor ger man plats för och material till kojbygge och markeringar av egna platser.

Entréer

Redan vid entrén till gården skapas platsens identitet. En grind och skolans namn signalerar ett välkomnande och en stolthet. För barn med funktionsnedsättning är entrén till förskolan eller skolan extra viktig för att hitta och känna igen platsen. Det är positivt med en grind som är lätt att urskilja och som är tydligt skyltad och belyst.

Speciella platser

Gårdens attraktivitet och användbarhet ökar om det finns skräddarsydda platser för en viss aktivitet. Det kan handla om en verkstad, vattenlek, bygglek, berättarplats eller en plats där man får vara för sig själv. Dessa platser blir meningsfulla av barnen själva, i pedagogiska aktiviteter, eller genom speciella händelser. Dessa platser kan fungera som igångsättare för lek eller undersökande verksamhet.

En väl utformad gård med rumslighet i både stort och smått ger också förutsättningar för pedagoger och andra att skapa tillfälliga platser. Projekt, seminarier, kulturhändelser och firande ger gemensamma minnen som kopplas till platsen och ökar dess värde.

Reträttplatser för vila och återhämtning

Det är viktigt att ge alla barn och unga möjlighet att dra sig undan den sociala miljön och hitta egna platser på gården. Sådana platser är ofta en bristvara på både förskolor och skolor, delvis på grund av vår ambition att eliminera platser där mobbning kan uppstå. Men risken för mobbning får inte gå ut över barns behov av reträttplatser. En klokt placerad plats att dra sig undan på som omgärdas av genomsiktig grönska kan fungera bra, till skillnad från trånga inåtvända hörnor och byggda passager där den utsatte inte kan undkomma. Vid utformning av gårdar bör vi ge barnen möjlighet till avskildhet, eftersom barnen annars själva söker upp sådana platser som kan vara mindre lämpliga.

Många barn med funktionsnedsättning har svårt att sortera sinnesintryck vilket leder till trötthet och koncentrationssvårigheter. Utemiljöer som innehåller reträttplatser ger möjlighet till paus och återhämtning. Reträttplatsen ska vara tryggt inramad, gärna med växtlighet. För att alla barn ska kunna använda platsen är det viktigt att den är tillgänglig vad gäller underlag och mått så att hjälpmedel får plats. Reträttplatser kan placeras både nära och längre bort från byggnaden.

FAKTARUTA 15: Reträttplatser och restorativa kvaliteter

På en reträttplats kan man reflektera och vila från skolarbetet eller från leken.

En reträttplats måste ge kravlös sinnesstimulans, känslan av att befinna sig i en egen värld samt möjlighet att läsa av platsen och orientera sig (restorativa kvaliteter).

Begreppet restorativ är hämtat från det miljöpsykologiska forskningsfältet.

En reträttplats med restorativa kvaliteter är kringgärdad av grönska, och kompletteras gärna med vatten och natursten. (Olsson, Människans natur – Det grönas betydelse för vårt välbefinnande 1998)

Utsmyckning

Konstnärlig utsmyckning ger värde till platsen och väljer man konstnär med barn eller ungdomsperspektiv kan verket bidra till lek och samhörighet. För barn med funktionsnedsättning kan riktmärken i form av konstverk eller speciella symboler hjälpa till med orienteringen och förståelsen av platsen. Konstnärlig utsmyckning som skapats av eleverna själva ger en speciell dimension till gården. Att få sätta avtryck och påverka skolgården, en offentlig plats i staden, ger stolthet, ansvarskänsla och kontinuitet.

Möblering

Objekt där funktionen från början inte är given ger barnen själva utrymme att ge dem en funktion. Naturstenar, huggna stenblock och delar av träd är exempel på naturliga objekt, intressanta objekt av betong eller metallskrot är exempel på återvunna restmaterial. Barnen tar snart in föremålen i leken och ger dem en funktion. En mångfald av olika objekt och platser med udda karaktär ger fler barn möjlighet att hitta sin egen relation till platsen.

Platser och konstruktioner med inomhuskaraktär väcker intresse när de placeras utomhus. Bygglek, utomhussoffor, trädäck, trägradänger och breda sittrappor, hängmattor, utekök, verkstäder och uteklassrum är alltid intressanta och flitigt använda.

Varierade terräng- och vegetationsförhållanden

Viktigt med höjdskillnader

Höjdskillnader på tomten är oftast en tillgång. Genom en varierad topografi och utnyttjande av platsens olika nivåer kan man skapa rumslighet och fysiska utmaningar genom trappor och ramper, slänter, murar, utsiktsplatser och lågpunkter. Höjdskillnader är oemotståndliga för barn och stimulerar till rörelse.

Sluttningar mot sydväst är varma och ljusa och därför populära att vistas på, inte minst under våren. På sluttningar mot nordost ligger snön kvar länge vilket är en fördel i en pulkabacke.

Vegetation i flera skikt

Vegetation är en av de viktigaste byggstenarna i en levande, föränderlig och rik utemiljö. Växter ger årstidsvariation och sinnesintryck som vi vet har restaurativa värden. Vegetationen ger miljöer som kan användas i undervisningen men också pedagogiskt material för flera ämnen. Med hjälp av växter kan man anlägga biotoper på gården som visar ekologiska samband i naturen. Växtlighet ökar också gårdens biologiska mångfald och gynnar djurlivet.

Men vegetation, företrädesvis täta buskage eller naturlika planteringar, är också en av de viktigaste platserna för lek. Det är en av de få platserna utomhus där barn får påverka och skapa sina egna världar.

En tät flerskiktad vegetationen skapar en bra lek- och vistelsemiljö på en relativt liten yta. Från barns perspektiv kan ett lågbestånd av klättrvänliga buskträd vara en spännande skog. Den flerskiktade vegetationens blandning av träd, buskträd och buskar kan med rätt artblandning få täta bryn mot omgivningen, men på insidan vara välanvända lekmiljöer.

Det är frestande att försöka etablera fältskikt i vegetationen, men finns det möjlighet att avvakta tills träd och buskar etablerats är det en fördel. Örtar och lökväxter kan då placeras vid buskarnas bas, där grenarna gör att de inte lika lätt trampas ner (läs mer om artval i faktaruta 16).

FAKTARUTA 16: Artval och växtkvaliteter

Eftersom slitaget i planteringarna är stort passar arter som skjuter nya skott från både grenar, stam och bas. Då tål de att grenar bryts av och används i leken. Arter med fruktsättning ökar chansen att få se djurliv. Om fruktträd ska ingå i anläggningen bör man välja sorter som ger mogen frukt tidigt. Att invänta att frukten mognar på grenen kan vara alltför svårt, och ofta plockas frukten omogen eftersom man annars riskerar att något annat barn hinner före.

Innan man väljer arter och sorter av fruktbärande träd, buskar och andra ätliga växter bör man ta reda på om verksamheten är igång under sommarlovet. Är skolan stängd kan det finnas fritidsverksamhet som får glädje av frukt och bär. Äpplen och päron bör vara spaljéträd som är i lagom plockhöjd för barn, eller ympade på starkväxande grundstam (typ A2).

Ruttande frukt drar till sig insekter. Plommon är den i särklass mest attraktiva frukten för getingar, och med tanke på allergier bör därför plommon undvikas vid entréer, sovplatser och på lekytor för mindre barn.

Starkt giftiga och allergiframkallande arter samt nötbärande träd och buskar är inte lämpliga i lekmiljöer för barn.

Hälsoaspekter

Goda sol- och skuggförhållanden

Solljuset behövs för att bilda D-vitamin, men barns hud är känslig och behöver skyddas mot alltför mycket ultraviolett strålning. En indikator för en "solsäker" miljö är himmelsvyn. Om mer än halva himlen rakt ovanför barnens favoritställen täcks av grönska är den ultravioletta strålningen lagom (Strålsäkerhetsmyndigheten 2009).

Byggnadens orientering, lekytornas placering och mängden vegetation på gården är redskap för att skapa goda sol- och skuggförhållanden. Byggnader för med sig slagskugga på norrsidan. Det medför att dessa ytor är mindre attraktiva och kommer att bli mindre använda.

Lekmiljöer där barn sitter still länge, till exempel sandlådan, placeras i skuggiga till halvskuggiga lägen, helst i trädskugga. Saknas uppvuxen växtlighet kan akuta solstrålningsproblem lösas med solsegel som placeras åt sydväst där solen lyser starkast mitt på dagen. För en mer långsiktig lösning planteras träd eller kraftiga lekbuskage.

LÄS MER 12: Om solsäker miljö

Strålsäkerhetsmyndigheten gav 2009 ut en liten skrift om solsäkra miljöer och vikten av skugga på lekplatser, förskolegårdar och skolgårdar som heter *Solskyddsfaktorer – Sju tips för säkrare lekplatser och friskare barn*. Läs den på Strålsäkerhetsmyndighetens webbplats www.stralsakerhetsmyndigheten.se

God luft- och ljudkvalitet

Större trafikleder och genomfartsgator med mycket trafik genererar både ljud och luftföroreningar, speciellt om de ligger högre än gården.

Ljutföroreningar påverkar stressnivån för de barn som vistas ute på gården, och påverkar möjligheten att bedriva undervisning utomhus. En kontakt med miljöförvaltningen kan i ett tidigt skede klargöra om det är aktuellt med bullervallar eller andra åtgärder.

Vegetation som träd och buskar har begränsad inverkan på ljudnivån. Ett sätt att minska markbuller är att blockera ljudet med en barriär eller annat element. Exempelvis kan skolbyggnaden användas som en bullerskärm. Även gröna väggar och tak kan bidra till att minska ljudnivån. Vegetation och i synnerhet träd kan rena luften från föroreningar och förbättra luftkvaliteten.

Materialval och hälsa

Barn är extra utsatta för kemikalier och dessa kan främst undvikas med genomtänkta materialval. Konstgräs och gummimattor bör inte innehålla gummigranulat från återvunna däck. De innehåller ämnen som är farliga för människors hälsa och för miljön. Däck är också olämpliga som lekmaterial och gungor. Äldre däck kan innehålla särskilt farliga ämnen, så kallade högaromatiska oljor (HA) som bland annat är cancerframkallande. HA-oljor är förbjudna i däck sedan 2010. Nya däck är därmed något bättre än gamla men det finns bättre alternativ.

I tryckimpregnerat virke kan det finnas träskyddsmedel med olika ämnen som är mer eller mindre giftiga. Undvik sliprar som är impregnerade med kreosot, eftersom det är cancerframkallande och förstör grundvattnet

Läs mer: Om kemikalier i lekredskap och lekmiljöer

på Kemikalieinspektionens webbplats www.kemi.se .

Tillgänglighet och säkerhet

Tillgänglighet för alla

Alla barn och unga ska kunna använda och vara delaktiga i utemiljön på förskolegårdar och skolgårdar. Tillgänglighet är en förutsättning för att alla barn ska kunna ta sig fram på gården och det ska vara lätt att orientera sig så att man känner sig trygg. Vid grundsärskolor och specialskolor måste utemiljön anpassas för att möta elevernas specifika behov. Barn med funktionsnedsättning går oftast i den vanliga grundskolan, vilket gör att också dessa utemiljöer behöver vara anpassade. Många barn med funktionsnedsättning har svårigheter med att sortera sinnesintryck (perception) vilket leder till trötthet och koncentrationssvårigheter. Utemiljö behöver därför innehålla reträttplatser med restorativa kvalitéer erbjuder paus och återhämtning av koncentration.

Barn med perceptions- och koncentrationssvårigheter behöver tydlig rumsindelning för olika aktiviteter i utemiljön. Tydliga rum, med "väggar" av t.ex. buskar och staket avgränsar sinnesintryck och möjliggör lugna stunder i leken, vilket också underlättar samspelet. Rummen ger också viktigt skydd för barn med funktionsnedsättning, som ofta är extra känsliga för sol, vind, värme och kyla. Olika aktivitetsytor, entréer, byggnader på gården bör bindas samman med logiska gångvägar. Barn som har perceptionssvårigheter eller barn med synnedsättning kan inte orientera sig och läsa av en stor och öppen yta utan gångvägar.

Gångvägarnas underlag ska vara fast, jämnt och inte bli halt vid regn. Gångvägarna ska vara avgränsade och kan bestå av olika typer av markbeläggning i kontrasterande material, (asfalt, stenmjöl m.m.) för att bli tydliga. En tredimensionell komplettering med t.ex. växtlighet gör det ännu lättare att följa gångvägen och hitta rätt.

Barn med funktionsnedsättning ska få leka på sina villkor, så marken behöver vara framkomlig ända fram till lekredskapet. Sandlek blir tillgänglig med ett sandlekbord i kanten av sandytan. Gungställningar kan ha olika gungor för olika behov av stöd för liggande och sittande. Rutschkanor kan ha flera vägar upp som trappor och ramp med handledare. Det är en fördel om lekredskapen är tydligt markerade för att underlätta orientering.

FAKTARUTA 17: TILLGÄNGLIGHET OCH ANVÄNDBARHET

Tillgänglighet definieras utifrån det möte som sker mellan en individs funktionella kapacitet och den fysiska miljöns krav och utformning. (Holmberg, o.a. 2008).

Användbarhet definieras utifrån att "individen ska kunna ta sig till/från och kunna använda, dvs. förflytta sig, vistas i och bruka den fysiska miljön på samma villkor som andra" (Iwarsson 2003).

FAKTARUTA 18: Funktionsnedsättning, funktionshinder och olika områden

Funktionsnedsättning definieras som nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. En funktionsnedsättning kan uppstå till följd av sjukdom eller av en medfödd eller förvärvad skada. Hur omgivningen är utformad och vilka krav den ställer på individen avgör om det uppstår ett funktionshinder (Socialstyrelsen 2007).

Funktionsnedsättning kan finnas inom följande områden:

Motorik: Rörelseförmåga, att kunna förflytta sig och göra viljemässiga och ändamålsenliga rörelser.

Balans: Förmåga att kontrollera och parera kroppens läge och rörelser i förhållande till omgivningen.

Kognition: De tankefunktioner med vilkas hjälp information och kunskap hanteras. Till kognitiva funktioner räknas bl.a. minne, begreppsbildning, resonerande, problemlösning och uppmärksamhet, s.k. exekutiva funktioner.

Perception: Hjärnans förmåga att bearbeta sinnesintryck och urskilja detaljer, sortera bort ovidkommande intryck och på så vis skapa meningsfulla upplevelser.

Kommunikation: Förmågan att uttrycka sig kan vara verbal eller ickeverbal.

Syn och hörsel: Förmåga att uppfatta sinnesintryck visuellt och auditivt.

Angöring

Barnens ska få känna tillhörighet i skolan och att gården möter deras behov. Entréerna för gående och cyklande bör placeras i förhållande till barnens färdväg till skolan. Väl placerade cykelställ, gärna under uppsikt från byggnaden är viktigt för att ge bästa möjliga förutsättningar för barnen att själva ta sig till skolan.

Parkeringsplatser och angöringsplats för att hämta och lämna barn bör samordnas med trafikyta för leveranser och återvinning, så att gårdens lekbara friyta maximeras. I 8 kap. 9 § andra stycket PBL anges att i de fall friytan är knapp skall parkering prioriteras bort till förmån för barnens lekyta. (se s. 27).

Belysning för trygghet och aktivitet

Under vinterhalvåret är de ljusa timmarna få, speciellt i de norra delarna av landet. För att barnen ska kunna vara ute och leka under hela dagen behövs god belysning på gården. Genom att arbeta aktivt med placering, ljusfärg och höjd kan man skapa annorlunda rumsupplevelser på gården. En upplyst plats omgiven av mörker skapar exempelvis en målpunkt.

God belysning förebygger skador och underlättar för förskolepersonalen att ta ansvar för barnens säkerhet. En upplyst miljö är mindre skadeutsatt genom ökad insyn och genom att gården blir en attraktiv genväg.

Vinter och snö som en tillgång

I de norra delarna av landet är marken snötäckt under flera månader. Det ger möjlighet till vinterlek och skapande verksamhet med snö och is. Plats för snöhögar bör finnas på lekytan. Tillsammans med verksamheten finns det då möjlighet att planera snöröjningen och pedagogerna får tillgång till ett spännande löst material för olika aktiviteter. Medveten placering av snöhögar, som bör stämmas av med verksamheten, kan ge fler möjligheter till vinterlek.

Med vintergröna växter kan vindtäta gröna rum skapas även för vinterhalvåret till gagn för både barn och djurliv. Slitagetåliga buskar med starka grenfärger bidrar också med färg, liksom vegetation med bär och frukter som sitter kvar under vintern. Färgsättning på konstruktioner i utemiljön, elevmosaiker och konstnärlig utsmyckning och tillfälliga installationer kan också ge liv och färg.

Skärmtak, vindskydd och möjlighet att göra upp eld skapar en samlingsplats på vintern. Förvaringslådor eller förråd bör placeras intill för den extrautrustning som krävs på vintern. För äldre elever kan väl placerade sittplatser med framdragen el för uppvärmning och eluttag vara en lösning.

Lekredskap och konstruktioner

Prefabricerade lekredskap är ett bra komplement till en väl utformad gård. Men innan man väljer lekredskap är det bra att undersöka vilka lekplatser och sportytor som finns i närheten av förskolan eller skolan. Lekredskap som stimulerar till rörelse (gunga, hoppa, rutscha, balansera, hänga, klättra) är alltid väl använda. Undersökningar visar att flera mindre lekredskap med olika funktioner placerade i vegetationsytor är mer funktionellt än ett större multifunktionellt redskap.

Lusten att skapa, bygga och konstruera håller i sig långt upp i skollåldern. Rätt placerad och utformad är sandlådan attraktiv även i låg- och mellanstadiet. Lösa lekredskap, verktyg och annat material kan städas undan i låsbara redskapslådor, som placeras nära lekytan eller byggnaden.

Äventyrslek, balansbana eller naturlekplats är benämningar som används för lektytor där naturmaterial används som lekredskap. Ofta används natursten, stubbar, stockar och rep på barktytor eller strid sand. Kontrollera egna konstruktioner av stockar och rep mot säkerhetsföreskrifterna i SS-EN 1176-1, och avstånden för att förhindra fallolyckor i SS-EN 1177 (se även s. 32).

Hängplatser för äldre barn

Äldre barn behöver både informella hängplatser att vara på och traditionella bänkar och bord. Platser där man kan se andra och själv synas är viktiga. Trappor, trädäck och andra extensiva platser fungerar bra som sitt- och umgängesplatser. Sådana platser kan kombineras med platser som ger impulser till rörelse, kraftmätning och socialt samspel.

För tonåringar är det viktigt att få påverka och uttrycka sin identitet i relation till platsen. På skolgården kan det konstnärliga uttrycket få ta plats, genom utställningar exponerade mot gården och platser för dans och musik.

ATT TÄNKA PÅ: Slitage på vegetation och slänter*Vegetation*

Skolgårdar och förskolegårdar är utsatta för hårt slitage. För att konstruktioner, material och växter ska hålla och överleva är det viktigt att välja bra kvalitet och material som tål att åldras. Mest utsatt för slitage är planteringsytor och vegetation.

För att ge så bra förutsättningar som möjligt för växter att etablera sig och klara den kompaktering av marken som blir följden av spring bör växtjorden vara utan lerinblandning. Efter planteringen kan jorden täckas med bark eller flis. Plantor med grenar som täcker ett stycke mark skyddar sitt rotsystem mot kompaktering. Placera arter med långsam etablering på platser utan alltför mycket spring och tramp, för att ge dem en chans att etablera sig. Undvik arter som kräver lucker jord om de inte planteras på ett skyddat ställe, till exempel en innergård.

Stora växter med väletablerat rotsystem ger en omedelbar visuell effekt, och kan vara värda den högre kostnaden. Tätt planterade små växter kan också lyckas, men det beror på hur utsatt planteringsytan är för slitage. Risken finns att barnen inte ser plantorna och helt enkelt springer ner dem.

Det är bra att påminna sig om att barn ser alla höjdskillnader som ett attraktivt erbjudande att balansera. Ett traditionellt insprängningsskydd av granslanor runt en plantering används oftast som balansbom. Plantorna närmast staketet blir utsatta för hårt slitagetryck och får en tuff etableringstid.

Man kan förebygga slitage redan i utemiljöns utformning med en rumsindelning av vegetation mellan och en smal stensatt gång mellan två attraktiva lekställen. Öppningen ger en impuls att springa genom vegetationen och rörelsen mellan ytorna förstärks.

Slänter

En spännande och utmanande topografi är oemotståndligt attraktiv och viktig eftersom den ger impulser till rörelse. Vid planering av slänter och höjdryggar bör man fundera över släntlutningen i relation till ytans storlek. Det kan vara en god idé att förebygga slitage genom till exempel stensättning eller gradängar.

Samverkan

Funktionsprogram

Inomhuslokalerna regleras ofta av lokalt framtagna funktionsprogram. Vissa kommuner, exempelvis Lidingö, har tagit ett steg vidare och betraktar även utomhusmiljön som en lokal och har tagit fram ett funktionsprogram för den. När man tar fram ett funktionsprogram är det vanligt att representanter från olika förvaltningar samarbetar med pedagogiskt sakkunniga tjänstemän. Ett funktionsprogram för utemiljön blir ett av flera lokala styrdokument och säkerställer att utemiljön är ändamålsenlig. Funktionsprogrammet utformas med utgångspunkt från barns behov av lek, lärande och hälsa.

Ett annat styrmedel kan vara en lokalt framtagna målbeskrivning för utemiljön. Målbeskrivningen kan backas upp av lagstiftning och forskning, och slå fast kommunens mål för utemiljön på sina förskolor och skolor. I Lunds kommun har man arbetat fram en omfattande målbeskrivning som fungerar som ett styrdokument för projektering av skolgårdar och förskolegårdar (se. faktaruta 9).

EXEMPEL 7: Funktionsprogram för inom- och utomhusmiljö på Lidingö

I Lidingö stad har man inför planeringen av en ny skola arbetat fram ett funktionsprogram som täcker både inomhus och utomhusmiljön för grundskolan F–6. Det är ett exempel på hur man i kommuner genom ett funktionsprogram kan samla mål för skolgårdens miljö. För arbetet svarar utbildningsförvaltningen. En projektgrupp med representanter från utbildningsförvaltning, skola, arkitekt och landskapsarkitekt (konsulter), samt en referensgrupp av pedagoger och skyddsombud, har arbetat fram programidéer som formats till ett funktionsprogram. Tekniska förvaltningen, fastighetskontoret, miljö- och stadsbyggnadskontoret och kultur- och fritidsförvaltningen har konsulterats i sina fackområden.

Målet med funktionsprogrammet är att bejaka och konkretisera kommunens politiska idéer för skolan och miljön. Funktionsprogrammet är anpassat till kraven i läroplanen, skollagen och Barnkonventionen, och det är utformat så att det harmonierar med fastighetskontorets projekteringsanvisningar och projektspecifika miljöprogram.

Funktionsprogrammet ska kunna användas både i planeringen och i alla delar av byggprocessen, men också som vägledning för bedömning av ändamålsenlighet av till exempel fristående skolors lokaler.

Utbildningsförvaltningen har huvudansvaret för dokumentets vidareutveckling, och avvikelser från funktionsprogrammet i ett byggobjekt ska motiveras och godkännas av förvaltningen. Utbildningsförvaltningen ansvarar också för att upprätthålla en dialog med kommunens fastighetskontor, tekniska förvaltning, kultur- och fritidsförvaltning och miljö- och stadsbyggnadsförvaltning i syfte att säkerställa dokumentets vidareutveckling.

Läs mer på Lidingö stads webbplats www.lidingo.se. Sök på funktionsprogram F–6.

Fråga barnen

Barnen är experter på sin egen miljö och kan involveras i utformningen till exempel om det gäller om- eller tillbyggnad av den miljö de befinner sig i. För nyproduktion är det inte självklart att kunna få kontakt med de barn som kommer att finnas vid den nya förskolan eller skolan när den är färdig. Vet man vilka klasser eller barngrupper som kommer att flyttas till den nya enheten finns det dock möjligheter ta tillvara barnens idéer i utformningen genom att kontakta skolan där de finns och tillsammans lära känna den fysiska plats där förskolan eller skolan ska byggas.

Gäller det ombyggnad av utemiljön är barnen sakkunniga i frågor om användningen av gården. Utifrån sin ålder kan barn på olika sätt visa och förmedla sina upplevelser av gårdsmiljön. I avsnittet om förvaltning och utveckling redovisar vi metoder och modeller för hur man kan inventera gårdar och lekställen tillsammans med barn. Det är en bra start att lära känna miljön och se vilka brister den har och vilka kompletteringar som behövs.

Finns möjligheten att vidga referensramarna för hur gården på en förskola och skola kan se ut och fungera är det utvecklande för alla. Nya referenser och idéer kring vad som är möjligt kommer fram genom besök i intressanta lekmiljöer eller på pedagogiska platser. Det är ofta svårt för både barn och vuxna att ha nyskapande idéer om referensramarna är begränsade.

När man frågar barn och unga

Det är viktigt att vara tydlig med sina avsikter när man frågar barn. Lämpliga frågor att ställa är ”vad vill du göra?” och ”vad vill du uppleva?”. Dessa frågor ger ofta intressanta och tolkningsbara svar. Undvik gärna frågan ”vad vill du ha?” som leder till mer produktinriktade svar än de båda föregående frågorna

Det är viktigt att stämma av med barnen under hela processen och förklara varför vissa val måste göras. Att involvera barn och unga i utformningsprocesser skapar möjligheter till lärande på många plan. De kan inspirera undervisningen i många ämnen, och både barn och personal kan få inblick i vilka faktorer som styr utformningen – från ekonomiska förutsättningar till vilka regler och riktlinjer som styr byggandet, till exempel när det gäller säkerhet och tillgänglighetsnormer.

Som ansvarig arkitekt kan man utveckla en annan roll än den traditionella. Genom att identifiera lämpliga uppgifter, anpassa dem för åldersgruppen, och slutligen tolka och lotsa barnens arbete till ett bra slutresultat kan man göra barn delaktiga i utformningen på ett konkret sätt. Men ansvaret för både process och slutresultat vilar alltid på den vuxna. Läs mer i avsnittet om barns och ungas delaktighet och inflytande under *Planering och prövning enligt PBL*.

EXEMPEL 8: Gröna skolgårdar Malmö

Projektet Gröna skolgårdar i Malmö stad arbetade under åren 2008 – 2013 med ombyggnad av utemiljön på befintliga grundskolor och förskolor och är ett exempel på där barn varit delaktiga i att förbättra sina skolgårdar. Målsättningen var att göra gårdarna grönare med större möjlighet till utomhuslärande och kreativ lek. I processen gjordes barn och elever delaktiga i så många moment som möjligt. Skolgårdsråd bildades och eleverna fick åka på studiebesök för att se alternativa gårdsmiljöer. För att stödja de pedagoger som ville komma igång med utomhuslärande arbetade projektgruppen med ämnesövergripande lektionsplanering där utemiljön användes som lärandeum. Under projektåren nåddes 10.000 elever i Malmö stad i aktiviteter som asfaltsbrytning, plantering av växter och mosaikutsmyckning på den egna gården. Projektgruppen bestod av landskapsarkitekter, utomhuspedagoger, trädgårdsmästare, lärare och miljöpsykolog.

Förvaltning som utvecklar gårdens kvaliteter

I Sverige finns flera tusen förskolegårdar och skolgårdar som behöver översyn för att kunna tillmötesgå krav och önskemål om ändamålsenlig verksamhet, goda sol- och skuggförhållanden, och friytor lämpliga för lek, lärande och utevistelse. För kommunerna är förskolor, skolor och fritidshem mer än hälften av den totala ytan i det egna fastighetsbeståndet.

Det är ofta stora kvalitetsskillnader på skolgårdar och förskolegårdar inom samma kommun och mellan olika kommuner. Detta hänger till viss del samman med eftersatt underhåll av de skolbyggnader som byggdes under 1970-talet. Detta uppdämda renoveringsbehov gäller ofta också utemiljön. En genomtänkt planering av skötsel och underhåll kan minska risken för en växande underhållsskuld och är en av förutsättningarna för att vidmakthålla utemiljöns kvalitet och funktion (Movium 2014).

Som förvaltare har arbetar man för att utemiljöer för barn och unga är tillgängliga och uppfyller kraven på en trygg, jämlik, säker och hälsosam miljö för alla som vistas där. Skötsel och utveckling av friytor vid skolor och förskolor kan öka möjligheterna till variationsrik lek och utevistelse oavsett ålder, kön, intressen och behov. Dessutom kan skötseln bidra till bättre förutsättningar för den pedagogiska verksamheten.

I det här kapitlet diskuterar vi möjligheterna för privata och offentliga förvaltare att utveckla utemiljön för användning under och efter skoltid. För att nå det målet och kunna ta vara på barns och ungas egna kunskaper om sin närmiljö kan samråd och dialog vara framgångsrikt.

Kapitlet riktar sig till dig som är fastighetsägare eller är ansvarig för förvaltning och skötsel av skolans och förskolans utemiljöer. Kapitlet vänder sig även till skolledare, utbildningsföretag och föreningar.

Skötsel i barnets ögonhöjd

Barns och ungas syn på vad som är en användbar och attraktiv miljö skiljer sig från vuxnas syn på hur en välskött gård bör vara. Tar vi detta barnets perspektiv på allvar kan utemiljöförvaltningens mål vara att tillhandahålla sådana miljöer.

Utemiljöer med många barn och unga lever inte alltid upp till vuxnas skönhetsideal. De utsätts för tuff behandling, där lek och umgänge sliter på växtlighet, utrustning och ytskikt.

Genom att fånga barnens blick för vilka platser och rum som drar dem till sig, kan skötsel och underhåll lättare fokuseras på att utveckla och vårda kvaliteter som lockar fram fantasi, nyfikenhet och utmaningar i lek och lärande. Detta kan leda till nya sätt att bygga och förvalta där den vuxnas estetik underordnas lekfunktionen. Och till nya sätt att prova ut hållbara tekniska lösningar när det gäller val av växter, växtbäddar, etablering av vegetation, ytskikt och slitstarka material.

Det kan också vara lämpligt att anpassa skötsel och underhåll till *barnets ögonhöjd*. Exempelvis kan lågt sittande grenverk ge goda möjligheter för barnet att iaktta hur blad spricker ut på nära håll, dela en blomknopp med fingrarna, plocka och smaka på sura kart och mogen frukt. Där den vuxne upplever att grenverket sitter i vägen finns risk för att ogenomtänkta skötselinsatser ödelägger dessa möjligheter för barnet att komma åt. Det är lämpligt att lämna kvar lågt sittande grenverk där så är möjligt (Olsson 2002)

Sätta egna spår

För barn i alla åldrar är vegetation och löst material viktiga kvaliteter som komplement till traditionellt iordningsställda platser för lek och idrott. Det stimulerar leken och gör att barn kan skapa egna platser vilket är bra för deras utveckling. Förvaltare som inser detta har lättare att respektera barns lek och inte städa bort spåren av den mer än nödvändigt.

Som förvaltare kan man tillhandahålla eller lämna kvar löst material. Utemiljön används under alla årstider och barnen umgås i och nära naturens kretslopp – från vårens spirande frön till höstens lövhögar och förmultning. Sand, jord, gegga, grus, vattenpölar, rännor och kanaler, is och snö, grenar, kottar, pinnar, stenar och löv är naturmaterial som lockar till lek och socialt umgänge. Att främja barns och ungas naturkontakt i utemiljön kan leda till att de lär sig läsa av naturen och utvecklar känslomässiga band med den. Det kan ses som ett led i hållbar samhällsutveckling. Plast, metall och annat som inte är naturmaterial kan också stimulera barns fantasi, både för fritt skapande och i utomhusbaserad undervisning.

Förvaltaren kan lämna kvar, men också tillföra nytt, löst material emellanåt, för att stimulera lek och kreativitet i nya riktningar. Detta kan samtidigt ge förvaltaren ett ansikte bland eleverna och öppna för dialog med verksamheten. Löst material kan dock medföra en brandrisk, särskilt i närheten av byggnader. Man kan ha låsbara förvaringslådor på gården och komma överens med verksamheten om ansvaret för att samla upp löst material som ligger illa till.

Det är ofta lättare att acceptera kvarlämnat löst material i buskage och planteringar än på öppna ytor.

FAKTARUTA 19: Drift, skötsel och underhåll – vad är vad?

Drift är samlingsbegrepp för fastighetens och utemiljöns skötsel och underhåll och används bl.a. när man planerar och följer upp driftskostnader.

Skötsel betyder årligen återkommande och planerade åtgärder för att upprätthålla funktion och kvalitet, t.ex. gräsklippning och snöröjning.

Underhåll betyder åtgärder som sätts in efter kontroll och beslut för att återställa eller utveckla funktionen, t.ex. kompletteringsplantering eller reparation.

Underhållsskuld avser ackumulerat eftersatt underhåll, som uppstår när insatser inte genomförs. Det leder till ett framtida underhållsbehov för att återställa eller utveckla funktionen.

Källor:

Movium (2014): *Rapport från projektet Underhållsskulden*

LA-gruppen (1974): *Redovisning av mark - Skötsel och underhåll. Rapport R62:1974*. Stockholm: Liber

Persson et al (2010): *Handledning till Skötselmanual för bostadsgårdar*, Stad&Land 179, Movium.

Skötseln påverkar användningen

Skötseln inriktning påverkar barn och unga och deras uppfattning om utemiljön. För att främja barns lust att använda utemiljön är det lämpligt att skötseln inriktas på att styra vegetationsutvecklingen så att den lockar till lek och umgänge i buskage och planteringsytor. Detta kan samtidigt leda till att barnen kan vistas på beskuggade platser med lagom sol och skugga. På så sätt kan barnets perspektiv på nyttan med skötsel och underhåll förstärkas.

Att se med barnperspektiv på de skötselåtgärder som planeras är viktigt. En sättning i asfalten kan bli en viktig plats när den fylls med regnvatten, även på vintern när den fryser till is. Sluttande sand- och grusytor kan vara bra platser för att prova och upptäcka av hur vatten rör sig i lågpunkter och kanaler. Dessa platser som uppenbart drar barnens intresse till sig bör så långt som möjligt lämnas i fred.

Ett sådant barnperspektiv på skötsel och underhåll underlättas av att anlita skötselpersonal med kompetens att identifiera barnens egna kreativa platser, platser som ofta återfinns på naturpräglade ytor, men ibland även på icke naturpräglade platser.

Motorik- och balansbanor byggs ofta av naturmaterial som stockar, stubbar och stenar. Dessa material erbjuder en annan kroppslig utmaning är prefabricerade lekredskap. Barn och unga använder sådana platsinstallationer på flera olika sätt, och utvecklar själva konstruktionerna för att höja spänningsnivån och testa sina gränser.

I utemiljöer som ständigt förändras kan säkerhetsrisker uppstå. Detta bör vägas in i rutinerna för tillsyn av utemiljön, miljöerna kan behöva kontrolleras oftare än lekplatser med fast utrusning.

FAKTARUTA 20: Vad kostar en skolgård?

Kostnaden för en skolgård är liten jämfört med vad resten av skolverksamheten kostar.

Kostnad för anläggning

Vid nybyggnation är utemiljöns andel av byggkostnaden ungefär 5 procent, och driftskostnaderna för utemiljön är 3 procent. Kostnader för anläggning av skolgårdar är cirka 1 000 kr/m², men varierar mellan 500 och 1 500 kr/m² beroende på om det rör sig om nybyggnad eller ombyggnad och vilken kvalitetsnivå skolgården har (Movium 2014).

Drift och underhåll

Kostnader för drift och underhåll ligger normalt på 20 kr/m² men kan variera från 5 till 80 kr/m² om det rör sig om extensiv eller intensiv skötsel med hög ambition. Som jämförelse är genomsnittliga kostnader för drift och underhåll för parker 15 kr/m², bostadsgårdar 25 kr/m² och kyrkogårdar 35 kr/m² (Persson, o.a. 2010).

Upprustning

En sammanställning av kvadratmeterkostnaden för upprustning av grundskolegårdar i Malmö stad (projektet Gröna skolgårdar) redovisar genomsnittliga investeringskostnader på 1 000 kr/m² för ombyggda skolgårdar. Siffrorna gäller ombyggnad av en begränsad del av skolgården, där asfaltytor ofta ersatts med träd, buskar och odlingsytor, grusgångar, hinderbanor, stockar och stenar samt träkonstruktioner som till exempel uteklassrum. Inga prefabricerade lekredskap ingick (Kristoffersson 2015).

Med tanke på de flerdimensionella vinster i lekvärde, lärandemiljöer och välbefinnande som en funktionell skolgård kan leda till, kan varken investeringen eller skötselkostnader anses vara höga.

Organisation och samverkan

För förvaltningen av kommunala skolor står oftast kommunens egen fastighetsorganisation. Löpande skötsel och underhåll löser man antingen i egen regi, eller med olika former av beställare/utförarorganisationer med upphandling av externa entreprenörer.

Skötselentreprenörer har inte alltid full insikt om verksamhetens inriktning och specifika behov i utemiljön. Skolförvaltningen är sällan inkopplad i upphandlingen av skötselentreprenader som sker i storleksordningen vart fjärde år (dock med stora lokala variationer bland beställare). Ibland tilldelas den pedagogiska verksamheten resurser för att själva organisera och utföra skötseln. Det gör man genom att anställa egen personal, själva lägga ut på entreprenad eller anlita kommunens tjänster.

Genom att utveckla samrådsformer mellan beställare, utförare och skola får fastighetsägare och entreprenör lättare möjlighet att förstå verksamheten ur skolans och barnets perspektiv. Det kan leda till en mer verksamhetsanpassad drift.

Oavsett förvaltningsmodell kan man förbättra förvaltningen av barns och ungas utemiljöer genom att involvera dem i arbetet med att ta fram underlag för beslut och skötselplanering. Barn är experter på sin egen vardagsmiljö. I det här avsnittet finns exempel på barns och ungas delaktighet, samverkan över förvaltningsgränserna och gemensamma

policy- och styrdokument som kan ge en mer samordnad och ändamålsenlig förvaltning av barns och ungas utemiljöer. Fler exempel och rekommendationer finns i en undersökning från Sveriges Kommuner och Landsting SKL, en i inspirationsskrift om kreativ förvaltning av skolgårdar och förskolegårdar.

LÄS MER 13: SKL (2015). *Utemiljöer vid skolor. Inspirationsskrift om förvaltning av skolgårdar och förskolegårdar* (text: Lena Jungmark).

Barns och ungas delaktighet i skötsel och förvaltning

Barn och unga känner sin utemiljö på ett annat sätt än de vuxna. Att få tillgång till denna kunskap kan göra det lättare att anpassa skötseln till barns och ungas intressen och behov. Det finns olika metoder för att erbjuda barn och unga att dela med sig av sin kunskap, vilken man använder beror på vilket syfte man har och vilken grad av inflytande som är lämplig med hänsyn till projektets karaktär och barnets ålder och mognad, se figur 1 på s.21.

De som involveras har rätt att veta hur deras information och idéer kommer att användas. Syftet med att involvera barn och unga bör därför klargöras från början. Det är likaså angeläget att man med hänsyn till barnens ålder och mognad ger dem begriplig information om vad deras deltagande resulterat i. Detta bidrar bland annat till att de kan inse att det kan vara meningsfullt att delta och göra sin röst hörd i demokratiska processer.

Det är lämpligt att delaktighetsprocesser med barn och unga organiseras i samråd med verksamheten. Barns inflytande kan utformas så att det blir en del av det pedagogiska arbetet. Om så ska ske bör tidsplanen ge tillräckligt med utrymme för att planera, genomföra och utvärdera processen tillsammans med pedagoger, barn och unga.

När man ger barn och unga inflytande i planering, utformning och förändring av utemiljön bör man vara medveten de maktstrukturer som råder mellan barn och vuxna. Förvaltaren bör ha klart för sig vad man vill uppnå med att samverka med eleverna. Det är lämpligt att planera arbetsprocessen noga före första träffen, precisera hur samarbetet kan leda till något som är meningsfullt för både barn och vuxna i verksamheten, samt föreslå arbetsmetod. Att utöva inflytande ska vara en positiv erfarenhet för alla inblandade.

Förvaltaren representerar kunskap och erfarenhet från världen utanför skolan. Lyssnar vi på barnen och respekterar deras åsikter kan det väcka nyfikenhet för den miljö man vistas i dagligen och stärka lusten att ta eget ansvar.

Samverka på jämlika och jämställda villkor

Det är angeläget att beakta genusaspekter och likabehandlingsprinciper i dialogen med barn och unga. De måste ha samma möjligheter att uttrycka sina åsikter och idéer oberoende av ålder, kön eller funktionsnedsättning. Det är viktigt både i dialogen och i avgränsningen av de ytor och resurser som barn och unga har möjlighet att påverka.

Att ta hänsyn till genusaspekter kan påverka inriktningen på skötseln och underhållet. Det kan ibland även klargöra behovet av nyinvesteringar för att bättre kunna ta vara på alla barns intressen.

Vegetationsytor har i undersökningar visat sig vara könsneutralt kodade. Grönska och vegetation stimulerar flickor och pojkar att leka med varandra.

Samverka över förvaltningsgränserna

Genom att organisera samverkansgrupper över förvaltningsgränserna kan man utveckla en samsyn kring ansvar, användning och kontinuerlig utveckling av utemiljön som stöttar både barns behov och verksamhetens inriktning.

Hur samverkansgrupperna organiseras och fungerar varierar från kommun till kommun. De består i regel av representanter från olika förvaltningar med olika ansvar för barns utvecklingsmiljöer. Fastighetsägare eller fastighetsförvaltning, park- och skolförvaltningar eller motsvarande finns ofta representerade. På så sätt kan beställare och utförare (planerare, landskapsarkitekter, tekniker och skötselentreprenörer) samlas i samma arbetsgrupp som representanter från verksamheten (skolledare, lärare, lokalplanerare, ekonomer och elevrepresentanter).

Förvaltare har ett ansvar för att utemiljön är trygg, säker och utvecklande. Skolledare och deras personal har ansvar för det pedagogiska utvecklingsarbetet och kunskap om hur utemiljön används – eller skulle kunna användas. När olika aktörer möts uppstår möjligheter till gemensamt lärande om varandras uppdrag och kompetens, som i sin tur kan bidra till förbättringar inom den egna organisationen (Åkerblom 2005).

Att delta i samverkansgrupper kan ge möjligheter till kompetensutveckling. Förvaltarsidan kan exempelvis få del av hur verksamheten upplever utemiljön ur en pedagogisk synvinkel, och barnperspektivet kan förmedlas av barnen själva eller genom pedagogerna. Kunskapsöverföring från förvaltaren till verksamheten är lika viktig. Insikter om hur skötselplaner och upphandlingsavtal fungerar blir underlag för en konstruktiv dialog om hur drift och underhåll kan synkroniseras med ett barnperspektiv. Landskapsarkitekten kan ha nytta av större insikt i hur verksamheten vill bedriva sin pedagogiska verksamhet, och om de skötselkostnader som blir följden av utformningen.

Samverkansgruppens arbete och syfte bör vara förankrat på ledningsnivå hos respektive aktör.

EXEMPEL 8: REBUS – resan till en bättre skolmiljö

I Göteborg är den kommunala fastighetsorganisationen sedan länge drivkraft för en bättre skolmiljö i samråd med eleverna. Det startade med projektet En skola att tycka om 2009 som kopplades samman med en satsning på arkitekturpedagogik i samarbete med kulturförvaltningen. I det EU-finansierade projektet Rebus – vägen till en bättre skola 2010–2012 kombinerades erfarenheter från de bägge projekten med hög grad av elevmedverkan: från början var det klart att det var elevernas initiativ som skulle förverkligas. Resultatet blev en handbok om processplanering och elevstyrt förändringsarbete (Göteborgs stad 2012).

Rebus är ett arbetssätt för att ge barn och unga inflytande över sin närmiljö genom att arbeta med den fysiska miljön som pedagogisk resurs. Lokalförvaltningen och kulturförvaltningen har vidareutvecklat metoden, som blivit vägledande i lokala utvecklingsprojekt. Utemiljöns funktion och kvalitet ingår som en självklar del i kommunens lokalplanering. Arbetet styrs utifrån ett funktionsprogram för utemiljö i "Ramprogram för förskola och skola", som finns länkat från Göteborgs stads webbplats.

Utemiljön en lokalförsörjningsfråga

Rebus i det gröna är en riktad småskalig satsning för att förbättra förskolans utemiljö. Lokalförvaltningen erbjuder årligen ett antal förskolor att delta i en process med sju träffar i en förutbestämd ordning. Barnen, pedagogerna, fastighetspersonalen och arkitekturpedagogerna skapar tillsammans konkreta förslag och genomför miljöförbättringar. Målet är att förskolan och fastighetsorganisationen ska dela på skötseln av gården med tydlig ansvarsfördelning och gården ska bli ännu viktigare i den pedagogiska verksamheten. För lokalförvaltningen är satsningen ytterst en fråga om bättre användning av miljön och nöjda kunder.

Göteborg har skötsel och underhåll av förskolegårdar i egen regi. Det har gjort det lättare att förankra arbetssättet, anser lokalförvaltningen, som ansvarar för ungefär 26 000 förskolebarn i kommunala förskolor. Målet med Rebus i det gröna är att utveckla förvaltningens och verksamhetens syn på gårdens förutsättningar, hur den används, möjliga förändringar och hur den därefter kan skötas med tydliga ansvarsområden.

I processen med barnen koordinerar en arkitekturpedagog arbetet med att utveckla barnens idéer, verksamhetens pedagogiska behov och lokalförvaltningens stöd. Metoden ska också kunna användas vid nyproduktion; 100 000 kr per förskola avsätts från investeringsmedlen till verksamhetsstyrt utvecklingsarbete när barn och personal är på plats. På så sätt kan barnen involveras och påverka funktion och kvalitet även vid nybyggnation.

Rebus i det gröna

- Barn ska få vara med och bestämma när vuxna föreslår något.
- Barn ska få stöd av vuxna när de tar egna initiativ.
- Vuxna ska få vara med och bestämma när barn föreslår något.
- Vuxna ska ge barn återkoppling.

Läs mer om REBUS på Kultur i västs webbplats. Sök: REBUS

Policydokument och lokala riktlinjer

Gemensamma dokument kan innehålla lokala riktlinjer för barns och ungas utemiljöer på strategisk nivå eller lokal nivå anpassad till utvecklingsbehovet vid en enskild arbetsenhet. Att ta fram och förankra gemensamma mål för utemiljön är en vanlig uppgift för samverkansgrupper.

Gemensamma policydokument kan klargöra kommunens eller huvudmannens mål och syften med utemiljön. Ett policydokument kan också klargöra syftet med skötsel och underhåll, på vilket sätt inriktningen kan leda till bättre möjligheter för lek, lärande och hälsa och möjligheter verksamheten har att påverka utemiljön.

Med hjälp av lokala riktlinjer kan man precisera en gemensam syn på hur barnen ska få maximal möjlighet att utmana sina gränser (se kapitel 1) – samtidigt som miljön är tillräckligt säker.

Styrdokument av det här slaget kan arbetas fram av samverkansgruppens deltagare och synkroniseras med nationella miljömål, folkhälsomål och den pedagogiska verksamhetens behov. Den kan lägga fast rutiner för hur en skola ska agera vid önskemål om förändring av gården, som till exempel i Malmö.

EXEMPEL 9: Lund – gemensamma skolgårdsmål tvärs över förvaltningsgränserna

I Lunds kommun pågår en långsiktig skolutvecklingssatsning kallad Gröna skolgårdar. Utvecklingsarbetet började 1992 med syfte att förändra användning och utformning av skolgårdar och förskolegårdar hela kommunen. Det finns även en förvaltningsgemensam arbetsgrupp för utemiljöfrågor med representanter från fastighetsägaren Lundafastigheter, Barn- och skolförvaltningarna, Stadsbyggnadskontoret, Park- och naturkontoret, Kultur- och fritidskontoret samt Markentreprenad (som utför skötsel och underhåll).

Arbetsgruppen har tagit fram en gemensam målsättning för hur utemiljöerna vid skolor och förskolor borde utformas, utvecklas och förvaltas. Målsättningen presenterades för politikerna och ingår idag i ett förvaltningsgemensamt policydokument med inriktning på både gestaltning, funktion och pedagogik. Dokumentet framhåller aspekterna demokrati, folkhälsa och säkerhet, samt är vägledande för både ekologisk, social och ekonomisk hållbar utveckling.

Det innehåller även förslag till kvadratmetermått anpassat till olika åldersgrupper med förhoppningen att det kan bidra till att säkra tillräckligt stora hälsosamma och ändamålsenliga friytearealer som stöttar barns allsidiga utveckling.

De sju skolgårdsmålen

Skol- och förskolegården ska vara:

- en plats som visar att skolan och förskolan bryr sig om den yttre miljön
- en plats som går att påverka
- en plats med många utrymmen för barns och ungdomars olika behov
- en pedagogisk resurs med plats för kreativa projekt
- en tillgång för stadsdelen
- en plats med biologisk mångfald
- en säker och hälsosam plats

Ambitionen är att dessa mål ska fungera vägledande både vid ny-, om- och tillbyggnad av skolor och förskolor, samt i lokala miljöförbättringsprojekt i barns och ungas utemiljöer.

Läs mer på Lunds kommuns webbplats www.lund.se. Sök: skolgårdsmål

Funktionsprogram för utemiljön som stöd

Kommunernas lokalplanering styrs ofta av funktionsprogram, så det kan behövas ett funktionsprogram för utemiljön. Förvaltaren kan ha glädje av funktionsprogrammet i inventeringen och planeringen av skötsel och upprustningsinsatser i skolans och förskolans närmiljö. Det bör anpassas till olika åldersgrupper.

Saknas funktionsprogram kan förvaltaren och den pedagogiska verksamheten ta initiativ till att ett sådant tas fram. Finns en förvaltningsövergripande samverkansgrupp kan den bidra i processen med sin breda kompetens. Funktionsprogram kan användas vid ombyggnader tillbyggnader eller inför upphandlingen av skötselentreprenör.

Förvaltaren kan ha kunskap om slitage, materialval och växtanvändning som kan bidra till att skapa en miljö som håller länge med driftskostnader på rimliga nivåer. Dessa kunskaper kan utnyttjas vid upprustning, reparation och löpande underhåll, till exempel kompletteringsplantering. Det kan också behövas utbildning i förvaltningen och bland skötselentreprenörer för att man ska förstå och bidra till funktionskraven i verksamheten. (Se även om funktionsprogram i avsnittet Principer för utformning).

ATT TÄNKA PÅ: Viktiga frågor att enas kring i ett förvaltningsövergripande styrdokument

- Kvaliteter som finns i utemiljön, exempelvis gårdens innehåll, skötselstandard och hur utemiljön anpassats till lokala förutsättningar som topografi, mikroklimat, trädskugga och vegetation,
 - Önskade kvaliteter för en ändamålsenlig pedagogisk verksamhet och för att främja barns och ungas lek och välbefinnande i jämställdhetsperspektiv.
 - Verksamhetens inriktning och önskemål om utomhusbaserad pedagogik.
 - Hur skötsel och underhåll kan bidra till ökad biologisk mångfald, lagom sol och skugga och förbättrade lekmöjligheter.
 - Samsyn kring balansen mellan maximalt lekvänliga och tillräckligt säkra utemiljöer.
 - Hur, och i vilken grad barn, elever, pedagoger och skolpersonal kan påverka utvecklingen och sätta egna avtryck på sin gård.
 - Hur löpande samråd ska organiseras, ringa in deltagarna och hur ofta man ska träffas.
 - Definiera samverkansgruppens övergripande mål, medel och mandat att fatta beslut.
 - Budgetramar.
-

Kvalitetsbedömning och uppföljning

Förvaltaren ansvarar för upphandling av utemiljöns skötsel och underhåll, eller sköter driften i egen regi. Det är betydelsefullt att bedöma och kartlägga gårdens funktion och kvalitet för att tydliggöra och prioritera kommande åtgärder. Det finns olika metoder för att precisera utvecklingsbehovet – med eller utan skolans medverkan. Den kontinuerliga uppföljningen kan också vara en del av det löpande tillsynsarbetet enligt miljöbalken och arbetsmiljölagen.

Lekvärdesfaktor

I Malmö har planeringsverktyget Lekvärdesfaktor tagits fram i samarbete mellan olika förvaltningar. Det används i bygglovsgranskning av planer för nyetablering av kommunala och privata förskolor och skolor. Verktöget är också användbart för att inventera kvalitet och utvecklingsbehov i befintliga utemiljöer. Lekvärdesfaktor har bland annat använts i Örebro och Göteborg för att inventera status på förskolegårdar.

Lekvärdesfaktor utvecklades 2011 av en förvaltningsövergripande grupp bestående av utbildningsförvaltningen, miljöförvaltningen, serviceförvaltningen, gatukontoret och stadsbyggnadskontoret. Syftet med arbetet var att ge förutsättningar för förskolebarns lek och rörelse och främja deras utveckling genom tillräckligt stora och omväxlande utomhusmiljöer.

Lekvärdesfaktorn innehåller sju kvalitetsaspekter som poängsätts och tillsammans ger ett värde på friytans totala kvalitet. Följande aspekter bedöms:

1. friyta
2. zoner av gården – det bör på varje gård finnas zoner som fungerar som trygga områden, som möjliggör vidlyftig och dynamisk lek och ett vildare området som ger upplevelse av rymd.
3. tillgänglighet
4. vegetation och topografi
5. integration av lekutrustning i landskapet
6. möjlighet till omvärldsförståelse
7. utsikt över grönska, samspel mellan ute och inne.

Även om verktöget är utvecklat för bygglovgranskning så är Lekvärdesfaktor ett intressant verktyg för förvaltaren för att på ett systematiskt sätt avgöra vilka kvaliteter i utemiljön som är lämpliga att prioritera för att återställa eller utveckla kvaliteter i utemiljön i linje med barnens och verksamhetens behov.

EXEMPEL 10: Uppföljningsmodell för utemiljöstandard på förskolor i Falun

Målet med att följa upp och kartlägga utemiljöns kvaliteter kan leda till välgrundade beslutsunderlag för omprioriteringar och nyinvesteringar för att upprätthålla en rimlig standard i linje med verksamhetens behov. Det kan vara lämpligt att inventera samtliga förskolegårdar och skolgårdar med några års mellanrum.

Falu kommun inventerar regelbundet både standarden på den fysiska miljön och pedagogernas användning utemiljön. I kommunens miljöprogram 2012–2014 fick skolförvaltningen i uppdrag att kartlägga kvaliteten på gårdarna vid grundskolor och förskolor ur ett pedagogiskt och hälsofrämjande perspektiv enligt aktuella forskningsrön. Utifrån kartläggningen kunde man fastställa en miniminivå på drift, underhåll och utvecklingsbehov. Kartläggningen av Faluns samtliga 70 förskolegårdar är klar och våren 2015 startar nästa etapp med kartläggning av samtliga kommunala grundskolor. Målet är att ta reda på hur utemiljön kan utvecklas för att på ett ändamålsenligt sätt stimulera barnens lek, men också att stimulera lärande och bidra till ökad måluppfyllelse.

Vid kartläggningen undersöks tre områden: den fysiska miljön, pedagogiska förutsättningar för undervisning och hälsofrämjande arbete i utemiljön, samt på vilket sätt utemiljön används i dag av barn och personal vid respektive förskoleenhet.

Kartläggningen gjordes utifrån en lathund, observation på plats och enkäter och dialog med personal i förskolan. Kartläggningen 2013 påvisade brister i kommunikationen mellan förvaltningarna om vad barns perspektiv på ändamålsenliga förskolemiljöer innebär. Man konstaterade även att många oklarheter skapas i förvaltningsorganisationens drift- och underhållsplanering eftersom det inte finns gemensamma riktlinjer för lämplig utformning av förskolegårdar för lek och utevistelse. Detta ledde för Faluns del till att man etablerade en förvaltningsöverskridande arbetsgrupp som träffas regelbundet för att diskutera drift, underhåll och utvecklingsbehov för förskolornas utemiljöer. I arbetsgruppen finns företrädare för fastighetsägare, sköteslansvariga, lokalansvariga, skolledare samt kommunala strateger. Gruppen ska ha regelbunden kontakt med hyresgästerna (förskolorna) samt träffas halvårsvis för avstämning.

En generell slutsats är att attityderna bland såväl förvaltare som skolans personal till utemiljöns funktion och kvalitet, är avgörande för framgång. Om personalen upplever att utemiljön är välkommande och inspirerande är de oftare utomhus, och samtidigt mer intresserade av att diskutera förändringar i utemiljön (utformning, innehåll och skötsel).

EXEMPEL 11: Uppföljning av skolgårdar i Huddinge

I Huddinge lät utbildningsförvaltningen inventera samtliga 27 skolgårdar 2012 med syftet att beskriva, värdera och kommentera skick och status för utemiljöns olika delar. Man valde en modell där varje skolgård kortfattat skulle dokumenteras genom att värdera och kommentera utemiljöns olika delar och funktioner i form av:

- den småskaliga inre zonen (10–15 meter från skolans entrédörrar)
- den storskaliga mellanzonen (20–25 meter)
- den yttre samutnyttjande zonen med tillhörande funktioner och innehåll

Ytterligare ett tiotal parametrar för hur en bra skolgård kan vara beskaffad analyserades och värderades i en poängskala från 0 till 5 där den högsta poängen motsvarade vad som skulle kunna utgöra referens för andra skolor och den lägsta poängen för den funktion som helt saknades eller fungerade dåligt.

De parametrar som bedömdes var trafik och angöring till skolgården, vägar och kommunikationsytor på skolgården, byggda delar och entréer, möjligheten till utomhuspedagogik och uteklassrum, lekplatser och lekytor, boll- och idrottsytor, grönytor och vegetation, belysning, avvattnings, tillgänglighet och tillgång till kvaliteter i närområdet.

Alla delar förhåller sig till varandra i en helhet och kan vara både fördelar och nackdelar utifrån hur skolans organisation och olika åldersindelning ser ut. Hela skolgårdsinventeringen kompletterades också med en omfattande fotodokumentation för varje skola och skolgård.

Då utbildningsförvaltningen utvecklat en väl fungerande samverkan med fastighetsägarorganisationen för grundskolan, var det en självklarhet att också redovisa resultatet för det kommunala fastighetsbolagets driftsenheter som

ansvarar för skötsel, underhåll och säkerhet vid kommunens grundskolor. Därmed fanns det också ett underlag för fastighetsbolagets skötsel- och underhållsplanering att beakta vid investeringar och förbättringar på kort och lång sikt.

Utbildningsförvaltningen kunde också i samverkan med fastighetsbolaget och grundskolornas lärare och elever, långtidsplanera och budgetera för investeringar vid de skolor där behoven av åtgärder bedömdes vara som störst.

Under 2014 har en inventering genomförts även av kommunens förskolegårdar i samma syfte och intentioner som vid inventeringen av skolgårdar.

Tillsyn och säkerhet

Fastighetsägaren, skolchefen och förvaltaren har ansvar för det kontinuerliga tillsyns- och säkerhetsarbetet enligt arbetsmiljölagen, miljöbalken, plan- och bygglagen och produktsäkerhetslagen. Fastighetsägaren har också ett underhållsansvar och ansvar för tillgänglighet enligt plan- och bygglagen.

För att systematiskt säkerhetsarbete ska fungera är det lämpligt att förvaltaren och verksamhetsledningen är tydlig med sina målsättningar och klargöra ansvarsfördelningen. Det är viktigt att återkoppla resultat till barn och vuxna i verksamheten och tillsammans med förvaltaren ta fram relevanta åtgärdsplaner. Det är också viktigt att följa upp att åtgärder blir genomförda rätt.

Barns rätt till skrubbsår

Ansaret för barns lek, lärande och hälsa i skolan och förskolan är en komplex fråga som kräver både kunskap om barns utveckling och sunt förnuft. Ansaret stannar inte vid att hålla lekutrustningen och miljön säker. Som förvaltare bör man också ta hänsyn till barns rätt till lek (artikel 31 barnkonventionen). Balans måste råda mellan säker utemiljö och barns och ungas rätt att söka fysiska och sociala utmaningar. Förvaltaren behöver därför ge barnen möjlighet att ta kalkylerade risker, även om det kan leda till skrubbsår, blåmärken och en stukad fot. Att söka gränser för sin förmåga är en av lekens drivkrafter (se faktaruta 1).

Det finns ingen motsättning mellan säker miljö och kalkylerbart risktagande. Självklart ska utemiljön vara säker, och faktorer som kan leda till fara och svåra olyckor elimineras (till exempel skadad lekutrustning som innebär risk att fastna med klädsel eller kroppsdelar). Regelbunden besiktning och ett aktivt förebyggande skadearbete innebär att farliga detaljer i utemiljön kan upptäckas i tid.

Underhåll och miljöförbättrande åtgärder på gården bör erbjuda barn och unga att utmana sina mentala, sociala och motoriska färdigheter även om det kan vara svårt att sätta rimliga gränser för det nödvändiga risktagandet i utemiljön. Samverkansgruppen är en arena där man kan formulera samsyn kring verksamhetens och fastighetsorganisationen syn på detta.

Skolverksamhet och förvaltare kan motivera och formulera ett gemensamt ställningstagande i säkerhetsfrågor. Texten kan föras in i ett förvaltningsövergripande policydokument med ställningstaganden om syftet med utemiljön på förskolor och grundskolor. Ett sådant dokument som beskriver varför utemiljön bör främja barns möjlighet att ta risker

som en del av sin personliga utveckling, är till hjälp för rektorer och förskolechefer i mötet med föräldrar. En dokumenterad samsyn kring denna fråga är också till hjälp om det skulle inträffa personskador. Kan man på goda grunder visa vad detta slags ställningstaganden bygger på och syftar till blir eventuella rättsliga påföljder mindre kännbara.

Förebygga personskador

Fastighetsägaren har det yttersta ansvaret för att den fysiska miljön är säker. Det sker genom tillsyn av lekturstning, fallunderlag, grindar, vattenanläggningar, ytskikt etc. Fastighetsägaren ansvarar för att förebygga skador och olycksfall.

Verksamhetens chef (rektorn eller motsvarande) har som arbetsgivare ansvar för att verksamheten bedrivs på ett sådant sätt att ohälsa och olyckor förebyggs. Ansvaret gäller för personal och elever från förskoleklass och uppåt och för förskola för personalen. Arbetsgivarens ansvar gäller under skoltid, parallellt med att skolans personal även har ett uppsiktsansvar över eleverna. Det är lämpligt att ta fram lokala riktlinjer för syfte och mål med utemiljön kopplat till barnets behov av lek och utveckling, som även kan inkludera barns behov av kalkylerat risktagande och vad som görs för att främja detta. Förekomsten av riktlinjer gör det lättare att styrka att kommunen eller skolhuvudmannen gjort vad som anses möjligt och rimligt för att förhindra olyckor.

Förvaltaren bör upprätta planer för besiktning, kontroll och underhåll för varje utemiljö. Nyanlagda lekplatser bör besiktas med tillämpliga delar av svensk leksäkerhetsstandard SS-EN 1176 och SS-EN 1177. I allt väsentligt berör standarderna inte kalkylerbart risktagande, de har konstruerats utifrån dokumenterade skador och olycksfall.

Årliga besiktningar och underhåll av lekplatser bör göras av en person som kan standarden SS-EN 1176 och dokumenterar kontrollen så att den vid behov kan verifieras. I utemiljöer som ständigt förändras, kan säkerhetsrisker uppstå. Detta bör vägas in i rutinerna för tillsyn av utemiljön, miljöerna kan behöva kontrolleras oftare än lekplatser med fast utrustning.

Det förekommer att föräldrar bygger egna lekredskap, men även dessa omfattas av leksäkerhetsstandard och andra regelverk. Det är positivt med engagemang, men viktigt att det koordineras med förvaltarens önskemål, kunskap och erfarenheter. Skötsel och underhåll av utrustning och lekredskap bör besiktigas regelbundet oavsett om det är standardutrustning eller konstruerat av föräldrarna. Föräldrar kan bidra på många andra sätt till en kreativ lekmiljö, till exempel skänka löst material och växter eller stötta andra aktiviteter.

Förebygga skadegörelse i den fysiska miljön

Ibland utsätts utemiljön för skadegörelse. Det kan underlätta om detta hanteras på ett förvaltningsövergripande plan, då kan man besluta om fysiska och sociala åtgärder samtidigt.

Skadegörelse har många och komplexa orsaker. Förebyggande arbete tillsammans med verksamheten kan leda till minskad risk och lägre kostnader. Skolgårdar och förskolegårdar är i de flesta fall tillgängliga även utanför skoltid. Kvällar och helger fungerar gården som mötesplats och spontana aktiviteter. En gård som bjuder in omgivningen att använda

den på fritiden kan visserligen betyda ett ökat slitage. Men att gården används på fritiden kan också förebygga skadegörelse. En använd och omtyckt miljö utsätts mer sällan för skadegörelse och klotter (SKL 2014).

Skadegörelse kan minskas om det finns insynsmöjligheter från omkringliggande byggnader och gator. Det har också en skadedämpande effekt om byggnader och utemiljö håller god standard. Belysning är också viktigt, både för verksamheten under den mörka årstiden och för att locka förbipasserande att korsa eller titta in på skolgården vilket också kan motverka risken för skadegörelse.

Att involvera eleverna i samtal vid skadegörelse kan mobilisera engagemang för egna miljön bland barn och vuxna i verksamheten, vilket kan motverka ytterligare förstörelse.

LÄS MER 14: Om skadeförebyggande arbete i skolor och förskolor

SKL har tagit fram en skrift *Våga se, våga höra, våga agera! Om skadeförebyggande arbete i skolor och förskolor* (SKL, Våga se, våga höra, våga agera! Om skadeförebyggande arbete i skolor och förskolor 2014).

Systematiskt arbetsmiljöarbete

Förskolor och skolor är arbetsplatser som omfattas av arbetsmiljölagen. Arbetsgivaren – kommunen eller enskild huvudman – har huvudansvaret för arbetsmiljön och ska enligt arbetsmiljölagen bedriva ett systematiskt arbetsmiljöarbete i samverkan med skyddsombud och elevskyddsombud. Detta kan användas som ett konstruktivt verktyg för att förebygga personskador.

För att förebygga personskador behöver man veta var riskerna finns samt var, när och hur skador inträffar. Genom att kartlägga de platser där skadorna har inträffat, vilka barn som är mest utsatta och vilka typer av skador som är vanligast kan man få god vägledning i hur man kan minska skaderisken.

Det är bra att involvera barn och föräldrar i att rapportera skador på kroppen och fel på platser där incidenter har förekommit. Barnen känner sin miljö väl, har en annan ögonhöjd och kan lägga märke till sådant som förvaltaren eller skolans personal inte ser. Barnen kan rapportera sina iakttagelser på en särskild plats, och informationen kan samlas in i samband med skolans arbetsmiljöronder. Även om förskolebarn formellt inte omfattas av arbetsmiljölagen kan även barn i den åldern lämna värdefull information om brister i miljön. Brister som konstateras kan snabbt åtgärdas.

Gåtur och trygghetsvandringar

På en del skolor genomförs säkerhets- och trygghetsvandringar för att kartlägga skolans miljö. Man identifierar platser där olyckor och incidenter har inträffat och platser och situationer där trakasserier och kränkande behandling kan förekomma. Det är också ett bra sätt att identifiera platser som barn och unga tycker om och vilka kvaliteter de ser i utemiljön.

Trygghetsvandringar är en form av gåtur. Gåturen är lämpliga för att konsultera barn om deras kunskap och erfarenheter av sin miljö. Metoden

bygger på att man går runt i det område som ska undersökas, antecknar synpunkter och därefter diskuterar hur deltagarna upplever hur utemiljön ser ut och fungerar (Teimouri 2011).

Gåtur kallas ibland också promenad, rundtur, walks eller walk and talk. Det är ett naturligt sätt att närma sig barnen. Yngre barn börjar oftast leka och visa hur de använder miljön. De berättar och demonstrerar handgripligen. Därför är det bra att ha kameran med och dokumentera. I regel behöver man vårdnadshavarens tillstånd för att fotografera barn, och det är viktigt att stämma av upplägg och genomförande av gåturer med verksamhetens personal.

Den som leder en gåtur ansvarar för att lyssna på barnen och dokumentera vad de säger och gör. Det är lämpligt att samla barnen mot slutet av gåturen och diskutera med dem vad man sett och upplevt.

En gåtur kan kompletteras med att barnen under vandringen märker ut bra och dåliga ställen med tydliga markeringar. Detta kan sedan fotograferas eller föras in på en karta.

Större barn och ungdomar kan själva dokumentera sin gåtur och sammanställa sina synpunkter i en utställning, uppsats, bildcollage, film eller presentation som ett led i undervisningen.

Resultatet ger många gånger tydliga fingervisningar om vad som kan vara lämpliga åtgärder för att förbättra miljön i barnets perspektiv, och som kan göra utemiljön både roligare och upplevas trygg och säker.

LÄS MER 15: Gåturer och trygghetsvandringar

Gåturer, metod för dialog och analys. Av Suzanne de Laval. (2014) Svensk Byggtjänst AB.

Trygghetsvandring ur barns perspektiv, Erfarenheter från fyra pilotprojekt, Steg för steg-manual. Av Mania Teimouri m.fl. Sök trygghetsvandring på Kultur i västs webbplats www.kulturivast.se.

Handfasta råd, inspiration, kopplingar till pedagogiska aktiviteter och ytterligare lästips, se www.arkitekturpedagogen.se.

EXEMPEL 13: Arbetsmiljöronder med barn i Nynäshamn

Nynäshamns kommun har utvecklat rutiner för arbetsmiljöronder med barn som del i systematiskt förebyggande säkerhetsarbete. Dessa har tidigare baserats på kraven i EU-rekommendationer för att hantera risker för skador och olycksfall på kommunens förskolegårdar och skolgårdar.

Med den nya arbetsmiljöronden vill man uppmärksamma att utemiljön ska vara säker och samtidigt en fullgod miljö för allsidigt lärande. En miljö som stimulerar till fysisk aktivitet och en miljö med skydd mot skadlig solstrålning.

Bedömning av förskolegårdens kvaliteter ingår från och med 2015 rutinmässigt i kommunens arbetsmiljöronder, och utförs av verksamhetschefen på förskolan tillsammans med vaktmästare, fastighetstekniker, elevombud och rektor.

Bakgrunden är det kommunala folkhälsoprojektet Spring (Skugga, pedagogik, rörelse i natur- och gårdsmiljö) under 2008–2011. Projektet leddes av Nynäshamns naturskola tillsammans med en förvaltningsövergripande styrgrupp. Karolinska institutet fanns med som samarbetspartner under hela projektet.

Ett viktigt delmål har varit att få fram kunskapsunderlag för att utveckla utemiljöerna vid kommunens förskolor och grundskolor så att de uppfyller de sol-

och skuggkriterier som tagits fram vid Karolinska institutet. Kriterierna kallas för Scamper och anger att

- utemiljön ska vara minst 3 000 m²
- hälften till två tredjedelar av miljön ska bestå av kuperad mark bevuxen med träd och buskar
- himmelsvyn ska vara mindre än 50 procent på de platser barnen leker mest.

Läs mer om SPRING och SCAMPER på Nynäshamns webbplats www.nynashamn.se.

Brandskydd

Alla skolor ska bedriva ett systematiskt arbete med brandskydd. Ansvaret för detta ligger hos arbetsgivaren (rektorn eller motsvarande). Arbetet ska dels vara förebyggande, dels omfatta rutiner kring det som måste fungera om det utbryter en brand.

Det systematiska brandskyddsarbetet bör bland annat innehålla beskrivningar av ansvar, organisation, brandskyddsutbildning, instruktioner och rutiner, dokumentation, drift och underhåll, kontroll, uppföljning och tillbudsrapportering. Det är viktigt att eleverna involveras i det systematiska brandskyddsarbetet. De ska framför allt få brandskyddsutbildning, men det är också en stor fördel om de är delaktiga i kontrollen av brandskydd och i tillbudsrapporteringen.

Mer än hälften av alla bränder i skolor är anlagda, vilket är en dubbelt så hög andel som i samhället i övrigt. Det finns ett starkt samband mellan anlagda bränder och annan problematik såsom skadegörelse, trakasserier och otrivsel på skolan. I en trygg och trivsamt skola minskar riskerna för skolbränder. Det finns en rad åtgärder som förvaltaren kan vidta när det gäller den fysiska skolmiljön för att minska riskerna för bränder. Man kan exempelvis installera inbrotts- och brandlarm, undvika att placera containrar intill väggar eller i närheten av fönster eller dörröppningar och vara restriktiv med att lämna kvar brännbart material från gården efter skoltid. Området närmast skolan bör vara väl upplyst under dygnets mörka timmar.

Litteratur

- Arbetsmiljöverket. *AFS 2009:02 - Arbetsplatsens utformning*. Stockholm: Arbetsmiljöverket, 2013.
- . *Vem har huvudansvaret för arbetsmiljön i skolan?* 2014.
<http://www.av.se/teman/skola/aktorer/ansvarsfordelning.aspx>
 (använd september 2014).
- Barnombudsmannen. *Barnets rätt till vila, fritid, lek och rekreation samt till det kulturella och konstnärliga livet (art.31)*.
Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 17 (2013).
 Stockholm: Barnombudsmannen, 2014.
- Barnombudsmannen. *Hur kul är det, på en skala? Resultat från undersökningen "Rätten att komma till tals"*. nr BR 2005:03,
 Stockholm: Barnombudsmannen, 2005.
- Berglund, Ulla, och Kerstin Nordin. *Guide till barnkartor i GIS - Institutionen för Stad och Land rapport 1/2010*. Ultuna: Sveriges Lantbruksuniversitet, 2010.
- Bjørka Hodneland, Kari. *Room for Children's Participation? Reflections on Communicative Practise in an educational Context*.
Doktorsavhandling. Oslo: Arkitektur- og Designhøgskolen i Oslo, 2007.
- Boldemann, C., H. Dal, F. Mårtensson, Cosco N., Moore R., och B. Bieber. "Preschool outdoor play environment may combine promotion of children's physical activity and sunprotection. Further evidence from Southern Sweden and North Carolina." *Science & Sports* 26, nr 2 (2011): 72-82.
- Boström, L. "Learning Environments at Leisure-time Centres in Sweden: A Comprehensive Survey of Staff Perceptions." 2014.
- Dyment, J.E., A.C. Bell, och A.J. Lucas. "The relationship between school ground design and intensity of physical activity." *Children's Geographies* 7, nr 3 (2009): 261–276.
- Engdahl, Ingrid, & Ärlemalm-Hagsér, Eva,. *Barns delaktighet i det fysiska rummet. Svenska OMEP:s (World Organisation for Early Childhood Education) utvecklingsprojekt med stöd av Allmänna arvsfonden 2007-2009*. Stockholm: OMEP, 2011.

- Ericsson, I. & Karlsson, M. "Motor Skills and School Performance in Children with Daily Physical Education in School - A Nine-Year intervention Study." *The Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports* 90, nr 4 (2012): 502-509.
- Faskunger, Johan. *Barns miljöer för fysisk aktivitet R 2008:33*. Östersund: Statens Folkhälsoinstitut, 2009.
- Folkhälsomyndigheten. *Främja goda levnadsvanor genom åtgärder i livsmiljön - planera och följ upp fysisk aktivitet*. Stockholm: Folkhälsomyndigheten, 2014.
- Fägerstam, Emilia. *Space and Place : Perspectives on outdoor teaching and learning. Doktorsavhandling*. Linköping: Linköpings universitet, 2012.
- Gamson Danks, Sharon. *Asphalt Ecosystems. Design ideas for Schoolyard Transformation*. San Fransisco: New Village Press, 2010.
- Göteborgs stad. *REBUS Resan till en bättre skolmiljö*. Göteborg: Lokalförvaltningen Göteborgs stad, 2012.
- Harvard, I. *Mer åt fler på lekplatsen. Bra lekplats för barn med funktionshinder blir bättre lekplats för alla*. Sveriges kommuner och landsting, 2006.
- Holmberg, B., A. Ståhl, M. Almén, H. Wennberg, och C. Hydén. *Tillgänglighet, trygghet och andra subjektiva aspekter. I Trafiken i den hållbara staden*. Lund: Studentlitteratur, 2008.
- Institutet för miljömedicin. *Miljöhälsorapport 2013*. Stockholm: Karolinska Institutet, 2013.
- Iwarsson, S. och Ståhl, A. "Accessibility, usability and universal design-positioning and definition of concepts describing person-environment relationships." *Disability and Rehabilitation* 25(2), 2003: 57-66.
- Jansson, M., F. Mårtensson, M. Johansson, A. Raustorp, M. Kylin, och C. Boldemann. "The role of greenery for physical activity play at school grounds." *Urban Forestry & Urban Greening* 13, nr 1 (2014): 103-113.
- Kaplan, R. & Kaplan, S. *With people in mind, design and management of everyday nature*. USA: Island Press, 1998.
- Konsumentverket. *Regler i Sverige för lekplatser och lekredskap*. Stockholm: Konsumentverket, 2013.
- Kristoffersson, A. *Vad kostar en skolgård?* SLU: Alnarp (opubl), 2015.
- Kylin, M. *Från koja till plan. Om barnperspektiv på utemiljön i planeringssammanhang. Doktorsavhandling*. Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet, 2004.
- LA-gruppen. *Redovisning av mark - Skötsel och underhåll. Rapport R62:1974*. Stockholm: Liber, 1974.
- Malmö Stad. *Utemiljö vid förskolor i Malmö - ett verktyg för planering, utformning och bygglovgranskning*. Malmö: Malmö Stad, 2011.
- Movium. *Rapport från projektet Underhållsskulden*. SLU: Movium/Movium Partnerskap, 2014.
- Mårtensson, F. "Hälsofrämjande äventyr med naturen som distraktion." *Socialmedicinsk tidskrift* (Malmö Stad) 89, nr 3 (2012).

- . *Landskapet i leken - en studie av utomhuslek på förskolegården. Doktorsavhandling*. Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet, 2004.
- Mårtensson, F., C. Boldemann, M. Söderström, M. Blennow, J-E. Englund, och P. Grahn. "Outdoor Environmental Assessment of Attention Promoting Settings for preschool children – part of salutogenic concept." *Health and place* 15, nr 4 (2009): 1149-1157.
- Mårtensson, Fredrika. "Vägledande miljödimensioner för utomhuslek." *Socialmedicinsk Tidsskrift* 90 (4), 2013: 502-509.
- Naturvårdsverket. *Den nyttiga utevistelsen? Forskningsperspektiv på naturkontaktens betydelse för barns hälsa och miljöengagemang*. Östersund: Naturvårdsverket, 2011.
- Nordström, Maria. "Med eller utan skolgård - gör det någon skillnad?" i *Skolans och förskolans utemiljöer - kunskap och inspiration till stöd vid planering av barns utemiljö*, av Suzanne de Laval, 39-44. Stockholm: Skolhusgruppen, 2014.
- Olsson, T. *Människans natur – Det grönas betydelse för vårt välbefinnande*. Stockholm: Formas, 1998.
- . *Skolgården som klassrum: året runt på Coombes School*. Alnarp: Stockholm : Runa, 2002.
- Paget, S., Åkerblom, P. "Från rastyta till pedagogiskt rum, (red): Kobran, nallen och majjen." i *Kobran, nallen och majjen. Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning*, av S. (red) Selander, 245-262. Kalmar: Myndigheten för skolutveckling, 2004.
- Persson, B., A. Kristoffersson, H. Fors, och T. Lindgren. *Handledning till Skötselmanual för bostadsgårdar*. 179. Vol. 179. Stad & Land, Movium, 2010.
- Prop. 2002/03:35. *Mål för folkhälsan. Regeringens proposition 2002/03:35*. Stockholm: Regeringen, 2002.
- Prop. 2007/08:110. *En förnyad folkhälsopolitik. Regeringens proposition 2007/08:110*. Stockholm: Regeringen, 2007.
- Prop. 2006/07:122. "Ett första steg för en enklare plan- och bygglag ." Stockholm: Regeringen, 2007.
- Prop. 2013/14:198. "Bristande tillgänglighet som en form av diskriminering." Regeringen, 2014.
- Raustorp, A., P. Pagels, C. Boldemann, H. Dal, och F. Mårtensson. "Accelerometer measured level of physical activity indoors and outdoors during preschool time in Sweden and the United States." *Journal of physical activity and health* 6, nr 9 (2012): 801-808.
- Region Skåne, m.fl. *Barn, miljö och hälsa. En rapport från Skåne, Blekinge och Kronobergs län 2013*. Malmö: Region Skåne, 2014.
- Sandseter, Ellen Beate Hansen. "Children's Risky Play from an Evolutionary Perspective: The Anti-Phobic Effects of Thrilling Experiences." *Evolutionary Psychology*, 2011: 257-284.
- Shier, Harry. "Pathways to participation. Openings, opportunities and obligations." *Children & Society* 15/2001, nr http://www.ipkl.gu.se/digitalAssets/1429/1429848_shier2001.pdf (2001).
- SKL. *Tillgängligt för alla*. Sveriges kommuner och landsting, 2014.

- . *Våga se, våga höra, våga agera! Om skadeförebyggande arbete i skolor och förskolor*. Sveriges kommuner och landsting, 2014.
Skolverket. *Allmänna råd med kommentarer för fritidshem 2014*. Stockholm: Skolverket, 2014.
- . *Allmänna råd med kommentarer om förskolan 2013*. Stockholm: Skolverket, 2013.
- Skolverket. *Elever och personal i fritidshem hösten 2013. PM*. Stockholm: Skolverket, 2013.
- . *Läroplan för förskolan Lpfö 98, reviderad 2010. 2*. Stockholm: Skolverket, 2010.
- Skolverket. *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmen*. Stockholm: Skolverket, 2011.
- Skolverket. *PM - Barn och personal i förskolan hösten 2013*. Stockholm: Skolverket, 2014.
- Socialstyrelsen. *Socialstyrelsens termbank*. 2007.
<http://socialstyrelsen.iterm.se/showterm.php?ftid=665> (använd den 1 februari 2015).
- Strålsäkerhetsmyndigheten. *Solskyddsfaktorer - Sju tips för säkrare lekplatser och friskare barn*. Stockholm: Strålsäkerhetsmyndigheten, 2009.
- Szcepanski, A. Dahlgren, L-O., Sjölander, S., Strid, J-P.
Utomhuspedagogik som kunskapskälla. Närmiljö blir lärmiljö. . Linköping: Studentlitteratur, 2007.
- Söderström, M., C. Boldemann, U Sahlin, F. Mårtensson, A. Raustorp, och M. Blennow. "The quality of the outdoor environment influences childrens health - a cross-sectional study of preschools." *Acta Paediatrica* 102 (2013): 83-91.
- Teimouri, M. *Trygghetsvandring ur barns perspektiv. Erfarenheter från fyra pilotprojekt, steg för steg-manual*. Göteborg: Kultur i Väst, 2011.
- Trafikverket. *Barns skolvägar*. Borlänge: Trafikverket, 2012.
- Trafikverket. *Det blir viktigt när det är på riktigt! Att stärka barns och ungas delaktighet och inflytande i fysisk planering. Del 4. Kommunernas rapporter*. Borlänge: Trafikverket, 2013.
- Tufvesson, C. & Laike, T. *Learning environments for children with ADHD, autism and Down's syndrome. Environmental Psychology Unit*. Lund: Dept of Architecture and Built Environment, Lund University, 2007.
- WHO. *Review of evidence on health aspects of air pollution - REVIHAAP Project. Technical report*. Köpenhamn: World Health Organization of the United Nations, 2013.
- Åkerblom, P. *Lära av trädgård – pedagogiska, historiska och kommunikativa förutsättningar för skolträdgårdsverksamhet*. Sveriges lantbruksuniversitet, 2005.

Boverket

Myndigheten för samhällsplanering,
byggande och boende

Box 534, 371 23 Karlskrona
Besök Karlskrona: Drottninggatan 18
Telefon: 0455-35 30 00
Webbplats: www.boverket.se